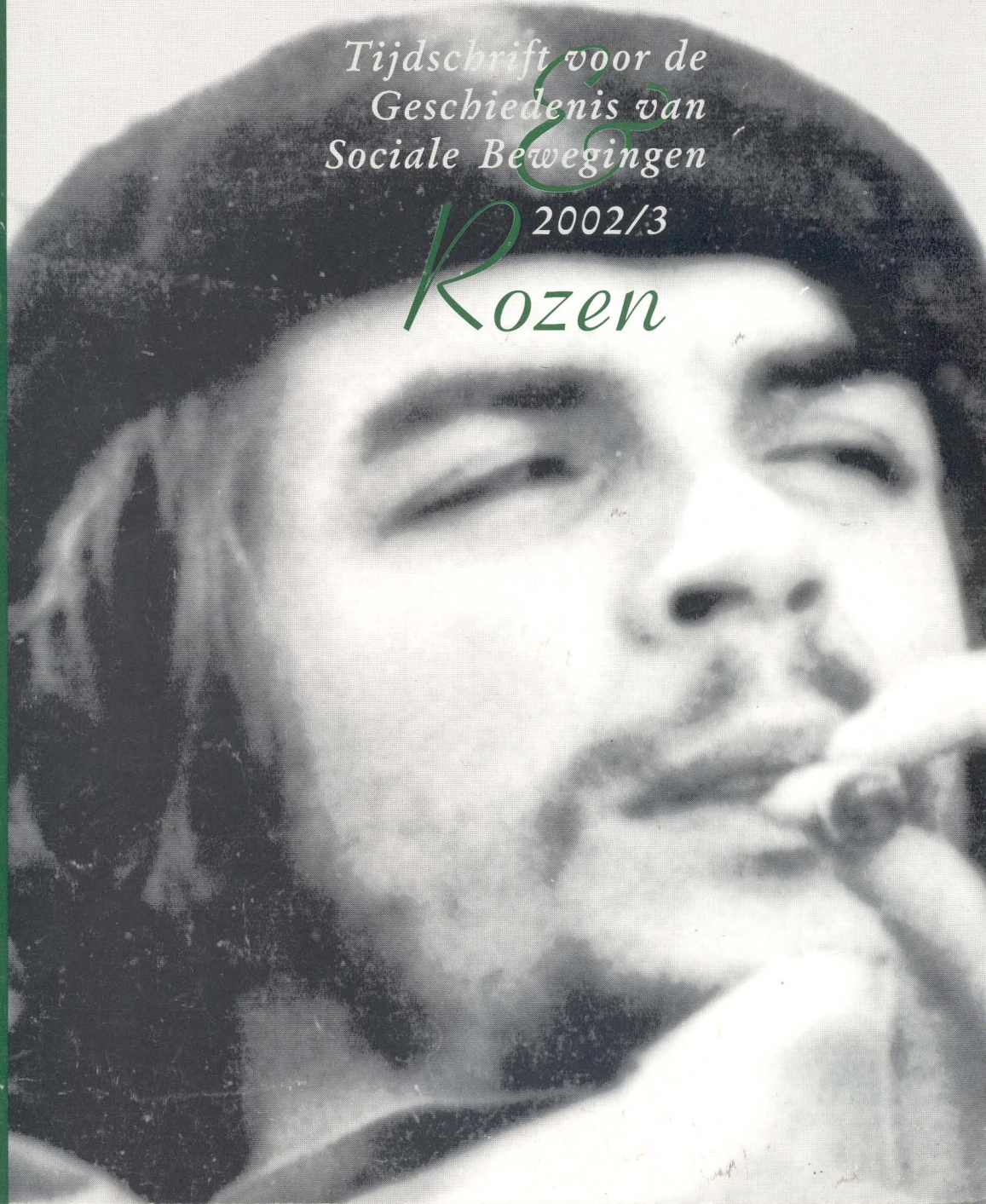

Brood

Tijdschrift voor de
Geschiedenis van
Sociale Bewegingen

2002/3

Rozen

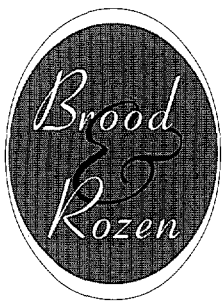

Brood

*Tijdschrift voor de
Geschiedenis van
Sociale Bewegingen*

2002/3

Rozen

Brood & Rozen

Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen

Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door
Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis
Bagattenstraat 174, 9000 Gent
Tel.: (09) 224 00 79
Fax: (09) 233 67 11
e-mail: broodenrozen@amsab.be
Voorzitter: Herman Balthazar
Directeur: Wouter Steenhaut

Hoofdredactie: Paule Verbruggen

Eindredactie: Ludwine Soubry

Kernredactie: Bert Boeckx, Piet Creve, Bart De Nil, Denise De Weerd, Hendrik Ollivier,
Ludwine Soubry, Omar Van Hoeylandt, Paule Verbruggen

Redactieraad: Wouter Dambre (journalist), Eric Defoort (KUB), Hendrik Defoort (RUG), Gita Deneckere (RUG), Maria De Waele (MIAT), Marc Hooghe (VUB), Marc Jacobs (VCV), Anne Morelli (ULB), Patrick Pasture (KULeuven), Koen Raes (RUG), Bob Reinalda (KU-Nijmegen), Marc Reynebeau (journalist), Peter Scholliers (VUB), Marcel van der Linden (IISG), Rudi Van Doorslaer (SOMA), Sylvia Van Peteghem (RUG), Guy Vanthemsche (VUB)

Vormgeving: Patricia Rau

Illustraties: Rita Calcoen, Ludwine Soubry

Secretariaatswerk: Michèle Beernaerts, Pascale Welvaert

Verzending en abonnementen: Luc Beirnaert, Gwendolina Van Hoecke

Druk: Druk in de Weer, Forelstraat 35, 9000 Gent

Abonnementen en losse nummers

Individueel: 18,59 euro

Organisaties: 37,18 euro

Bibliotheken en archieven: 18,59 euro

Buitenland: 37,18 euro

Losse nummers: 4,96 euro

Themanummers: 8,68 euro

Als abonnee bent u tegelijk lid van Amsab. De leden ontvangen *Brood & Rozen* en krijgen korting op de Amsab-publicaties.

Rekeningnummer: 877-1009202-27

Brood & Rozen is gedrukt op recyclagepapier

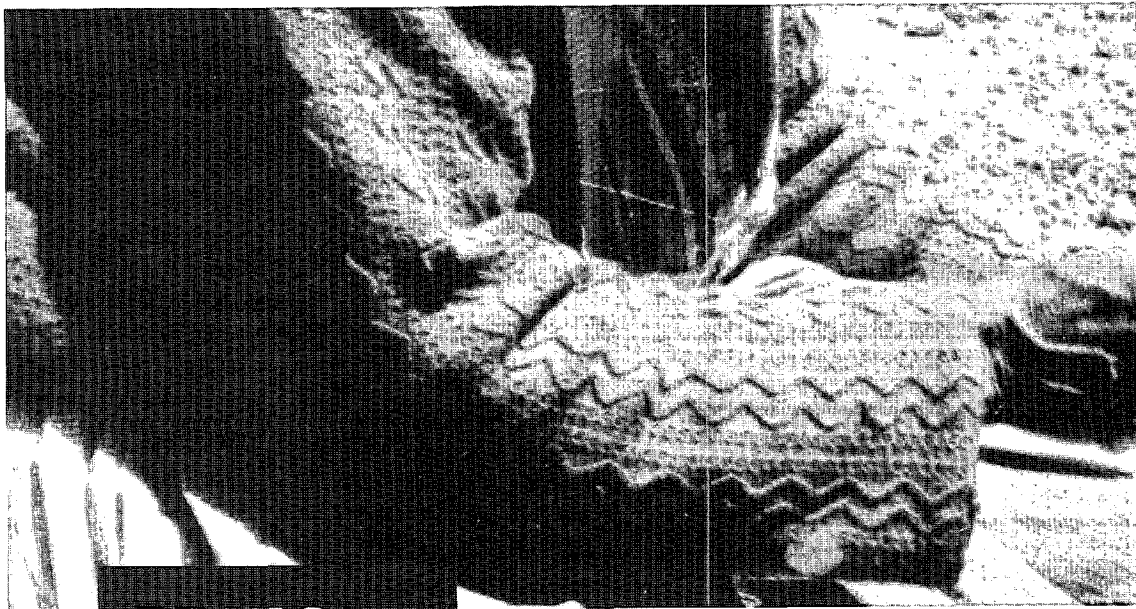
Alle illustraties behoren tot de Amsab-collectie, tenzij anders vermeld

ISSN: 1370-7477

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis vzw (Bagattenstraat 174, 9000 Gent) verwerkt uw persoonsgegevens uitsluitend voor het beheer van uw *Brood & Rozen*-abonnement en om u te informeren omtrent zijn werking. Wanneer u niet wenst dat wij u aanschrijven om u hieromtrent te informeren, volstaat het ons dit te melden. De Wet verwerking persoonsgegevens kent u het recht van mededeling en verbetering toe. Daartoe volstaat het contact op te nemen met Wouter Steenhaut, directeur van Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis.

Omslagillustratie: Che Guevara, enkele dagen voor de val van het Batista-regime in Cuba op 1 januari 1959

Edito	Paule Verbruggen.....p. 3
Bijdragen	De Organización Regional Interamericana de Trabajadores in Bolivia in de jaren '60. <i>Magaly Rodríguez</i>.....p. 7 Pierre Bourdieu en sociale wetenschappen, in het bijzonder geschiedenis. <i>Bert De Munck</i> p. 35
Opgemerkt	De schatkamers van KADOC... een caleidoscoop van religie en samenleving in Vlaanderen. <i>Jan De Maeyer</i> p. 49 Een oproep voor een 'gemene geschiedenis'. Vlaamse beweging en socialistische arbeidersbeweging naar aanleiding van de Vlaamse Feestdag anno 2002. <i>Bart De Nil</i> p. 57
Bronnen	Van Nevelsteen tot Detiège. De archieven van het Koöperatief Verbond Antwerpen en voorlopers. <i>Jan Laplasse</i> p. 67 Een ode aan de samenwerking tussen de departementen: de verwerking van het archief van de Vereniging België-DDR. <i>Rita Calcoen, Piet Creve, Andrée Holsters</i> p. 75
Kroniek	Nieuws van het Fonds Erevolksvertegenwoordiger Jules Deconinck. <i>Michel Vermote</i> p. 81
Publicaties	De brieven van Gerard Walschap. <i>Bert Boeckx</i>..... p. 83 Marien van der Heijden, De Burcht. <i>Brigitte De Mulder</i> p. 86 Stipmomenten. Een relaas. Impressies en indrukken van Jan Debrouwere. <i>Bart De Wilde</i>..... p. 89
Aankondiging	ODIS-Workshop 'Nieuwe Sociale Bewegingen' p. 91

EDITO

De laatste jaren is in Amsab behoorlijk wat aandacht besteed aan het fenomeen van de internationale vakbeweging. Er was het boek *The International Federation of Free Trade Unions*⁽¹⁾ en het colloquium 'The past and future of International Trade Unionism', beide totstandgekomen met de steun van de 'International Association of Labour History Institutions' (IALHI). Binnenkort verschijnt ook het doctoraat van Geert Van Goethem over de internationale vakbeweging tot 1945 in boekvorm.

De eerste twee initiatieven kaderden in de viering van de vijftigste verjaardag van het IVVV maar de belangstelling voor het onderwerp steunde op meer dan een zoveelste plichtmatige herdenking. Onderzoek naar de internationale syndicale beweging wordt immers relevanter met de verdere internationalisering van het kapitalisme in de eenentwintigste eeuw. Niet dat we de slagkracht van internationale syndicale actie moeten overschatten, vroeger niet en nu nog altijd niet... Hoe sterk de roep tot internationale solidariteit ook klonk of klinkt, de realiteit was en is dikwijls een stuk prozaïscher...

In zijn artikel *The Anatomy of the Major Twentieth-Century International Trade Union Federation*⁽²⁾ brengt Bob Reinalda een heldere analyse van de karakteristieken van de internationale vakbeweging. Eén van de aspecten die hij aanhaalt is de manier waarop de Amerikaanse vakbond AFL-CIO via de internationale vakbeweging een syndicaal programma opzette voor Latijns-Amerika met de steun van instellingen zoals het 'American Institute for Free Labour Development' (AFLD), die onder directe controle stonden van de VS-regering.

Magaly Rodríguez (VUB) is dit specifiek gaan onderzoeken voor twee landen in Latijns-Amerika, met name Bolivia en Ecuador. In dit nummer publiceren we een bijdrage over de manier waarop de 'Organización Regional Interamericana de Trabajadores' (ORIT) in de jaren '60, met de steun van het AFLD, het 'free trade unionism' in Bolivia probeerde te verspreiden als tegengif voor een te linkse inlandse vakbeweging. Magaly Rodríguez is zelf Ecuadoriaanse en het pleit voor haar dat ze hier in het Westen een dergelijk onderzoeksobject aanpakt. De laatste twee decennia is de belangstelling voor het Latijns-Amerikaanse continent immers weggedeemsterd, behalve dan misschien voor Che, de held van meerdere generaties, die nu overal opduikt op de T-shirts van de antiglobalisten. In één van de volgende nummers komt een bijdrage over Ecuador, waar de ORIT blijkbaar meer succes had.

De suggestie van Reinalda om de syndicale strategieën te vergelijken met de acties van internationale ngo's lijkt me trouwens ook bijzonder boeiend.

U hoort er nog van...

Paule Verbruggen

(1) A. CAREW, M. DREYFUS, G. VAN GOETHEM, R. GUMBRELL-McCORMICK, M. VAN DER LINDEN, *The International Confederation of Free Trade Unions*, Bern: Peter Lang, 2000, 624 p.

(2) B. REINALDA, The anatomy of the major twentieth-century International Trade Union Federation. In: *The Past and Future of International Trade Unionism*, International Conference Ghent, May 19-20, 2000, pp. 25-45.

De Organización Regional Interamericana de Trabajadores in Bolivia in de jaren '60

*Magaly Rodríguez, wetenschappelijk medewerker bij het Centrum voor de
Interdisciplinaire Studie van Brussel, VUB*

*"Our awareness of the world and our capacity to deal intelligently with its
problems are shaped not only by the history we know, but what we do not know"*
M. Howard, 1991⁽¹⁾

*Bolivia is een land dat noch politieke noch economische stabiliteit kent.
De ontevredenheid bij grote lagen van de bevolking is dusdanig dat marginale
groeperingen steeds sterker worden. De regeringen doen geen inspanningen om de
structurele problemen van het land op te lossen. Ze doen enkel een beroep op
artificiële en tijdelijke maatregelen die ernstige crisissen moeten voorkomen.
Deze maatregelen worden vaak opgelegd door grootmachten als het Internationaal
Monetair Fonds, zonder rekening te houden met de historische realiteit, de context
en de specifieke maatschappelijke kenmerken van het land. Zo ook hield de
regionale inter-Amerikaanse organisatie van de ICFTU geen rekening met de
geschiedenis en de politieke en socio-economische aspecten van het Andesland.
De Boliviaanse arbeidersbeweging moest overtuigd worden van het 'sindicalismo
libre'. De ORIT-activiteiten om dit te bewerkstelligen en de reactie van de
Boliviaanse vakbonden, staan centraal in deze bijdrage.
In de loop van het jaar 2003 zal een vervolg van deze syndicale thematiek
gepubliceerd worden. Het artikel zal handelen over de introductie van het
'sindicalismo libre' in Ecuador en de rol die het syndicaal onderwijs, en meer
bepaald het American Institute for Free Labor Development', daarin gespeeld heeft.*

Indiaanse mijnwerker in Bolivië (Boliviacentrum Antwerpen)

Inleiding

Bolivia is weinig bekend in de wereld. Het Andesland werd overschaduwd door grotere historische gebeurtenissen in het westelijke halfrond. Zo heeft bijvoorbeeld de odyssee van Fidel Castro en zijn 'barbudos' in 1959 de Boliviaanse revolutie van 1952 overtroffen. Bolivia werd zo goed als verwaarloosd door wetenschappelijke onderzoekers. De Uruguayaanse schrijver Eduardo Galeano vertelt een tekenende anekdote uit de 19e eeuw. De Boliviaanse dictator Mariano Melgarejo had een glas 'chicha'⁽²⁾ aangeboden aan de Britse ambassadeur. Deze weigerde het echter te drinken. De Boliviaanse caudillo voelde zich beledigd en verplichtte de Brit enorme hoeveelheden gesmolten chocolade te drinken. Vervolgens werd de ambassadeur geridiculiseerd: hij moest rondrijden in de stad La Paz, achterstevoren gezeten op een ezel. Toen koningin Victoria dit hoorde, werd ze woedend. Ze vroeg onmiddellijk een wereldkaart, zette een kruis op Bolivia en zei: "*Bolivia bestaat niet*". In feite heeft Bolivia voor de rest van de wereld nooit bestaan, schrijft Galeano verder⁽³⁾.

De Boliviaanse 'rebelse mijnwerkers' zijn enigszins bekend, doch dikwijls worden ze afgeschilderd als primitieven die de 'orde van het land verstoorde' onder de invloed van linkse, 'extremistische' politici en syndicalisten. Er is echter weinig geweten over de historische ontwikkelingen van dat arme land, waarbij politieke en economische belangen primeerden op het welzijn - en soms op het leven - van grote lagen van de Boliviaanse bevolking.

De Verenigde Staten schonken wel voldoende aandacht aan dit Andesland, maar dan wel omdat ze zich zorgen maakten over de mogelijke radicalisering ervan. De armoede vormde volgens de Amerikanen een geschikte voedingsbodem voor communistische groeperingen, en dus een gevaar voor de VS-hegemonie in het westelijke halfrond. Daarom moest enerzijds de economische expansie gestimuleerd worden en anderzijds de arbeidersbeweging in 'goede banen' worden geleid.

De 'Organización Regional Interamericana de Trabajadores' (ORIT) is de regionale organisatie van de in 1949 opgerichte 'International Confederation of Free Trade Unions' (ICFTU). Ze werd in 1951 gesticht en stond vanaf haar ontstaan onder sterke invloed van de VS, en meer bepaald van de 'American Federation of Labor' (AFL)⁽⁴⁾. De ORIT maakte geen geheim van haar sterke anticomunistische houding - vooral na de Cubaanse revolutie - waardoor ze dikwijls beschouwd werd als absolute verdedigster van de Amerikaanse belangen en als instrument van het 'US State Department'. Hoe ze stond tegenover de linkse invloeden binnen de Boliviaanse arbeidersbeweging en hoe deze laatste reageerde, staat centraal in deze bijdrage.

De ORIT en het 'Sindicalismo Libre'

In de context van de groeiende Oost-Westtengstellingen vanaf de tweede helft van de jaren '40 en onder de beslissende invloed van de Amerikaanse vakbonden werd de ideologie van het 'free trade unionism' het nieuwe doel van de westerse vakbonden. Deze verenigden zich in de ICFTU, die ervoor moest zorgen dat de nieuwe ideologie verspreid werd over de hele wereld. De vrije vakbeweging maakte een einde aan de oude concepten binnen de internationale arbeidersbeweging. Zo werd de centralisatie sterk ondermijnd door de oprichting van regionale structuren. In verschillende regio's van de wereld werden netwerken opgericht om een oplossing te vinden voor de problemen eigen aan die regio's. Dit initiatief werd sterk beïnvloed door de Amerikaanse vakbonden en het was ook bedoeld om het Europese overwicht in de internationale arbeidersbeweging te verzwakken.

Ook de klassenstrijd werd opzij geschoven. De 'vrije' vakbonden moesten samenwerken met 'democratische' regeringen en 'progressieve' werkgevers om de economische expansie van hun respectievelijke landen te bevorderen. Economische democratie, of meer bepaald kapitalisme, werd immers beschouwd als onafscheidbaar van politieke democratie. Vrije vakbonden stonden borg voor het voortbestaan van democratie en vrede. Ze moesten niet langer streven naar de omverwerping van het systeem. Dat systeem moest integendeel versterkt worden om weerstand te bieden aan de communistische dreiging.

De nieuwe ideologie had een grote impact op de Latijns-Amerikaanse arbeidersbeweging in de naoorlogse periode. Net als in Europa kenden de landen ten zuiden van de Río Grande een lange traditie van sterk gepolitiseerde vakbonden. De VS deden heel veel moeite om het Latijns-Amerikaanse vakbondswezen te beïnvloeden. De latino's moesten overtuigd worden van een soort apolitiek syndicalisme, ze moesten met andere woorden het Amerikaanse 'business unionism' inplanten in hun landen. Volgens de Amerikanen was er geen nood aan sociale revolutie. Deze zou totstandkomen door middel van economische expansie. Daarom moesten de Latijns-Amerikanen zich concentreren op economische kwesties.

Het was de taak van de ORIT de vrije-vakbewegingsideologie, het 'sindicalismo libre', te verspreiden over heel het continent en dus ook in Bolivia. Daar waren immers linkse syndicalisten actief die invloedrijk waren in het vakbondswezen en als potentieel gevaar beschouwd werden door Washington. Boliviaanse vakbondsleiders werden vanaf het ontstaan van de eerste syndicaten sterk beïnvloed door Europese ideologieën (anarcho-syndicalisme, socialisme, christen-democratie, fascisme enz.). Het werd tijd om een meer pro-Amerikaans vakbondswezen te ontwikkelen.

Op zich was de ORIT zeer zwak, wegens de zwakke organisatie van de Centraal- en Zuid-Amerikaanse vakbonden. Dankzij de financiële steun van voornamelijk de Amerikaanse en de Canadese vakbonden en van de ICFTU, en door de samenwerking met het in 1961 opgerichte 'American Institute for Free Labor Development' (AIFLD,

opgericht door de AFL-CIO) kon ze de Latijns-Amerikaanse vakbonden echter wel ondersteunen.

CIA-infiltratie in de ORIT heeft de vrije vakbeweging in staat gesteld haar activiteiten enorm uit te breiden in de jaren '60⁽⁵⁾. Als gevolg van de Cubaanse revolutie van 1959 ontstond er een anticomunistische hysterie. Onder de Kennedy-administratie probeerde Washington radicale revoluties te voorkomen door middel van een hulpprogramma - de 'Alliance for Progress' of 'ALPRO' zoals het in Latijns-Amerika werd genoemd - dat de zogenaamde vreedzame revolutie in de hand moest werken. Het programma beoogde economische en sociale vooruitgang voor landen van het westelijke halfrond. Bovendien werd het Latijns-Amerikaanse leger versterkt dankzij de technische hulp die het VS-hulpprogramma bood. Snel werd het duidelijk dat de wil om sociale hervorming te bewerkstelligen niet bestond onder de Latijns-Amerikaanse elites. De 'Alliance for Progress' werd één van de zoveelste economische hulpprogramma's van de VS voor hun zuidelijke buurlanden.

De ORIT moest ervoor zorgen dat de ALPRO bekend werd bij de arbeiders, zodat ze weg zouden blijven van het 'rode gevaar'. Samen met het AIFLD en via syndicaal onderwijs moesten de Latijns-Amerikaanse vakbonden onder Amerikaanse controle komen. Enorme hoeveelheden dollars werden uitgegeven aan de verspreiding van de vrije-vakbewegingsideologie. De activiteiten werden gecoördineerd in samenwerking met de lokale Amerikaanse ambassades, de ORIT en de beroepsinternationales ('International Trade Secretariats' of ITS's).

In zijn artikel over het AIFLD schrijft de Amerikaanse historicus Hobart Spalding dat het instituut het moeilijker had om zijn activiteiten te voeren in landen zoals Argentinië, waar een oude en goed georganiseerde arbeidersbeweging bestond. Tot in de jaren '90 slaagde ook de ORIT er niet in om belangrijke syndicale sectoren van Argentinië, Brazilië en Chili van haar ideologie te overtuigen⁽⁶⁾. Aangezien de Boliviaanse arbeidersbeweging eveneens tot de sterkste in Latijns-Amerika behoorde, wilde ik met mijn onderzoek nagaan of ze al dan niet overtuigd werd van de vrije-vakbewegingsideologie. Maar alvorens de ORIT-activiteiten in het Andesland te analyseren, is mijns inziens een kort overzicht van de syndicale evolutie in Bolivia noodzakelijk om de centrale thematiek van deze bijdrage beter te begrijpen.

Ontwikkeling van het Boliviaanse syndicalisme

Bolivia is een Spaanse kolonie geweest tot de eerste helft van de 19e eeuw. Met zijn natuurlijke rijkdommen droeg het land bij tot de verrijking van het moederland. Sedert de onafhankelijkheid in 1825 behoort Bolivia tot de groep van minder ontwikkelde landen in het Latijns-Amerikaanse continent. De indiaanse bevolking vormt een belangrijk deel van de samenleving. Deze groep is eeuwenlang onderdrukt geweest. Op het einde van de 19e eeuw trad het land in de wereldeconomie als exporteur van

primaire goederen, met tin als belangrijkste exportproduct. De enorme winsten die men uit deze producten haalde, kwamen echter niet ten goede aan de grote lagen van de lokale bevolking. Ze droegen alleen bij tot de verrijking van enkele leden van de elite en van buitenlandse investeerders.

Dankzij de ontwikkeling van de mijnindustrie ontstond in Bolivia vroeg in de 20e eeuw een 'moderne' arbeidersbeweging. Massa's indianen gingen - ofwel verplicht door de 'hacendados' ofwel vrijwillig - in de mijnen werken. Ze verenigden zich in arbeidersorganisaties om hun belangen te verdedigen. Hun onderhandelingspositie was door het arbeidsoverschot immers niet zo sterk.

Het industriële proletariaat ontwikkelde een sterk klassenbewustzijn. Ongeschoolde indianen die in de mijnen gingen werken waren immers geïsoleerd van de rest van de samenleving. Isolatie en analfabetisme zijn volgens Marino Regini en Everett Kassalow belangrijke factoren die aanleiding kunnen geven tot het ontstaan van een revolutionaire arbeidersbeweging⁽⁷⁾. Ook andere elementen zoals ziektes (silicose en tuberculose), gevaarlijke werkomstandigheden, het leven in barakken - moeder, vader, broers en zussen opeengepakt in zeer kleine ruimtes - het miserabele loon dat ze kregen in ruil voor de verrijking van de tinbaronnen én de samenwerking met sterke syndicale leiders, werkten de groei van een sterke en revolutionaire arbeidersbeweging in de hand. Boliviaanse (ongeschoolde) arbeiders en leden van de middenklasse kwamen daarenboven verbitterd uit de Chaco-oorlog (1932-1935) tussen Bolivia en Paraguay die zoveel slachtoffers had gekost⁽⁸⁾. Deze twee groepen verenigden zich om weerstand te bieden tegen de misbruiken van de politieke en economische krachten van het land. In tegenstelling tot andere Latijns-Amerikaanse landen trok de Boliviaanse elite zich terug uit de rechtstreekse controle van het politieke leven in het land. Leden van de middenklasse werden bij het politieke bestuur betrokken. Dit leidde tot de versterking van de Boliviaanse middenklasse die streefde naar de samenwerking met de laagste echelons - de meerderheid - van de bevolking om zelf de macht in handen te krijgen. Deze middensectoren droegen bij tot de verdere organisatie van de arbeiders. Hun vakbonden waren bijgevolg vrij snel goed georganiseerd en stonden sterk in vergelijking met die van andere Zuid-Amerikaanse landen.

In andere staten speelde de katholieke kerk ook een belangrijke rol in het vakbondswezen. De kerk in Bolivia was echter tamelijk zwak. Ze vormde dan ook geen rem op de ontwikkeling van sterke linkse arbeidersorganisaties.

Linkse partijen oefenden ook een sterke invloed uit op het Boliviaanse vakbondswezen. Deze partijen volgden vanaf de late jaren '30 de lijn van de Volksfrontpartijen. In hun strijd tegen het nazisme waren ze echter zelfs bereid samen te werken met conservatieve regeringen. Dit leidde tot een zware ontgoocheling bij de Boliviaanse arbeiders vermits hun eisen totaal ondergeschikt verklaard werden ten overstaan van het nazi-gevaar.

Het populisme bood een alternatief voor de communistische partij in Bolivia. Vanaf 1942 profileerde de 'Movimiento Nacionalista Revolucionario' (MNR) zich als de

Juan Lechín (l.) in gesprek met leiders van de mijnwerkersvakbond, 1963

verdedigster van de mijnwerkers. Ontgoochelde arbeiders zochten de steun van de 'emenerristas' (van MNR) in de middenklasse en vormden samen machtige vakbonden zoals in 1944 de 'Federación Sindical de Trabajadores Mineros de Bolivia' (FSTMB) en in 1952 de 'Central Obrera Boliviana' (COB). Dit onder de beslissende leiding van twee sterke en charismatische figuren, met name Victor Paz Estenssoro en Juan Lechín Oquendo.

De macht van de Central Obrera Boliviana

De samenwerking tussen midden- en lage klassen in Bolivia gaf aanleiding tot de MNR-revolutie⁽⁹⁾ van april 1952. Dit was een mijlpaal in de Latijns-Amerikaanse geschiedenis. Voornamelijk de laagste echelons van de bevolking (indiaanse arbeiders en boeren) zagen zich bevoordeeld door de revolutionaire maatregelen van toen. Ondanks het feit dat de Boliviaanse MNR-regering vrij snel (vanaf 1956) een proces van verrechtsing doormaakte, hadden de gebeurtenissen van 1952 een effect dat noch in Peru, noch in Ecuador⁽¹⁰⁾ bestond: de revolutie gaf een gevoel van waardigheid aan de indiaanse bevolking. De MNR-revolutie van 1952 was ook een uiterst belangrijk moment in de geschiedenis van de Boliviaanse arbeidersbeweging. Het vakbondswezen begon een doorslaggevende rol te spelen in het nationale gebeuren; vakbonden vormden de steunpilaar van het revolutionaire regime en in tegenstelling tot andere Andeslanden, schonken ze veel aandacht aan de indiaanse problematiek. Er ontwikkelde zich een relatie van wederzijdse controle en bescherming tussen de regering en de vakbonden. Deze relatie was heel hecht gedurende de eerste periode van de MNR-regering (1952-1956), maar raakte geleidelijk aan verstoord.

Onder de leiding van Juan Lechín - half indiaan, half Libanees - werd kort na de opstand, op 17 april 1952, een nieuwe vakbondscentrale opgericht, de 'Central Obrera Boliviana', "*the highest achievement [...] of the Bolivian labour movement*"⁽¹¹⁾. De COB werd de overkoepelende organisatie van alle vakbonden in Bolivia. De mijnwerkersvakbond (FSTMB) speelde daarin de belangrijkste rol. Hoewel de COB nauw verbonden was met de MNR, bleef de centrale haar zelfstandigheid bewaren ten opzichte van de partij. De COB eiste het recht op het land mee te regeren, waardoor de vakbonden de kans kregen om vier ministers te kiezen. Zo werd Lechín minister van Mijnen en Petroleum. Het uitvoerend comité van de COB bestond uit vertegenwoordigers van de marxistische partijen en van de MNR. De 'emenerrista' Juan Lechín - die eveneens met de trotskistische 'Partido Obrero Revolucionario' (POR) sympathiseerde - werd uitvoerend secretaris. Aanvankelijk oefenden de trotskisten een sterke invloed uit binnen de COB. Hun invloed begon echter te verminderen toen bleek dat de trotskistische verwachtingen niet overeenstemden met die van de 'emenerristas'; het trotskisme verdween evenwel niet volledig uit de arbeidersbeweging.

Tot 1957 kende de COB een periode van bloei. Lechín en de COB vertegenwoordig-

den de linkse vleugel van de MNR. Maar ondanks zijn discours "*Lechín was no Lenin, and during the heroic phase of the revolution [1952-1956] he fell under the spell of the MNR-'jefe' [president Paz Estenssoro]*"⁽¹²⁾. De liberale maatregelen van de volgende regering, die van Siles Suazo (1956-1960), kregen echter frontale oppositie van de COB en voornamelijk van Lechín. Het 'Plan de Estabilización' - dat voornamelijk door het International Monetary Fund (IMF) en Washington werd opgelegd - betekende immers een rechtstreekse aanval op de mijnwerkers en hun vakbonden. Het plan bevroor de lonen van de arbeiders, leidde tot een verhoging van de prijzen van consumptiegoederen en beperkte aanzienlijk het gezag van de vakbonden. Tijdens het tweede congres van de COB (10 juni 1957) uitten de vakbondsleiders hun ongenoegen ten opzichte van het stabiliseringsplan. Ze meenden dat het uiterst nadelig was voor de arbeiders en dat het alleen de Amerikaanse belangen diende. Ze besloten een algemene staking uit te roepen.

De staking kon echter niet plaatsvinden wegens de interne verdeeldheid van de COB. Er waren twee tegenovergestelde groepen: één concentreerde zich rond Lechín en de leden van de FSTMB in alliantie met trotskisten, een andere bestond uit stalinisten die president Siles steunden. Als gevolg van de afwijzing van de COB-eisen door het regime, besloot de vakbondscentrale te breken met de regering. Ze nam aanvankelijk een onafhankelijke positie in, maar vervolgens voerde ze openlijk oppositie. De rechtse politiek van Siles leidde in de mijnen tot de versterking van de positie van de trotskisten en van de communisten. De scheiding tussen de regering en de COB leidde uiteraard ook tot toenemende confrontaties, voornamelijk tussen de mijnwerkers en het leger dat zich aan het herstellen was van de '52-revolutie. De botsingen tussen de aanhangers van de Lechín-lijn en de regeringsgezinden werden ook steeds heviger.

De terugkeer van Paz Estenssoro naar het presidentschap in 1960 betekende ook de terugkeer van Lechín naar het kabinet als vice-president van de 'revolutionaire' regering. De arbeiders speelden echter niet meer dezelfde doorslaggevende rol als in de beginperiode van de MNR-regering. Paz Estenssoro steunde nu meer op de boerenbevolking. Dit bevrijdde de regering van haar afhankelijkheid van vooral de mijnwerkers. De invoering van het 'Plan Triangular' in 1961 wakkerde de tegenstrijdigheden aan tussen Paz Estenssoro en de syndicale beweging rond Lechín. Het plan betekende immers de herstructurering van de mijnindustrie die aanleiding zou geven tot massale ontslagen en een groeiende afhankelijkheid van buitenlandse krachten die het project zouden financieren. Het benodigde bedrag - ruim US \$ 37 miljoen - voor de reorganisatie van de mijnen, het onderzoek naar nieuwe ertslagen, de aankoop van nieuwe machinerie, enz. werd inderdaad beschikbaar gesteld door de VS, West-Duitse privé-ondernemingen en de Inter-Amerikaanse Ontwikkelingsbank⁽¹³⁾.

Lechín en zijn 'mineros rebeldes' voerden hoe langer hoe meer oppositie tegen het plan. Dit leverde hun echter grote moeilijkheden op met de regering, voornamelijk tijdens de dictatuurperiode tussen 1964 en 1969. Alleen tijdens een korte periode in de

regering van generaal Juan José Torres in 1970, hoopten Lechín en de COB op een terugkeer naar een toestand waarin ze opnieuw recht zouden hebben op normale syndicale activiteiten. Maar de militaire coup van generaal Hugo Banzer in 1971 maakte een einde aan deze korte periode van hoop.

De ORIT in Bolivia: een strijd tegen 'extremisten'

Bolivia heeft altijd een traditie van sterke, goed georganiseerde en radicale vakbonden gekend. De VS waren zich ervan bewust dat Bolivia zich veel radicaler opstelde dan andere Andeslanden als Peru of Ecuador. Washington beschouwde vooral de 'mineros' als een gevaar voor de Amerikaanse hegemonie. Al in de tweede helft van de jaren '40 (dus zelfs vóór de oprichting van de ORIT) werd een Amerikaanse gezant naar Bolivia gestuurd. Serafino Romualdi van de AFL moest orde op zaken stellen. Boliviaanse arbeiders moesten ervan overtuigd worden dat samenwerking met regering en werkgevers noodzakelijk was voor de economische ontwikkeling van het land. De economische expansie zou automatisch aanleiding geven tot sociale hervorming. Blijkbaar vergaten de Amerikanen dat Bolivia al een dergelijke economische groei had gekend (net vóór de Grote Depressie van de jaren '30 en tijdens de Tweede Wereldoorlog), maar dat die helemaal niet ten goede kwam aan grote lagen van de bevolking.

Arbeiders eisten een verbetering van hun levensstandaard, maar hierop werd gerepliceerd met bloedige repressie. Zo bijvoorbeeld in 1942, toen de tinprijzen sterk omhooggingen als gevolg van de Tweede Wereldoorlog. Ondanks de grote winsten die de mijnondernemingen maakten, weigerden de tinbaronnen op de eis tot loonsverhoging van de mijnwerkers in te gaan. De arbeiders gingen in staking. De arrestatie van de voornaamste vakbondsleiders lokte massale demonstraties uit. Op 21 december 1942 werd de opstand in bloed gesmoord. Het leger opende het vuur op 8000 mensen die verzameld waren in een rustige manifestatie. Tijdens de 'Masacre de Catavi' kwamen op zijn minst 800 mensen om. Het einde van de oorlog betekende een daling van de vraag naar strategische grondstoffen, waardoor strenge maatregelen moesten toegepast worden om de privé-ondernemingen te redden.

De gewelddadige onderdrukking van de arbeiders had echter het tegenovergestelde effect: ze werden steeds radicaler. Ze aanvaardden ook niet zo makkelijk het verzoeningsdiscours van de vrije vakbeweging. Het 'free trade unionism' pleitte immers voor de samenwerking met 'progressieve' regeringen en het privé-initiatief. Boliviaanse arbeiders beschouwden deze echter als onderdrukkers en allesbehalve progressief.

Ondanks de vroege inspanningen en het gebruik van grote financiële middelen slaagde de ORIT er niet in de machtige 'Central Obrera Boliviana' te overtuigen. De Boliviaanse vakbondsleider Juan Lechín was niet radicaal gekant tegen de internationale vrije vakbeweging. Maar toen hij in de vroege jaren '60 moest kiezen tussen de steun van de arbeiders en de samenwerking met president Paz Estenssoro (en bijgevolg met Washington en de

ORIT), koos Lechín voor zijn mijnwerkers. Dit kostte hem zware repressie en verbanning, maar hij bleef de leider van de 'mineros rebeldes'.

In feite werd Lechín's ideologie nooit echt duidelijk. Aanvankelijk sympathiseerde hij met de trotskisten, later neigde hij naar het centrum dat door 'el jefe emenerrista' Paz Estenssoro werd vertegenwoordigd. Lechín was ook niet radicaal anti-yankee, zoals de meeste trotskisten. Hij was echter voorzichtig genoeg om niet te veel toegevingen te doen aan de Amerikanen om zijn populariteit bij de arbeiders niet te verliezen. Mijns inziens kunnen wij Lechín beschouwen als een soort syndicale caudillo met populistische trekjes. Zijn grootste verdienste was zijn capaciteit om de eenheid van de Boliviaanse vakbondscentrale te bewaren. Slechts weinig Latijns-Amerikaanse syndicale (en politieke) leiders hebben dat kunnen verwezenlijken⁽¹⁴⁾.

Bolivia werd een doorn in het oog van de ORIT. ORIT-vertegenwoordigers reisden door heel het land op zoek naar 'vriendelijke' syndicalisten die konden bijdragen tot het oprichten van een nieuwe vakbondscentrale. Ze beseften immers dat de COB steeds radicaler werd en dat de meeste arbeiders trouw bleven aan Lechín. Heel wat Boliviaanse arbeiders stonden trouwens sympathiek tegenover het initiatief van de pro-Castro syndicalisten en de linkse 'Confederación de Trabajadores de América Latina' (CTAL) om een nieuwe 'neutrale' Latijns-Amerikaanse vakbondscentrale op te richten.

Binnen de COB waren er echter enkele syndicalisten die ontgoocheld waren door de linkse invloed bij de vakbondscentrale en bijgevolg bereid waren een nieuwe 'democratische' centrale in het leven te roepen. De ORIT was er zich wel van bewust dat zij niet de meerderheid vormde van de georganiseerde arbeiders in Bolivia. De oprichting van een nieuwe centrale kon alleen verwezenlijkt worden met de hulp van internationale organismen. De ORIT en de ICFTU moesten alle steun verlenen aan deze sectoren van de COB opdat een 'echte' vakbondscentrale tot stand zou kunnen komen. Op 5 december 1963 kwam de 'Central Obrera Boliviana de Unidad Revolucionaria' (COB-UR) tot stand. Ze werd gesticht door de aanhangers van president Paz Estenssoro en ORIT-gezinden om de invloed van de COB-'lechínista' te dwarsbomen. De nieuwe 'vrije en democratische' vakbondscentrale kon op volledige steun van de ORIT rekenen. De ORIT wist echter ook dat Lechín niet zo gemakkelijk de handdoek in de ring zou werpen. Hoogstwaarschijnlijk ging hij zelfs steun zoeken bij de 'ergste' (lees 'linkse') sectoren van het land om weerstand te bieden aan zijn vroegere partijgenoot Paz Estenssoro. De 'lechínistas' erkenden immers de nieuwe vakcentrale niet; ze beschouwden de COB-UR als een schijnorganisatie. Voor de ORIT was het absoluut noodzakelijk dat het eerste congres van de COB-UR snel georganiseerd zou worden. Alleen daardoor zou ze geconsolideerd en erkend worden als enige 'democratische' vakcentrale van het land. In samenwerking met verschillende beroepsinternationales werd ook een gemeenschappelijk fonds opgericht voor de financiering van een kortetermijnplan. In de vrije vakbeweging moest de nadruk gelegd worden op twee aspecten: syndicale organisatie en syndicaal onderwijs. De vrije syndicalisten moesten ervoor

zorgen dat zoveel mogelijk netwerken werden opgebouwd om de boodschap van de 'free trade union'-ideologie naar alle hoeken van het land te verspreiden. Op het vlak van syndicaal onderwijs werkte de ORIT nauw samen met het AIFLD. Zoals in de rest van het Latijns-Amerikaanse continent bood het AIFLD zijn steun in de vorm van onderwijsmateriaal, maar het nam ook een groot deel van de uitgaven voor zijn rekening.

Er werd speciale aandacht geschonken aan syndicale activiteiten in alle uithoeken van het land. In die regio's was het syndicalisme verwaarloosd, aldus de ORIT. De meeste vakbonden waren immers gecontroleerd door extremisten. Bijgevolg moesten de vrije syndicalisten zich inspannen voor de organisatie van regionale congressen die zouden bijdragen tot de erkenning van de COB-UR en zouden leiden tot het eerste nationaal congres. Daarna kon de COB-UR haar toetreding tot de ORIT overwegen.

Maar de ORIT boekte weinig successen. De meeste vakbonden bleven onder de controle van de 'lechinistas'. Ze waren hardnekkig gekant tegen het beleid van de regering van Paz Estenssoro en wilden de politiek van de oude COB blijven volgen.

Daarop begon de ORIT, in samenwerking met het AIFLD en de ITS's, aan een nog intensievere campagne voor syndicaal onderwijs. Overal in het land werden syndicale cursussen georganiseerd. De onderwerpen waren altijd dezelfde: collectieve onderhandelingen, syndicale organisatie, strijd tegen extremisten, de geschiedenis van de VS en hun democratische instellingen, de evolutie van de vrije internationale arbeidersbeweging, de voordelen van het Amerikaanse hulpprogramma ALPRO enz. Boliviaanse syndicalisten moesten bekeerd worden tot de 'enige' vorm van democratische arbeidersbeweging: het 'sindicalismo libre'.

Die campagne leidde tot relatief positieve resultaten. Syndicaal onderwijs gaf aanleiding tot het ontstaan van organisatorische comités voor departementale congressen. Er ontstonden zelfs nieuwe vakbonden, meestal in middenklasse-sectoren zoals handel, bankwezen, sociale zekerheid en onderwijs. De industriële arbeiders bleven echter trouw aan de oude COB van Lechín. Ze beschouwden de nieuwe vakcentrale als een instrument van het Amerikaanse imperialisme en bekritiseerden de inmenging van de VS en de internationale organisaties zoals de ORIT in de interne politieke en economische aangelegenheden.

Ondanks deze kritieken mochten de ORIT en andere internationale organisaties ongehinderd in het land blijven opereren. In augustus 1964 kwam er bovendien goed nieuws voor de 'vrije wereld': Bolivia verbrak zijn relaties met Cuba. De Cubaanse afgevaardigde in Bolivia beschuldigde de VS druk te hebben uitgeoefend op de Boliviaanse regering, maar dit werd door Washington ontkend.

De politieke situatie in Bolivia werd zeer kritiek. De presidentsverkiezingen vonden later op het jaar plaats en het was zo goed als zeker dat Lechín en Paz Estenssoro zich kandidaat zouden stellen. De consolidatie van de nieuwe vakbondscentrale was van vitaal belang om geen kansen te geven aan de 'extremisten', gegroepeerd rond Lechín. President Paz Estenssoro probeerde de macht van zijn tegenstanders te verzwakken

JOSÉ CRUZ ACHACHALLA

(Mijnwerker, Bolivië)

Jawel, señor, José Cruz Achachalla,
uit de sierra de Granito, ten zuiden van Oruro.

Daar moet nog mijn moeder
Rosalía wonen:

ze werkt er voor een paar heren,
daar doet ze dus de was.

We hebben honger geleden, kapitein,
en elke dag sloegen ze
mijn arme moeder met een knuppel.
Daarom ben ik mijnwerker geworden.
Ik ben gevlucht voor de hoge sierra's,
met een blaadje coca, señor,
een paar takken op mijn hoofd
en maar lopen, lopen, lopen. De gieren
achtervolgden me vanuit de hemel,
en ik dacht: ze zijn beter
dan die blanke heren uit Oruro,
en zo heb ik het terrein
van de mijnen bereikt.

Dat is nu al
veertig jaar geleden, ik was in die tijd
een uitgehongerde jongen. De mijnwerkers
namen me op. Ik werd leerjongen
en in de duistere galerijen,

met al mijn nagels de aarde krabbend,
oogste ik het verborgen tin.

Ik weet niet waarheen noch waarom
de zilveren staven vertrekken:
we leefden slecht, de huizen verkrot,
en de honger, eens te meer, señor,
en als

we samenkwamen, kapitein,
voor een peso loonsverhoging,
sloegen ons de rode wind,
de stok, het vuur, de politie,
en nu sta ik hier, kapitein,
ontslagen, zonder werk,
zeg me eens waar ik naartoe kan,
niemand kent me nog in Oruro,
ik ben zo oud als de stenen,
ik kan de bergen niet meer over trekken,
en wat zou ik langs de wegen gaan doen,
hier ter plekke blijf ik nu,
dat ze me maar ingraven in het tin,
alleen het tin kent me.

José Cruz Achachalla, jawel,
je hoeft je voeten niet meer te verzetten,
tot hier ben je geraakt, tot hier,
Achachalla, tot hier ben je geraakt.

om zijn kandidatuur voor de presidentiële verkiezingen van 1964 te verzekeren. Aangezien hij zowel rechts als links vijanden had gemaakt, zocht hij de steun van de boerenbevolking en het leger. Bovendien had de Boliviaanse president zijn Amerikaanse collega Kennedy bezocht juist vóór deze vermoord werd. Uit dit bezoek concludeerde Paz Estenssoro dat de VS hem steunden in zijn herverkiezingsplannen. En hij had gelijk. Washington vertrouwde Lechín immers niet. De Amerikanen en Paz Estenssoro konden zich echter niet bevrijden van de COB-leider. Lechín stelde zich immers kandidaat met de steun van de COB en zijn eigen partij, de 'Partido Revolucionario de la Izquierda Nacional' (PRIN).

Paz Estenssoro stond voor een ernstig probleem bij de keuze van zijn vice-president. Hij stond onder druk van de Amerikaanse ambassadeur en van het leger. De keuze viel uiteindelijk op generaal René Barrientos, een jonge militair, aanhanger van de MNR, populair bij de boerenbevolking en erg goed aangeschreven in Washington. Barrientos had trouwens een militaire opleiding gevolgd in Panama en Texas en onderhield nauwe relaties met de Amerikaanse attaché in Bolivia.

Geruchten deden de ronde dat de verkiezingen op frauduleuze wijze zouden gebeuren. Het feit dat president Paz Estenssoro de grondwet had laten veranderen ten voordele van zijn eigen kandidatuur, was al een doorn in het oog van zijn tegenstanders. Als teken van protest trok de oppositie haar kandidaat terug, waardoor Paz Estenssoro de enige kandidaat bleef, *"turning the poll into a 'yes' or 'no' vote for the president"*⁽¹⁵⁾. Paz Estenssoro won de verkiezingen en Lechín en andere ex-'emenerristas' kantten zich nog meer tegen zijn regime.

Intussen onthield de ORIT-afgevaardigde in Bolivia zich van commentaar over de politieke crisis die het land doormaakte. In zijn verslag schreef hij dat Lechín in honderstaking was, maar dat dit niets zou veranderen aan de verkiezingsresultaten, noch aan de politiek van de MNR-regering. De inter-Amerikaanse organisatie kon bijgevolg geruist zijn van de voortzetting van haar activiteiten in Bolivia. Zolang de 'extremisten' geen kans kregen om sleutelposities te bekleden in de regering, kon de ORIT immers zo goed als zeker zijn dat ze in het land mocht blijven⁽¹⁶⁾.

Het feit dat het Paz Estenssoro-regime vasthield aan een economisch beleid gefinancierd met buitenlands kapitaal, gaf aanleiding tot meer protest, voornamelijk van de mijnwerkers; de onrust breidde zich uit naar andere sectoren van het land. Zelfs de boerenbevolking die onvoorwaardelijke steun had verleend aan de vroegere Paz Estenssoro-administratie, kante zich in de zomer van 1964 tegen zijn regime. Demonstraties en stakingen braken uit op grote schaal. Paz Estenssoro repliceerde met gewelddadige repressie en kondigde op 21 september de staat van beleg af. Hij verklaarde dat er een complot tegen zijn regering gesmeed werd door de vijanden van de MNR-regering, onder andere door Lechín, in samenwerking met guerrillastrijders. Vele verdachten werden gevangengenomen. Lechín en andere politieke gevangenen werden naar Paraguay verbannen. De COB-leider verklaarde echter dat hij bleef vechten tegen het repressieve regime van Paz Estenssoro.

Deze werd steeds meer afhankelijk van de steun van het leger. Op hun beurt zagen de versterkte militairen de kans schoon om de macht in eigen handen te nemen. Ze kregen zelfs de steun van de oppositiepartijen van links en van rechts die een militaire coup beschouwden als de enige oplossing om Paz Estenssoro ten val te brengen. Ook Lechín en de COB steunden de militairen - onder andere vice-president Barrientos. Dit wordt ervaren als de grootste fout in Lechín's politieke carrière.

De eerste dagen van november organiseerden Barrientos en andere militairen een opstand tegen president Paz Estenssoro. Op 3 november was het zover. Het leger verzette zich en masse tegen Paz Estenssoro en op 4 november werd hij verplicht af te treden. De 'jefe emenerrista' verliet het land en een militaire junta werd ingesteld⁽¹⁷⁾. Aangezien de militaire coup de zegen kreeg van verschillende sectoren van het land, vreesde de ORIT dat linkse politieke en sociale bewegingen de macht in handen zouden nemen. Al degenen die aan de afzetting van Paz Estenssoro hadden meegewerkt, hoopten deel uit te maken van de nieuwe regering. De 'lechinistas' riepen Juan Lechín uit tot presidentskandidaat van de republiek en de oude COB eiste linkse revolutionaire maatregelen van de nieuwe regering. Even leek het dat de COB van Lechín en de linkse partijen inderdaad de macht in eigen handen gingen nemen, maar de militairen beletten dit door generaal Barrientos als leider van de Boliviaanse junta te benoemen.

Het ORIT-secretariaat was zich wel bewust van het gevaar dat een dergelijke militaire coup met zich bracht. Zijn secretaris-generaal, Jáuregui, stelde in een persverklaring dat de vrije vakbeweging uiterst bezorgd was over de politieke ontwikkelingen in het land en dat de ORIT hoopte dat de militaire regering snel zou overgaan in een constitutioneel systeem ten voordele van de democratie⁽¹⁸⁾. De inter-Amerikaanse organisatie was echter meer bezorgd over het lot van de vakbonden die in handen van linkse 'extremisten' zouden vallen, dan over het gevaar van een rechtse militaire dictatuur. De militaire junta verleende dan wel geen steun aan de communistische syndicalisten, maar toch was de ORIT van mening dat de oude COB voldoende kansen kreeg om de vakbonden opnieuw onder haar controle te brengen. De ORIT zette dus haar 'missie' verder met de financiële steun van internationale organisaties zoals de beroepsinternationales, de ICFTU, de AFL-CIO en het AIFLD. 'Apolitiek syndicalisme' voorwendend beperkte de ORIT zich tot de syndicale ontwikkeling van het land. De vrije vakbeweging moest zich niet mengen in de Boliviaanse politieke kwesties⁽¹⁹⁾.

Intussen had het verwachte nationaal congres van de COB-UR nog steeds niet plaats gehad. Volgens de ORIT-vertegenwoordiger had dit te maken met de ondoelmatigheid van de leiders van de COB-UR. De COB-UR verkeerde natuurlijk in grote moeilijkheden. Ze was immers opgericht door de aanhangers van president Paz Estenssoro, die kritiek kregen uit alle hoeken van het land. Het niet plaatsgrijpen van het congres bleek echter niet alleen het gevolg van de ondoelmatigheid van de syndicale leiders of van economische moeilijkheden van de centrales. In een verslag van de nieuwe vakcentrale staat vermeld dat de uitvoerende secretaris van de COB-UR zelf de organisatie van het

nationale congres had belet. Hij had ondervonden dat de syndicale activiteiten van de vakbondscentrale zich alleen richtten op de organisatie van dat congres. Hij klaagde bovendien over de internationale inmenging in de interne aangelegenheden van de COB-UR. Meer bepaald beschuldigde hij de ORIT van dirigisme. De regionale organisatie wilde volgens hem te veel zelf de COB-UR-activiteiten regelen⁽²⁰⁾.

De COB-UR bestond uiteindelijk niet langer dan één jaar. Na november 1964 werd er nooit meer gesproken over de vakbondscentrale. Eigenlijk stelde ze niet veel voor. De ORIT beweerde op een bepaald ogenblik dat de COB-UR erin geslaagd was de meerderheid (80%) van de Boliviaanse syndicalisten onder haar controle te brengen. Dit lijkt mij een zware overdrijving. Het feit dat de COB-UR geen nationaal congres organiseerde, is volgens mij een bewijs van haar mislukking. Bovendien krijgt ze heel weinig aandacht in de wetenschappelijke literatuur en vele Bolivianen hebben nooit over haar bestaan gehoord. De meeste Latijns-Amerikaanse syndicalisten hebben alleen de COB van Lechín altijd erkend als de enige Boliviaanse vakbondscentrale.

De militaire dictatuur en de 'vrije en democratische' vakbonden

De militaire coup van november 1964 werd door Washington toegestaan. Hij was niet rechtstreeks tegen Paz Estenssoro gericht. De president 'emenerrista' had immers een proces van verrechtsing bewerkstelligd dat ook voordelig was voor de Amerikaanse belangen in Bolivia. Het probleem was dat rebelse arbeiders steeds meer weerstand boden aan de liberale economische maatregelen van Paz Estenssoro. Hoogstwaarschijnlijk ondervonden de VS dat hij niet in staat was de ontevreden massa's in toom te houden. Dit was echter absoluut noodzakelijk om de geëiste voorwaarden van Washington te aanvaarden. Om het land te redden van het faillissement moesten de arbeiders strenge liberale maatregelen accepteren (massale ontslagen, vermindering van sociale bijdragen, daling van de lonen, invoering van buitenlands kapitaal enz.). In de ogen van Washington kon dit alleen maar door de militairen gewaarborgd worden.

Toen generaal Barrientos aan de macht kwam, werden bijgevolg alleen de methoden doch niet de doelstellingen van het regime veranderd. Het liberale proces dat in 1956 was begonnen, werd gewoon voltooid door de caudillo. Om de indruk te wekken dat hij echt van plan was een ander beleid te voeren dan zijn voorganger, ontsloeg hij alle leden van de MNR-regering. De meeste 'emenerristas' vluchtten naar buurlanden uit vrees voor arrestatie. Verscheidene MNR-ministers en -aanhangers werden aangehouden. In het buitenland hield Barrientos wel de ambassadeurs van de Paz Estenssoro-administratie aan.

De AFL-CIO en de ICFTU eisten van Barrientos dat de vrije vakbeweging gerespecteerd zou worden volgens de bepalingen van de Internationale Arbeidsorganisatie (IAO). Verschillende afgevaardigden van de Amerikaanse vakbondscentrale en ITS's gingen persoonlijk naar Bolivia om de syndicale toestand te analyseren. De gezanten van de

vrije vakbeweging kwamen tot de conclusie dat de ORIT en de ITS's hun activiteiten moesten opvoeren. De contacten die vóór de coup bestonden moesten gehandhaafd blijven.

De militaire junta onder leiding van Barrientos gaf blijkbaar voldoende garanties aan de leden van de AFL-CIO en de beroepsinternationales. Vanaf december 1964 bleven immers internationale organisaties zoals de ORIT, het AIFLD en de ITS's ongestoord hun werk doen in Bolivia. Ze vermeerderden zelfs hun activiteiten (nieuwe syndicale kranten, radioprogramma's, meer syndicale opleiding, nieuwe vakbonden enz.). Ook de belofte van de junta om 'in de nabije toekomst' verkiezingen te organiseren, was voor de vrije vakbeweging een geruststellend feit. Maar de beste garantie voor de ORIT dat Bolivia niet te kampen had met een (extreem) links regime, was mijns inziens de samenstelling van de nieuwe regering. Het kabinet van Barrientos bestond immers alleen uit militairen. Er werd met andere woorden geen plaats gemaakt voor 'problematische' syndicale leiders ('lechinistas' wel te verstaan) in de nieuwe regering⁽²¹⁾.

De COB-UR was het geesteskind van de afgezette president Paz Estenssoro en onderhield nauwe relaties met de ORIT. Aangezien de junta beweerde dat ze een radicaal einde wilde maken aan de regering van Paz Estenssoro, moesten de leden van de COB-UR ook vrezen voor militaire vervolging. Dit was echter niet het geval. Twee dagen na de coup stuurden COB-UR-leden een brief naar de minister van Arbeid van de junta. Ze vermeldden niet de naam van de COB-UR en vroegen alleen bescherming van de nieuwe regering tegen de 'illegale bezetting' van hun lokalen door extremistische groepen. Verder deelden de 'democratische en vrije' syndicalisten aan de minister mee dat ze vertrouwen hadden in de 'Excelentísima Junta Militar'. Ze geloofden dat de militaire regering de syndicale vrijheid zou garanderen en weerstand zou bieden aan communistische leiders. Daarom ook wilden de ondergetekenden samenwerken met de militairen om de 'echte' belangen van de arbeiders te beschermen⁽²²⁾.

Na de afzetting van Paz Estenssoro 'vergaten' de COB-UR-leden de vakcentrale en zetten gewoonweg hun werk voort ten voordele van de vrije vakbeweging. Het waren dezelfde leden van de COB-UR die met de ORIT bleven samenwerken na de militaire coup van 1964 en gedurende het hele regime van Barrientos. De activiteiten werden gefinancierd door de ORIT, de AFL-CIO, het AIFLD en beroepsinternationales. Het plan was hetzelfde als vóór de militaire coup. Eerst moesten ze ervoor zorgen dat voldoende vrije vakbonden en federaties werden opgericht om vervolgens syndicale congressen per departement te organiseren. Dit moest uiteindelijk aanleiding geven tot een nationaal congres van een nieuwe vakbondscentrale.

Al gauw merkten de vertegenwoordigers van de vrije vakbeweging dat de militaire junta openstond voor de 'democratische principes' van de ORIT. De militairen hadden zelfs bescherming beloofd aan alle instellingen die met de inter-Amerikaanse organisatie samenwerkten. Leden van de vrije vakbeweging onderhielden bovendien nauwe relaties met naaste medewerkers van Barrientos.

Er ontstonden vooral nieuwe vakbonden en federaties in de dienstensector. Dit had hoogstwaarschijnlijk te maken met het relatieve economische herstel dat het land kende dankzij de buitenlandse investeringen. De hulpprogramma's reddden immers het land van het economische faillissement. Zoals in de rest van Latijns-Amerika, zagen de midden- en hogere klassen zich bevoordeeld door de buitenlandse financiering en de uitbreiding van de economische activiteiten. Ze streefden bijgevolg naar de uitbreiding ervan door middel van een veel minder strijdlustige arbeidersbeweging. De integratie binnen het kapitalistische systeem en de samenwerking met het privé-initiatief moesten bijdragen tot de algemene ontwikkeling van het land⁽²³⁾.

Maar in tegenstelling tot de middensectoren en de vrije vakbeweging, waren de industriële arbeiders helemaal niet tevreden over Barrientos. Aanvankelijk hadden Lechín en de COB gehoopt dat ze de macht in eigen handen zouden nemen. Ze vergisten zich echter, want het 'entreguista'-regime van Barrientos was niet van plan de macht te delen met de syndicale leiders van de COB. Barrientos wist immers goed genoeg dat Lechín en zijn mijnwerkers een doorn in het oog van Washington waren. Hij wilde zijn post als leider van de militaire junta niet riskeren door de VS te ergeren. Hij moest zich losmaken van Lechín en de mijnwerkers. Geleidelijk aan begonnen ze immers oppositie te voeren tegen zijn regime en dit breidde zich uit naar andere sectoren van de arbeidersbeweging. Bovendien was de oppositie zo sterk dat Barrientos wist dat ze bij verkiezingen gegarandeerd de steun van grote delen van de bevolking zou krijgen.

Tussen november 1964 en mei 1965 onthield de militaire regering van Barrientos zich van iedere actie om de macht van de mijnwerkers te breken. In mei 1965 kwam er echter een eerste botsing tussen Barrientos en de mijnwerkers. Dit was het gevolg van de plannen van de regering om de mijnen te reorganiseren. Tijdens de traditionele 1 meidemonstraties was de groeiende oppositie tegen het militaire regime overduidelijk. Lechín zelf werd gearresteerd en naar Paraguay verbannen, op beschuldiging van dubbele nationaliteit en fraude. Hierdoor wilde de regering de mijnwerkers provoceren om eindelijk in te grijpen in de mijnen. Barrientos had immers zijn macht bij de boerenbevolking al geconsolideerd en de tijd werd nu rijp geacht om de mijnwerkers onder controle te krijgen. Als protest tegen de arrestatie en verbanning van Lechín brak in het hele land een algemene staking uit. De arbeiders eisten zijn terugkeer, loonsverhogingen en syndicale vrijheid. Het leger werd onmiddellijk ingezet en bij de botsingen met de militairen vonden honderden arbeiders de dood.

Op 25 mei werd een wapenstilstand gesloten. Alle belangrijke mijnvelden werden door het leger bezet. Mijnwerkersorganisaties werden ontbonden, vakbondsleiders ontslagen en minstens honderdvijftig van hen naar Argentinië verbannen. Gewone mijnwerkers werden massaal ontslagen en samen met linksgezinde journalisten en andere leiders moesten ze ook het land ontvluchten. De nieuwe voorzitter van de staatsonderneming COMIBOL kondigde een loonsverlaging af zeggend om de mijnindustrie te redden. Voor vele arbeiders betekende dit een loonverlies van 40%, terwijl het defensiebudget in het algemeen fors omhoog ging. De lonen van buitenlandse

technici en militairen schoten de lucht in. Militairen kregen daarnaast andere voordelen zoals belastingverlaging en buitengewone machten in de mijnen⁽²⁴⁾.

De tragische gebeurtenissen van mei 1965 raakten bekend over de hele wereld. Barrientos had op brutale wijze de mijnwerkers en hun leiders onderdrukt onder het voorwendsel dat het om een communistische samenzwering ging die de nationale orde van Bolivia wilde verstoren. Boliviaanse vakbondsleiders deden een oproep tot solidariteit aan de internationale gemeenschap om het voorbeeld van de Argentijnse 'Confederación General del Trabajo' (CGT) te volgen. De CGT - geen lid van de ORIT - had onmiddellijk na de repressie van 1965 een klacht ingediend bij de Internationale Arbeidsorganisatie tegen de dictatuur van Barrientos. Ze klaagde over de schending van de mensenrechten en de afschaffing van de syndicale vrijheden in Bolivia.

De Boliviaanse syndicalisten in ballingschap vroegen aan de internationale gemeenschap de dictatuur van Barrientos niet te erkennen, noch de nieuwe vakbonden die door zijn regering werden gecreëerd. Ze vroegen alleen erkenning voor de COB van Lechín. De overige arbeidersorganisaties vertegenwoordigden immers niet de Boliviaanse arbeiders. Ze werden weliswaar gesteund door buitenlandse adviseurs, maar waren eigenlijk een louter instrument van de militaire dictatuur, aldus de Bolivianen. De term 'buitenlandse adviseurs' verwees duidelijk naar de ORIT en andere internationale vrije instellingen die onder Barrientos ongehinderd hun syndicale activiteiten konden voortzetten.

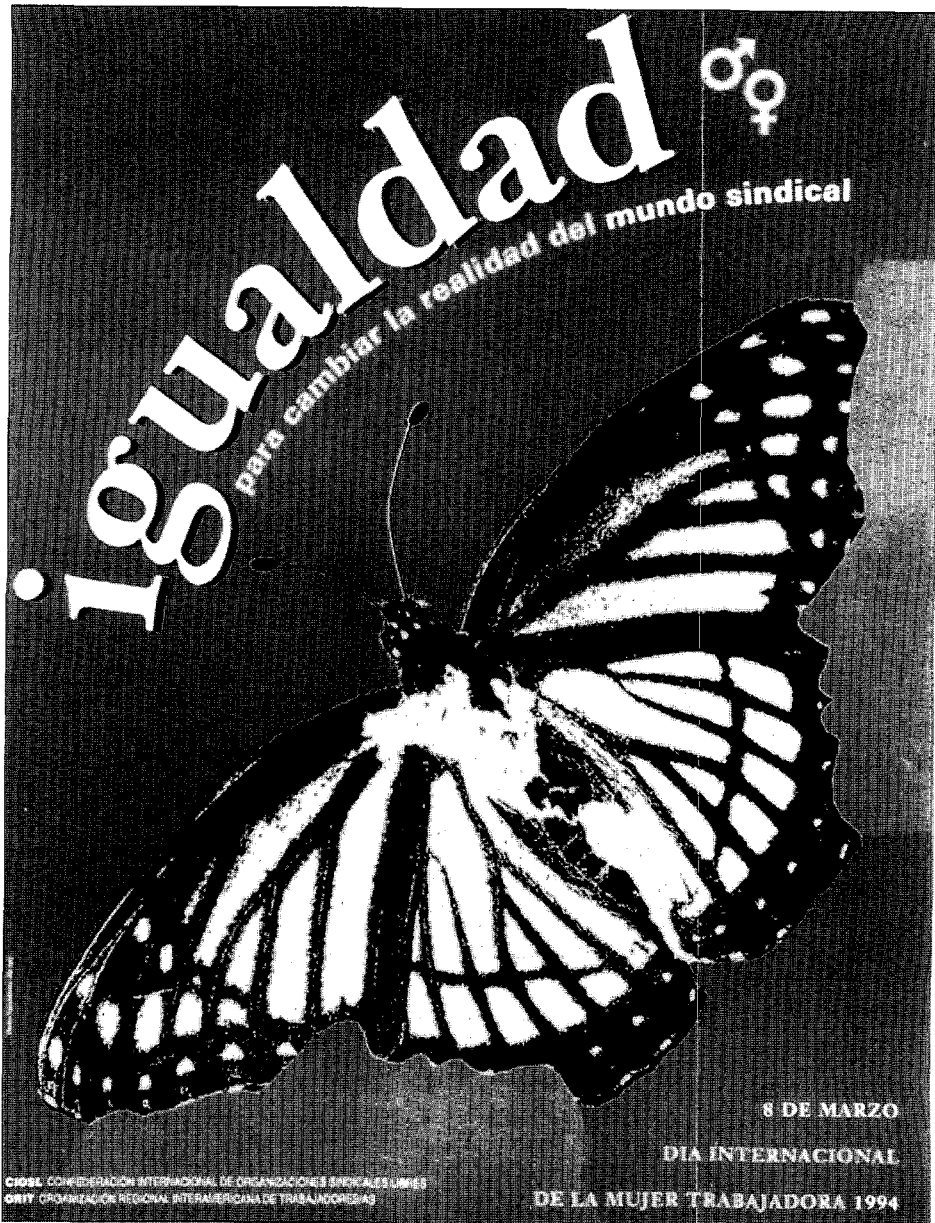
Vanuit Argentinië richtten de socialistische ook tot de vrije vakbeweging om acties te ondernemen tegen de dictatuur in Bolivia. Maar er kwam geen reactie, noch van de ORIT, noch van de ICFTU. Er werden geen klachten ingediend tegen de militairen, evenmin werd de brutale repressie tegen de Boliviaanse arbeiders in de periodieke publicaties van de ORIT vermeld. Vele Latijns-Amerikaanse syndicalisten (meestal van de linkse CTAL en de christelijke 'Confederación Latinoamericana de Sindicatistas Cristianos', CLASC) en andere waarnemers uitten zware kritiek tegen de doodse stilte van de ORIT. Op haar beurt probeerde de regionale organisatie zich te beschermen onder het alibi van het zogenaamde apolitiek syndicalisme. Het *Noticiario Obrero Interamericano* - het tweewekelijkse tijdschrift van de ORIT - stond wel vol met aanklachten tegen het 'terreurregime' van Castro (voornamelijk gedurende de jaren '60). Ondanks de gewelddadige repressie en de strikte controle van de militaire junta bleven Boliviaanse arbeiders, voornamelijk de mijnwerkers, actie voeren tegen Barrientos. Overal werden clandestiene vakbonden georganiseerd om de militairen te bestrijden. En overal antwoordde de regering met luchtaanvallen en beschietingen. De ORIT besefte uiteraard ook dat het land aan de rand van een burgeroorlog stond, maar ze beschuldigde de 'extremisten' van deze gewelddadige situatie. De militaire junta had weliswaar extreme maatregelen genomen tegen de mijnwerkers, gaf de ORIT toe in een vergadering van de uitvoerende raad van maart 1966. Maar deze waren volgens de regionale organisatie noodzakelijk om een einde te stellen aan de anarchie die in de mijnen heerste.

De ICFTU was kennelijk niet goed op de hoogte van de toestand in Bolivia, dit ondanks de aandacht van de media voor de gebeurtenissen van mei 1965 en de klachten van Argentijnse en Boliviaanse politici en syndicalisten. Zo vroeg het ICFTU-secretariaat informatie aan de ORIT over de ontwikkelingen in Bolivia. Blijkbaar had de internationale centrale vernomen dat de christelijke arbeidersorganisatie in Latijns-Amerika, de CLASC, een klacht had ingediend bij de IAO tegen het Barrientos-regime. De ORIT antwoordde dat de klachten van de CLASC 'zoals gewoonlijk' een overdrijving waren van de christelijke vakbonden om de vrije vakbeweging in diskrediet te brengen. Ze vermeldde dat ze ondanks de politieke toestand in het land vrij kon bewegen en dat er niet meer moeilijkheden waren dan normaal⁽²⁵⁾.

Tegen januari 1966 was het Barrientos-regime zeker van de zo goed als volledige uitschakeling van de linkse oppositie. De generaal kondigde verkiezingen af tegen juli van hetzelfde jaar. Hij trok zich terug uit zijn post als leider van de junta om deel te kunnen nemen aan de verkiezingen. Tussen januari en juli 1966 voerde Barrientos een bombastische politieke campagne door heel het land. Hij won de verkiezingen met een ruime meerderheid. De oppositie sprak van fraude, hoewel sommige bronnen verklaarden dat de verkiezingen rustig waren verlopen en dat er niet zoveel geknoeid was. Volgens Whitehead was het voor Barrientos echter niet zo moeilijk de verkiezingen te winnen: *"With the Bolivian Left in disarray and with conventional party politics confined to a handful of the largest cities, it was not difficult for such a regime to win a 'clean' election to the satisfaction of pro-American foreign observers"*⁽²⁶⁾. Andere waarnemers beschouwden de nieuwe Boliviaanse regering van Barrientos eveneens als één van de zoveelste 'geconstitucionaliseerde dictaturen' van Latijns-Amerika.

De verkiezingen van 1966 legitimeerden de samenwerking van de ORIT met het Barrientos-regime. Ze voelde zich gerustgesteld om haar syndicale activiteiten verder uit te voeren in een land waar de 'democratie' hersteld was. Bijgevolg kregen de inter-Amerikaanse organisatie (= ORIT), AIFLD en dergelijke meer, vrije toegang tot de syndicale congressen van de Boliviaanse vakbonden, alsook de toestemming om activiteiten te organiseren in heel het land. Vertegenwoordigers van de ORIT, het AIFLD en de ITS's mochten alle bedrijven van het land bezoeken om de principes van de vrije vakbeweging te verspreiden.

Economische hulp van het AIFLD en de Amerikaanse ambassade aan Boliviaanse syndicalisten werd dikwijls gekanaliseerd via de ORIT. De regionale organisatie beweerde dat ze zelf over niet zoveel economische middelen beschikte, maar ze kon altijd hulp vragen aan 'bevriende entiteiten'. Boliviaanse vrije syndicalisten kregen niet alleen hulp in cash, maar ook kantoormateriaal, technische hulp, syndicale beurzen enz. Vergaderingen met syndicale leiders werden bovendien dikwijls gehouden in het huis van de Amerikaanse labor-attaché. Ook de Boliviaanse minister van Arbeid verleende enorme steun aan de vrije vakbeweging. Zo konden Boliviaanse syndicalisten door al deze hulp de 'voordelen' inzien van een verzoenende arbeidersbeweging (cf. 'business unionism').

Affiche van de ORIT, 1994

De ORIT bleef ijverig werken voor de reorganisatie van de Boliviaanse arbeidersbeweging. Ze wilde resoluut een nieuwe vakbondscentrale oprichten. Maar deze kwam niet tot stand. Hoogstwaarschijnlijk droeg het herhaaldelijke stilzwijgen van de ORIT rond de gewelddadige onderdrukking door Barrientos bij tot het wantrouwen van de Bolivianen.

Barrientos' hoogtepunt situeerde zich in oktober 1967, toen hij erin slaagde de held van meerdere generaties, Ernesto 'Che' Guevara te elimineren. Na de dood van 'el Che' werd zijn regime hoe langer hoe onstabiel. Boliviaanse studenten wilden het voorbeeld van Guevara's guerrilla volgen en ontketenden hevige protesten tegen de caudillo. Schandalen over corruptie, smeergeld dat Barrientos van Gulf Oil zou ontvangen hebben in ruil voor privileges en de onthullingen van zijn minister van Binnenlandse Zaken over de infiltratie van de CIA in de hoogste echelons van zijn regime, droegen bij tot de groeiende oppositie tegen de Barrientos-regering. Ook binnen het leger groeide de oppositie.

De ORIT werd geïdentificeerd met het Barrientos-regime. Hoe scherper de kritieken tegen de generaal, hoe groter de kritieken tegen de regionale organisatie. Ze was zich hiervan bewust en besliste bijgevolg voorzichtiger te zijn in haar activiteiten. Bovendien kreeg ze heel wat kritiek van de christelijke arbeidersbeweging. De CLASC begon steeds meer actie te voeren in Bolivia en bekritiseerde de ORIT omdat ze een instrument was van het 'US State Department'. De CLASC was ook anticommunistisch, maar voor de verdediging van de arbeidersbelangen leek ze wel bereid met linkse syndicalisten samen te werken. De ORIT moest zich bijgevolg in een lokale krant publiekelijk verdedigen tegen de 'laster' van de CLASC. De kosten van deze publicatie werden gedekt door de labor-attaché van de Amerikaanse ambassade...⁽²⁷⁾

De ORIT probeerde de Boliviaanse arbeiders nog te overtuigen door zelf een klein beetje van houding te veranderen. Zo uitte bijvoorbeeld de ORIT-afgevaardigde, na een interview met de manager van een mijn, zijn bezorgdheid over de negatieve houding van het bedrijf ten opzichte van de arbeiders. In realiteit bleef de ORIT na Che's dood nauw samenwerken met de geconstitucionaliseerde dictatuur van Barrientos en won ze bijgevolg het vertrouwen van de Boliviaanse arbeiders niet. Een 'vrije en democratische' vakbondscentrale - naast de COB van Lechín - kwam nooit tot stand.

"Then, quite simply, in April 1969 [Barrientos'] helicopter crashed and he was killed"⁽²⁸⁾. Er kwam een tijdelijk einde aan één van de gruwelijkste dictaturen in de Boliviaanse geschiedenis. Daarmee kwam echter ook een einde aan de vrijheid van handelen van de ORIT in het Bolivia van de jaren '60. Tussen 1969 en 1971 deden twee militairen een poging om de toestand in het land te normaliseren. Voornamelijk tijdens de regeerperiode van de hervormingsgezinde generaal Juan José Torres (1970-1971) hoopte de linkse Boliviaanse stroming op een ommekeer van het pro-Amerikaanse beleid van Barrientos. Deze korte periode van hoop betekende de terugkeer van de al bijna legendarische Juan Lechín. Voor de ORIT daarentegen waren dit moeilijke jaren.

Met de staatsgreep van 1971 die generaal Hugo Banzer aan de macht bracht, begon

opnieuw een periode van conservatieve regeringen die bijna ononderbroken tot 1982 duurde. De toenemende repressie van volksopstanden ging hand in hand met het toenemen van buitenlandse invloeden. De terugkeer naar de democratie in de jaren '80 betekende een nieuwe etappe in het Boliviaanse syndicalisme. Dit wil echter niet zeggen dat er een betere periode begon voor de arbeidersklasse. Weliswaar werd de arbeidersbeweging niet zo zwaar onderdrukt als voordien, maar in het neoliberalisme was er geen plaats voor de syndicale eisen. Bovendien was de arbeidersbeweging aanzienlijk verzwakt door de ineenslorting van de mijnindustrie in de jaren '80. Zoals in de rest van Latijns-Amerika zien de Boliviaanse vakbonden zich dus geconfronteerd met nieuwe problemen, waardoor ze noodzakelijkerwijs hun programma's moeten aanpassen om het hoofd te bieden aan de nieuwe sociale structuren en het globaliseringproces.

De activiteiten van de ORIT in Bolivia vanaf de jaren '70 zijn nog niet onderzocht. Dit kan uiteraard een buitengewoon interessant startpunt zijn voor verder onderzoek, maar de bronnen in het ICFTU-archief te Amsterdam, gaan slechts tot 1973. De recentste originele documenten over de samenwerking tussen de Boliviaanse vakbonden en de ORIT bevinden zich hoogstwaarschijnlijk in de hoofdzetel van de regionale organisatie te Caracas. Ook het COB-archief in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis bevat alleen informatie over de periodes 1930-1953 en 1983-1991.

Slotbeschouwing

Het feit dat Washington zozeer de Boliviaanse mijnwerkers en hun leider Lechín wantrouwde, gaf aanleiding tot een verregaande Amerikaanse inmenging. Toen Bolivia vanaf de tweede helft van de jaren '50 een zware economische crisis doormaakte (door de daling van de export van grondstofproducten), profiteerden de VS ervan om hun invloed te doen gelden. De Boliviaanse regering had immers dringend nood aan economische hulp. Washington verklaarde zich bereid die hulp te verlenen. Dit betekende echter het einde van de revolutionaire maatregelen van 1952, waarbij de regering naar meer onafhankelijkheid streefde ten opzichte van 'el coloso del norte'. Bolivia moest zich neerleggen bij de strenge maatregelen die Washington en het IMF oplegden. Eén van de bepalingen was het onder controle brengen van de arbeiders. De macht van de vakbonden moest ingeperkt worden en voornamelijk de mijnwerkers moesten in toom gehouden worden. Op haar beurt moest de ORIT ervoor zorgen dat de Boliviaanse arbeiders zich niet zouden verzetten tegen de liberale maatregelen van de regering. Ze moesten ervan overtuigd worden dat dergelijke maatregelen bedoeld waren om het welzijn van het volk te bevorderen. De inmenging van de VS en internationale organisaties zoals de ORIT en het AIFLD was echter zo groot dat het tegenovergestelde effect ontstond. De economie van het land werd enigszins hersteld, maar het anti-yankee gevoel bij grote lagen van de bevolking werd met de dag sterker. Vooral de

mijnwerkers legden zich niet neer bij de bepalingen die ze beschouwden als een uiting van het Amerikaanse imperialisme. Ondanks de gewelddadige repressie van de regimes bleven ze dan ook oppositie voeren.

Lechín werd ook steeds radicaler. Hij was geen extreem-linkse militant en was zich bewust van de nood aan Amerikaanse economische hulp. Hij was trouwens niet gekant tegen de ALPRO, noch tegen het stabiliseringsplan van 1961. Washington en de vrije wereld vertrouwden hem echter niet. Na een gesprek met Lechín schreef bijvoorbeeld de Britse ambassadeur in Bolivia zijn bevindingen over de COB-leider:

"I was much impressed by Lechín. He is a tall, well built man, extremely handsome and courteous, but with nothing of the Latin-American, and much of the Arab. [...] At the same time, I should judge that in action, he would be ruthless and guided solely by his own interests: above all I am sure that his instincts are Arab, rather than Latin"⁽²⁹⁾.

Hij moest bijgevolg verdwijnen van het politieke toneel zodat hij niet de kans zou krijgen om president van de republiek te worden. De acties om de COB-leider te ondermijnen leidden tot de radicalisering van Lechín. Hij richtte zijn eigen partij op, zocht de steun van linkse radicalen binnen de COB en slaagde erin de steun van de arbeiders te behouden. Ze beschouwden hem als de enige leider van de Boliviaanse vakbondscentrale. Deze werd zwaar onderdrukt door het Barrientos-regime, terwijl internationale organisaties zoals de ORIT en het AIFLD zich vrij konden ontwikkelen in het land.

De ORIT concentreerde zich op de stedelijke middensectoren van de bevolking. Vakbonden uit de diensten- en handelssector zagen zich immers bevoordeeld door de economische ontwikkeling van hun land. Ze streefden bijgevolg naar het bekomen van zoveel mogelijk economische voordelen om zodoende de verdere ontwikkeling van het land te bevorderen. In een land als Bolivia, waar indianen en 'campesinos' zo'n belangrijk deel uitmaken van de bevolking, was het verwaarlozen van deze groepen een fundamentele fout.

De vraag blijft echter: wat zocht de ORIT in Bolivia? Was ze alleen een instrument van het 'US State Department' om de Amerikaanse belangen in Latijns-Amerika te beschermen of wilde ze ook de arbeiders verdedigen? De ORIT-'latino'-leiders beijverden zich wel voor de verdediging van Latijns-Amerikaanse arbeiders. Ze wilden hun welzijn en de vooruitgang van alle landen van het westelijk halfrond. Het probleem lag in de ORIT's overtuiging dat de economische expansie automatisch aanleiding zou geven tot sociale hervorming. Het geloof in het 'desarrollismo' leidde tot nauwe samenwerking met de VS. De noordelijke burens hadden immers een zeer hoge levensstandaard bereikt en werden ervaren als een voorbeeld van democratie. ORIT-leiders waren ervan overtuigd dat de samenwerking met de Amerikaanse vakbonden zou bijdragen tot de economische en sociale ontwikkeling van Latijns-Amerika. Het 'sindicalismo libre' moest ervoor zorgen dat storende elementen in de Latijns-Amerikaanse arbeidersbeweging op zijn minst behoorlijk afgeremd werden. Vooral communistische vakbondsleiders moesten ofwel bekeerd worden tot de vrije vakbeweging ofwel

belemmerd in hun activiteiten. Alle middelen werden daartoe aangewend. Het belangrijkste instrument was het syndicale onderwijs. Boliviaanse vakbondsleiders die sympathiek stonden tegenover de vrije vakbeweging, kregen studiebeurzen voor de syndicale opleidingen georganiseerd door het AIFLD in eigen land of in de VS. Anderen kregen studiebeurzen van de ORIT voor de universiteiten in Puerto Rico of een syndicale opleiding in Mexico. De programma's legden vooral de nadruk op syndicale strategieën zoals collectieve onderhandelingen, hoewel grote delen van de Boliviaanse arbeidersklasse amper konden lezen en schrijven. Met andere woorden, de voorwaarden voor efficiënte collectieve onderhandelingen bestonden er niet. Tijdens die syndicale opleidingen werd ook sterk de nadruk gelegd op hét model van democratie: de Verenigde Staten van Amerika. De Amerikaanse en Europese vakbonden werden vaak als voorbeeld gesteld van een moderne en vooruitstrevende arbeidersbeweging. Het contrast tussen het vrije democratische Westen en het onvrije ondemocratische Oosten werd uiteraard benadrukt. Paradoxaal genoeg werd er weinig aandacht geschonken aan bepaalde kwesties die eigenlijk de echte oorzaken waren (en zijn) van de Boliviaanse onderontwikkeling: discriminatie van indianen en vrouwen, analfabetisme, laag onderwijsniveau, slechte medische zorg, zeer lage lonen voor ongeschoolde arbeiders, hoge werkloosheid, corruptie, archaïsch belastingssysteem enz.

Economische vooruitgang stond derhalve centraal in de ORIT-ideologie. Arbeiders mochten die niet in de weg staan. Daarom steunde de ORIT repressieve regimes zoals die van generaal Barrientos tijdens de jaren '60. Sterke regeringen werden immers als noodzakelijk beschouwd voor het onder controle houden van 'extremistische' elementen. Deze laatsten waren volgens de ORIT geïndoctrineerd door de USSR en Cuba en wilden alleen de orde verstoren. Ze moesten bijgevolg verzwakt worden, desnoods met geweld.

De ORIT had in se goede intenties. Maar ze was te afhankelijk van de Amerikaanse economische steun. Ze bestond trouwens quasi volledig dankzij de financiële bijdragen van de Amerikaanse vakbonden. Daardoor konden de Amerikanen de regionale organisatie voortdurend controleren en werd ze inderdaad een instrument van het 'US State Department'. Pas midden de jaren '70 begon de ORIT zich los te maken van de Amerikaanse invloed en zocht ze meer de steun bij Europese vakbonden.

Dit wil echter niet zeggen dat de ORIT helemaal niets verwezenlijkte in Latijns-Amerika. Het was echter wel zo dat ze in Bolivia zo goed als niets bereikte. Buiten de talloze cursussen, seminaries, congressen en symposia die ze organiseerde boekte de inter-Amerikaanse centrale er geen positieve resultaten. Boliviaanse arbeiders bleven sterk gepolitiseerd en vooral trouw aan hun vakbondscentrale. De COB van Lechín werd nooit lid van de ORIT. Integendeel, ze ontwikkelde een zeer nauwe relatie met de linkse arbeidersbeweging in Latijns-Amerika: de CTAL (vanaf 1964 'Congreso Permanente de Unidad Sindical de los Trabajadores de América Latina'). De COB werd zelfs lid van de 'World Federation of Trade Unions', wist een ICFTU-functionaris mij te vertellen, maar de exacte datum van toetreding kon ik niet verifiëren⁽³⁰⁾.

Het 'sindicalismo libre' of 'free trade unionism' consolideert zich in het Latijns-Amerikaanse continent. De retoriek van vrijheid en onafhankelijkheid wordt voortdurend herhaald. Paradoxaal genoeg worden landen als Bolivia, Ecuador en Peru met de dag afhankelijker van 'el coloso del norte'. De VS hebben altijd een reden gevonden om zich te mengen in de interne aangelegenheden van de Latijns-Amerikaanse landen. Tegenwoordig is de cocateelt en de strijd tegen het terrorisme het alibi van Washington om bijvoorbeeld een militaire basis te vestigen in de Ecuadoraanse stad Manta. (cf. Plan Colombia).

Politieke en economische onstabieleit, alsook sociale onrechtvaardigheid, zijn dé kenmerken van de Andeslanden. Ze zijn te sterk afhankelijk van de economische hulp van grootmachten als de VS en internationale organismen als het IMF. Om deze hulp te verkrijgen zijn ze verplicht strenge liberale maatregelen toe te passen. Dergelijke maatregelen benadelen echter de armsten onder de bevolking.

Arbeiders en hun vakbonden verkeren in ernstige moeilijkheden. Het neoliberale beleid, alsook de opkomst van nieuwe sociale bewegingen, verzwakt immers de arbeidersbeweging. De samenwerking tussen arbeiders en andere sectoren van de samenleving kan bevorderlijk zijn voor de versterking van het vakbondswezen en voor de strijd tegen de nadelen van de globalisering. Internationale samenwerking kan zeker van nut zijn voor het oplossen van structurele problemen in minder ontwikkelde gebieden zoals Bolivia. Deze coöperatie moet echter meer realiseren dan louter socio-economische studies. Mijns inziens moet er ook meer aandacht geschonken worden aan de indiaanse gemeenschappen daar; ze vormen een belangrijk deel van de samenleving. Ze trekken steeds massaler naar de steden op zoek naar werk en komen in de zogenaamde informele sector terecht. Deze informele sector wordt steeds belangrijker voor de economie en kan bijgevolg niet verwaarloosd worden door de internationale arbeidersbeweging. Terecht concludeert Marcel van der Linden dat: "*If the [international trade union] movement aims to acquire true influence in the low- and middle-income countries, it will need to devise new strategies for these sectors*"⁽³¹⁾.

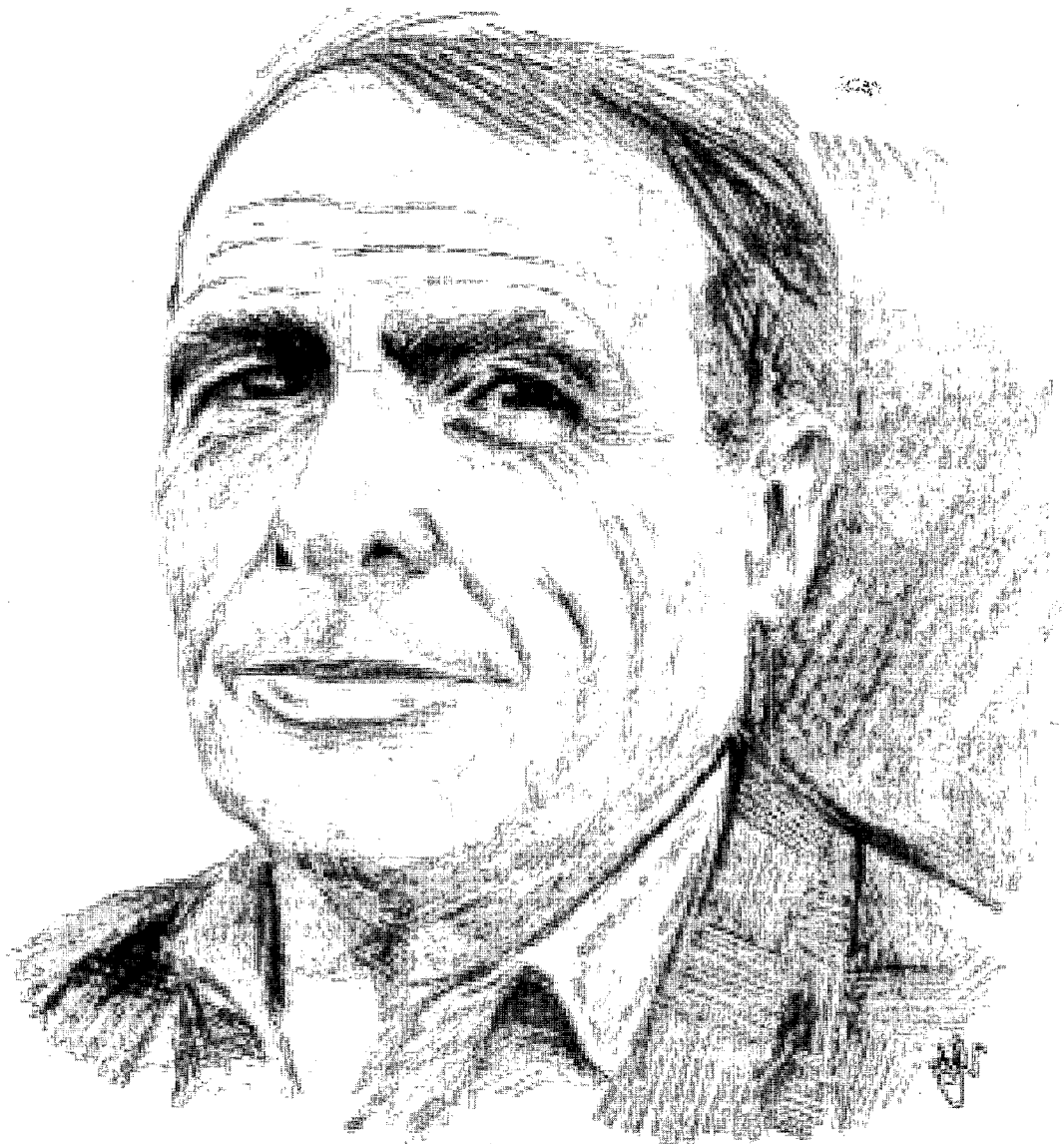
Grote delen van de Boliviaanse bevolking worden steeds radicaler door de onstabieleit van hun land. De jongste jaren is er tevens een ongekennde exodus van voornamelijk arme Bolivianen, Ecuadoranen, Peruvianen en Argentijnen op zoek naar een beter bestaan in het buitenland. De arbeidersbeweging kan een grote rol spelen in de vorming van sterke banden tussen Latijns-Amerikaanse staten onderling, om het hoofd te bieden aan de hedendaagse problemen zoals de armoede, de te sterke invloeden van wereldmachten, het gebrek aan een eigen industrie, het lage onderwijsniveau, het gebrekkig sociaal systeem en de discriminatie van raciale minderheden, vrouwen en homoseksuelen.

Deze bijdrage is een synthese van mijn licentiaatsverhandeling: *De samenwerking tussen de Organización Regional Interamericana de Trabajadores (ORIT) van de International Confederation of Free Trade Unions (ICFTU) en de Andeslanden Bolivia en Ecuador tijdens de jaren 1960. Een*

vergelijkende studie. Brussel, VUB, 2001, 311p. Het onderzoek was gebaseerd op wetenschappelijke literatuur, enkele interviews en voornamelijk primaire bronnen (correspondentie, verslagen, krantenartikels, brochures enz.). Deze laatste zijn te vinden in het ICFTU-archief in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) te Amsterdam. Wegens de grote hoeveelheid aan bronnenmateriaal, worden in deze bijdrage slechts enkele titels van wetenschappelijke werken en primaire bronnen genoemd. Wie meer gedetailleerde informatie wenst over deze thematiek kan de oorspronkelijke verhandeling raadplegen in Amsab, de VUB, het IISG of vzw Esmeraldas te Gent.

- (1) M. HOWARD. *The Lessons of History*. Oxford: Clarendon Press, 1991, p. 16. Geciteerd in: M. VAN DER LINDEN. *Het naderende einde van de vaderlandse geschiedenis en de toekomstige studie der sociale bewegingen*. IISG Amsterdam: Stichting Beheer 1156, 1999, p. 19.
- (2) 'Chicha' is een typische drank van indiaanse gemeenschappen uit de Andeslanden. Het wordt bereid op basis van gefermenteerde maïs ('jora').
- (3) E. GALEANO, *Las venas abiertas de América Latina*, Mexico City: Siglo XXI Editores s.a., 1988, p. 242.
- (4) De AFL en de Congress of Industrial Organizations (CIO) werden in 1955 gefusioneerd.
- (5) B. BENASSAR, Les organisations syndicales régionales en Amérique latine. In: J. SAGNES (red.), *Histoire du syndicalisme dans le monde. Des origines à nos jours*, Toulouse: Editions Privat, 1994, p. 525; A. CAREW, Towards a Free Trade Union Centre: The International Confederation of Free Trade Unions (1949-1972). In: M. VAN DER LINDEN (ed.), *The International Confederation of Free Trade Unions*, Bern: Peter Lang AG, 2000, p. 315; R. GUMBRELL-McCORMICK, Facing New Challenges: The International Confederation of Free Trade Unions (1972-1990s). In: M. VAN DER LINDEN (ed.), *The International Confederation [...]*, pp. 449-450; M. VAN DER LINDEN, Conclusion: The Past and the Future of International Trade Unionism. In: M. VAN DER LINDEN, *The Internationale Confederation [...]*, pp. 530-531.
- (6) H. A. SPALDING, US Labour Intervention in Latin America: The Case of the American Institute for Free Labour Development. In: R. SOUTHALL (ed.), *Trade Unions and the New Industrialisation of the Third World*, Londen: Zed Books, 1988, p. 267; O. A. MOLINA GARCIA, *El Sindicato Interamericano. 50 Años (1951-2001) de su acción social y política*. ORIT/CIOSL, Caracas: Editorial Texto, 2001, p. 162.
- (7) E. M. KASSALOW, *Trade Unions and Industrial Relations: An International Comparison*, New York: Random House, 1969, pp. 9-10; M. REGINI, Sindicalismo. In: N. BOBBIO en N. MATTEUCCI (eds.), *Diccionario de política*, Madrid: Siglo XXI de España Editores, S.A., 2e editie, 1983, pp. 1498-1500.
- (8) Voor de oorlog werden voornamelijk indiaanse en 'mestizo'-boeren en arbeiders gemobiliseerd.
- (9) Deze revolutie werd genoemd naar de leidende partij, de 'Movimiento Nacionalista Revolucionario', opgericht in 1941. De MNR bleef aan de macht van 1952 tot 1964 toen generaal René Barrientos een staatsgreep pleegde.
- (10) In beide landen maken de indianen ook een belangrijk deel uit van de bevolking.
- (11) G. LORA, *A history of the Bolivian Labour Movement 1848-1971*, Cambridge: Cambridge University Press, 1977, p. 277.
- (12) L. WHITEHEAD, Bolivia since 1930. In: L. BETHELL (ed.), *The Cambridge History of Latin America*, Cambridge: Cambridge University Press, vol. VIII, 1991, p. 548.
- (13) R. J. ALEXANDER, *Organized Labor in Latin America*, New York: The Free Press, 1965, pp. 107-109; H. BIJ DE WEG, *De revolutionaire geschiedenis van Bolivia. Politieke, sociale en economische ontwikkelingen sinds 1935*, s.l., 1979, p. 110; J. DUNKERLEY, *Rebellion in the Veins. Political Struggle in Bolivia 1952-1982*, Londen: Verso Editions, 1984, p. 86; J. PONCE, e.a. *Breve historia del sindicalismo boliviano*, La Paz: Instituto boliviano de estudio y acción social, 1968, pp. 87-89.
- (14) Lechín Oquendo, Juan [lemma]. In: P. GUNSON, e.a. *The Dictionary of Contemporary Politics of South America*, Londen: Routledge, 1989, p. 158; J. PIMENTEL CASTILLO, *Problemas del Sindicalismo*, La Paz: Ediciones Gráficas E.G., 2000, pp. 128-131.

- (15) Bolivians expel Czech diplomats and sever ties. In: *The New York Times*, 01.11.1964.
- (16) *Complemento de información periodística, por Heriberto Berganza* (ORIT-vertegenwoordiger in Bolivia), 1 juni 1964, ICFTU-archief, map 5362; El significado revolucionario de la victoria popular de ayer. In: *La Nación*, La Paz, 01.06.1964; El pueblo se ha pronunciado por el respeto a la constitución. In: *La Nación*, La Paz, 01.06.1964.
- (17) G. LORA, *A history of the Bolivian [...]*, pp. 327-328; J. PONCE, e.a. *Breve historia del sindicalismo [...]*, p. 109.
- (18) *Declaración de prensa del secretario general de la ORIT, Arturo Jáuregui Hurtado, sobre la crisis política de Bolivia*. México, 9 november 1964.
- (19) Heriberto Berganza aan Arturo Jáuregui (ORIT-secretaris-generaal), d.d. 5 november 1964, p. 1-5, ICFTU-archief, map 5362.
- (20) *Evaluación del movimiento sindical boliviano con los últimos acontecimientos, por Rómulo Alba*, januari 1965, p. 2, ICFTU-archief, map 5362.
- (21) Telegram van AFL-CIO aan generaal Barrientos, d.d. 20 november 1964; telegram van Omer Becu (ICFTU-secretaris-generaal) aan generaal Barrientos, d.d. 21 november 1964, ICFTU-archief, map 5360; *Informe nr 16/64 referente a Bolivia, por Heriberto Berganza*, 22 november 1964, p. 2, ICFTU-archief, map 5362; *Plan de trabajo intensivo para Bolivia. Periodo: enero a diciembre 1965, por Heriberto Berganza*, 12 december 1964, ICFTU-archief, map 5362; *Sindicats non représentés dans la junte militaire de Bolivie*. In: *La Cité*, 06.11.1964.
- (22) Confederación de Trabajadores Ferroviarios, Ramas Anexas y Transportes Aéreos de Bolivia aan majoor Samuel Gallardo (minister van Arbeid en Sociale Zekerheid van de Boliviaanse militaire junta), d.d. 6 november 1964, pp. 1-2, ICFTU-archief, map 5362.
- (23) *Informe ORIT nr. 3/65 referente a Bolivia, por Rómulo Alba*, 26 januari 1965, p. 1, ICFTU-archief, map 5362.
- (24) H. BIJ DE WEG, *De revolutionaire geschiedenis [...]*, pp. 198-199; J. DUNKERLEY, *Rebellion in the Veins [...]*, pp. 123-124; E. GALENANO, *Las venas abiertas [...]*, p. 247; L. WHITEHEAD, *Bolivia [...]*, p. 558; O. CAPRILES, e.a. *Dramático relato del "mayo sangriento" de 1965 en Bolivia. Informe y denuncia de los Dirigentes de la Central Obrera Boliviana, en el exilio argentino, a la opinión pública internacional*. Sierra de la Ventana, juli 1965, p. 7, ICFTU-archief, map 5360.
- (25) G. LORA, *A history of the Bolivian [...]*, pp. 344-345; J. PONCE, e.a. *Breve historia del sindicalismo [...]*, p. 113; *ORIT: reunión del Consejo Ejecutivo. Punto 12: Análisis de la situación política en áreas críticas*, Lima, 10-14 maart 1966, ICFTU-archief, map 4990; Omer Becu aan Arturo Jáuregui, d.d. 4 april 1966; Raul Valdivia (administratief directeur van de ORIT) aan Alfred Braunthal (adjunct secretaris-generaal van de ICFTU), d.d. 19 mei 1966, ICFTU-archief, map 4990.
- (26) L. WHITEHEAD, *Bolivia [...]*, p. 560.
- (27) *Informes de actividades del mes de octubre 1967 y febrero 1968, por Florentín Esteban* (ORIT-vertegenwoordiger in Bolivia), (februari 1968), ICFTU-archief, map 5363.
- (28) L. WHITEHEAD, *Bolivia [...]*, p. 559.
- (29) *Report on Labour Affairs, Bolivia, 1952, by J.G. Lomax, Her Majesty's Ambassador, s.l.*, 15 juni 1953, p. 4, ICFTU-archief, map 5359.
- (30) Interview met María Carmen Leunda, Americas Desk van de ICFTU, door Magaly Rodríguez, 08.05.2001.
- (31) M. VAN DER LINDEN, *Conclusion [...]*, p. 539.

*Pierre Bourdieu, de éminence grise van de Franse sociologie
(tekening: Jean-Olivier Irisson, www.pages-bourdieu.fr.st)*

Pierre Bourdieu en sociale wetenschappen, in het bijzonder geschiedenis

Bert De Munck, postdoctoraal onderzoeker FWO (VUB)

In januari van dit jaar is Pierre Bourdieu overleden, de éminence grise van de Franse sociologie. Bourdieu kan zonder overdrijving de grootste Franse socioloog (en antropoloog) van na de jaren 1960 worden genoemd, en kennis van zijn werk is voor elke hedendaagse (Franse) sociale wetenschapper onvermijdelijk. In dit artikel wordt de vraag gesteld naar de betekenis van het sociologische en antropologische werk van Bourdieu voor historici. Er zal worden geargumenteed dat zijn inzichten ondanks alle kritiek die er terecht op wordt geuit, nog steeds actueel zijn, en dat ook historisch onderzoek er niet omheen kan. Niettemin doen historici er goed aan een kritische houding aan te nemen. Precies via historisch onderzoek kunnen deze (en andere) sociologische modellen worden ingeschat en bekritiseerd.

Met de dood van Pierre Bourdieu is de progressieve, intellectuele wereld een ware veldheer verloren⁽¹⁾. Zo kan de teneur van de krantencommentaren de dagen na zijn overlijden worden samengevat. Bourdieu werd het intellectueel geweten van links Frankrijk genoemd, de enige wettige erfgenaam van Jean-Paul Sartre⁽²⁾. Anderen noemden hem "un intellectuel franc-tireur", "le sociologue de l'antimondialisation"⁽³⁾. De erfenis van de socioloog en antropoloog wordt daar meteen mee in ethische en morele termen geïdentificeerd, wat hij gedeeltelijk aan zichzelf te danken heeft. De laatste jaren was Bourdieu zich vaker publiek gaan manifesteren en in de in 1996 gestarte reeks *Liber/Raisons d'Agir* gaf hij geschriften in pamfletstijl uit die een relatief groot publiek bereikten maar waarin hij zijn eigen denken zelf enigszins simplificeerde. Tegelijk werd Bourdieu veel onrecht aangedaan. Blijkbaar slaagden de journalisten van dienst - uitzonderingen daargelaten - er niet in zijn sociale engagement met zijn decennialange wetenschappelijke productie in verband te brengen. Verder dan het oprakelen van het belang van *Les*

héritiers (1964) voor de gebeurtenissen in mei 1968 en enkele clichés in verband met de 'hoge en lage cultuur' kwam men in Vlaanderen alvast niet. Dat is jammer, want het denken van Bourdieu is uiterst rijk en verre van uitgeput.

De reserve ten opzichte van zijn wetenschappelijk werk was bovendien vrij voorspelbaar. Rudi Laermans, die toch als een kenner mag worden beschouwd, liet optekenen dat Bourdieu met zijn kritiek op het Franse onderwijssysteem het systeem bekritiseerde waar hij zelf gretig deel van uitmaakte; *"hetzelfde geldt voor zijn kritiek op de canon. Bourdieu is intussen zelf de canon geworden. Hij gedroeg zich als een figuur uit de marge, maar was allang iemand van het centrum"* ⁽⁴⁾. Dat Bourdieu zich van die paradox bewust was, bewijzen nochtans de boeken *Homo Academicus* (1984) en *Méditations Pascaliennes* (1997), waarin hij over zijn plaats in de academische instellingen en het intellectuele klimaat reflecteerde. Bourdieu wees er zelf op de spanning tussen de constructie van een wetenschappelijk discours over (voor de betrokken actoren) niet waar te nemen mechanismen enerzijds en de noodzaak (voor de socioloog) de eigen positie te objectiveren anderzijds. De (onmogelijke) opheffing van het conflict tussen objectivisme en subjectivisme kan zelfs de 'meest constante en belangrijkste inzet' van zijn werk worden genoemd ⁽⁵⁾. Via het 'habitusconcept' heeft Bourdieu vooral willen aantonen dat de voorstellingen van subjecten enkel kunnen worden begrepen in relatie met de (objectieve) positie die zij in een sociale ruimte innemen. De Franse denker en veldwerker trad daarmee in de voetsporen van Durkheim en Marx, die beiden op hun manier een 'objectivisme' hebben verdedigd, zonder een begrip als bewustzijn - (vals) klassenbewustzijn bij Marx, (onbewust) collectief bewustzijn bij Durkheim - te negeren. Bourdieu weigert aan te nemen dat het gedrag van actoren op deterministische wijze wordt bepaald door maatschappelijke structuren, maar vervalt niet in de subjectivistische benadering, waarin sociale gedragingen louter worden verklaard vanuit voluntaristische of rationele keuzen van autonome individuen. Hij heeft de noties 'spelgevoel', 'sens pratique' en 'strategie' naar voren geschoven, waarop vele Franse sociologen vandaag verder bouwen. Vooral bij die sociologen moet zijn erfenis worden gezocht. Veel verder dan een dialectische opheffing van de twee perspectieven is Bourdieu zelf eigenlijk niet geraakt.

Bourdieu als probleem

Historici hebben 'de veldheer' steeds met veel wantrouwen bejegend, vaak terecht. Bourdieu heeft wel openlijk afstand genomen van macrosociale en onveranderlijke structuren, maar heeft tegelijkertijd begrippen geïkt die een universele geldigheid lijken te claimen. Ook dat is een paradox in zijn denken. Terwijl hij sociale actoren situeert in een specifiek, historisch en contingent sociaal veld ('champ'), worden voor dat veld wel een aantal wetmatigheden naar voren geschoven. Om te beginnen is een veld relatief autonoom, al wordt het minstens gedeeltelijk door de actoren die erin actief zijn zelf gedefinieerd. Velden hebben een soort onzichtbare structuur waardoor de sociale posities en interacties in het veld worden bepaald. In het boek waarin op de

genese van een bepaald veld wordt ingegaan, beperkt Bourdieu zich meteen ook tot het ontstaan van het veld⁽⁶⁾, waardoor niet alleen "*la longue durée*" naar de achtergrond verdwijnt, maar al gauw het verwijt opduikt dat zijn blik nogal teleologisch is en dat de gevonden 'wetmatigheden' ten onrechte worden gegeneraliseerd⁽⁷⁾. De frictie tussen historici en Bourdieu kan daarom worden verbonden met een meer algemeen conflict tussen een 'idiografisch' perspectief, waarbij het unieke en particuliere (dus historische) wordt beklemtoond, en een 'nomothetisch' perspectief, waarbij in sociale theorieën en wetenschappen naar algemene categorieën en wetmatigheden wordt gezocht. Tijdens een ontmoeting tussen Pierre Bourdieu en enkele prominente historici als Arlette Farge en Daniel Roche werd al gauw verwezen naar het debat rond de naar particuliere feiten zoekende Charles Seignebos enerzijds en de naar wetten zoekende François Simiand anderzijds. Volgens Christophe Charle is de slinger vandaag zo ver in de richting van "*l'histoire en miettes*" en "*le tout-culturel*" overgeslagen, dat het tijd wordt weer de confrontatie aan te gaan met meer generaliserende theorieën als die van Pierre Bourdieu "*qui n'a jamais renoncé à tenir les deux bouts de la chaîne de la science sociale: une réflexion théorique en confrontation permanente avec de nouveaux objets empiriques étudiés directement*"⁽⁸⁾.

Waar deze confrontatie het vaakst wordt aangegaan, is in de historische pedagogiek en in historisch onderzoek naar sociale mobiliteit en socialisering. Bourdieu heeft (samen met Jean-Claude Passeron) het begrip 'reproductie' geïkt, waarmee het recreëren - via socialisering - van de bestaande hiërarchische en sociale verhoudingen wordt bedoeld. Het centrale begrip daarbij is 'cultureel kapitaal', wat slaat op de klassenbepaalde competenties van individuen. Terwijl Bourdieu ten tijde van *Les héritiers* nog dacht dat arbeiderskinderen gewoon over minder cultureel kapitaal beschikten en dat onderwijsinstellingen neutrale instellingen waren die verschillende sociale klassen met elkaar in aanraking brachten, wordt in *La reproduction* gesteld dat onderwijsinstellingen instituten van 'symbolisch geweld' zijn. Bourdieu bedoelt daarmee het opleggen van de betekenisssystemen van de heersende klassen aan de leden van andere groepen, waardoor deze laatsten de bestaande en voor hen nadelige hiërarchische ordening als vanzelfsprekend en legitiem gaan ervaren. Het resultaat is een 'verdubbeling van de macht', omdat degenen die er het slachtoffer van zijn uiteindelijk zichzelf als schuldige van hun mislukking gaan aanwijzen. De kleine groep kansarme kinderen of jongeren die wel slagen, bevestigen voor Bourdieu enkel de mythe dat onderwijs gelijke kansen schept. De cultuur van de dominante groepen wordt dus niet alleen gereproduceerd maar ook gelegitimeerd. Bourdieu koppelt met deze opvatting opnieuw het 'harde', marxistische perspectief aan het 'zachte' weberiaanse. Het individu wordt niet alleen gesocialiseerd tot een passief en dociel element in de sociale orde, het wordt er via het eigen bewustzijn ook medeplichtig aan gemaakt. Via socialisering worden sociale posities immers verinnerlijkt tot disposities, die instaan voor welbepaalde percepties, voorkeuren en gedragingen.

Ook in die optiek is echter kritiek gekomen op het ahistorische karakter van Bourdieu's stellingen. Bourdieu heeft met enkele concepten een soort passe-partout-schema ont-

worpen, dat lijkt te impliceren dat de reproductie altijd en overal perfect verloopt en verliep. Niet alleen is het daarbij moeilijk rekenschap geven van verzet en weerstand, de historische ontwikkeling van deze mechanismen blijft steeds op de achtergrond. Vandaar bijvoorbeeld de pogingen van Detlef Müller en Fritz Ringer de structurele verandering in het Europa (Frankrijk, Duitsland en Engeland) van de tweede helft van de 19e eeuw concreter te begrijpen. Müller beschreef de evolutie van een losse verzameling van vaag gedefinieerde instellingen naar 'een gestructureerd geheel van duidelijk afgebakende en functioneel met elkaar verbonden pedagogische instituties'⁽⁹⁾. Onder meer ten gevolge van bureaucratische rationalisatie en sociale hiërarchie ging dit geheel, in Pruisen, als een maatschappelijk systeem fungeren. De diverse opleidingsvormen gingen elk met hun eigen leerinhoud en leerplan de toegang tot de arbeidsmarkt bepalen. Het resultaat was sociale distinctie en een klassengebonden educatief systeem. Ringer heeft voor Frankrijk een soortgelijk proces vastgesteld. Het onderwijsstelsel - waaraan een relatief grote autonomie werd toegeschreven - kreeg zodanig veel impact op de tokenning van beroepen dat wordt gesproken van de "*educationalization of the occupational system*", de pedagogisering van het beroepssysteem⁽¹⁰⁾. Het resultaat hiervan is segmentering. Ringer heeft naar voren gebracht dat een onderwijsinstituut net het omgekeerde kan veroorzaken van wat het officieel belooft⁽¹¹⁾. Segmenteringsprocessen zorgen ervoor dat sociale groepen de facto verbonden raken aan een bepaald instituut en aan de mogelijkheden binnen dat instituut: "*Schools and colleges became segmented precisely because this structure enabled them to provide differing experiences and differing acculturation to different social groups, thus damping down, rather than promoting social mobility*"⁽¹²⁾. In plaats van een bepaald maatschappelijk project na te streven, wordt het aanbod aan de vraag aangepast. Kennis wordt voorgeschreven en gedefinieerd als noodzakelijk binnen die sociale groep, terwijl alternatieve kennis wordt uitgesloten. Scholen stippelen daarmee een weg uit, een weg die de sociale orde ten goede komt maar niet noodzakelijk zorgt voor optimale mogelijkheden voor de leerlingen.

Hoezeer deze visies ook verschillen van het reproductiebegrip van Bourdieu, ze waren niet mogelijk zonder zijn werk. Hoewel de klemtoon nu eerder op instellingen dan op structuren ligt, zijn de inzichten van Bourdieu nog steeds bruikbaar. Het belang van de door Bourdieu geïntroduceerde begrippen beperkt zich bovendien niet tot de pedagogische geschiedenis. Bourdieu heeft een algemeen sociologisch kader ontworpen dat zodanig omvattend is dat hij het verwijt krijgt theorieën van collega's te accaparen en - vaak zonder expliciete bronvermelding - over te nemen. Bourdieu zou (in zijn werk) niet alleen te weinig ruimte laten voor verandering en zelfbewuste individuen, hij zou ook neigen naar het 'totalitaire'. In debatten noemt Bourdieu zichzelf nochtans eclectisch en roept hij op tot een eclectisch gebruik van zijn eigen theorieën. Uiteindelijk bracht hij zijn theoretisch oeuvre zelfs terug tot een aantal sleutelbegrippen waar anderen creatief mee kunnen omgaan. Naast 'veld' en 'reproductie' moet daarbij het begrip 'habitus' worden vermeld. Slaat veld op de uitwendige (maar onzichtbare), dwingende structuur van relaties tussen posities die op een gegeven ogen-

blik bestaan, dan kan een habitus worden begrepen als de geïnternaliseerde tegenhanger daarvan. Habitus slaat op de duurzame schema's van waarneming en waardering die in de vorm van 'belichaamde' disposities zijn geïncorporeerd. Het is uit de habitus dat het praktisch handelen van individuen voortkomt, het 'spelgevoel', evenals de 'ontologische medeplichtigheid' tussen habitus en veld.

Sinds de verschuiving naar het actorperspectief in de sociale wetenschappen is het begrip habitus eigenlijk 'incontournable', maar veel historici blijven 'actoren' als een soort 'zwarte doos' benaderen, die ofwel de oorzaak zijn van maatschappelijke omstandigheden ofwel het weerloze slachtoffer ervan. Nog steeds zijn actoren of rationeel en bewust handelende individuen die uit zijn op het maximaliseren van het eigen prestige, of het zijn willoze wezens die verblind een aantal rudimentaire driften nalopen. Het habitusbegrip van Bourdieu laat nochtans toe de verwevenheid van structurele realiteiten met subjectieve betekenissen beter te begrijpen. Onder meer in onderzoek naar huwelijksstrategieën verzet Bourdieu zich tegen een anoniem soort structuralisme én tegen het eenduidige gehoorzamen aan expliciete regels: *"Tout commande (...) de poser que le mariage n'est pas le produit de l'obéissance à une règle idéale, mais l'aboutissement d'une stratégie, qui, mettant en oeuvre les principes profondément intériorisés d'une tradition particulière, peut reproduire, plus inconsciemment que consciemment, telle ou telle des solutions typiques que nomme explicitement cette tradition"*⁽¹³⁾. We komen daarmee bij een ander cruciaal begrip uit zijn theoretisch systeem uit: 'distinctie'. Bourdieu gaat in zijn bekende boek *La distinction* niet meteen in op verliefdheid, maar: *"Les affinités électives les plus immédiates en apparence reposent toujours pour une part sur le déchiffrement inconscient de traits expressifs dont chacun ne prend son sens et sa valeur qu'à l'intérieur du système de ses variations selon les classes"*⁽¹⁴⁾. Smaak, zelfs met betrekking tot iets persoonlijks als verliefdheid, hangt af van de plaats (positie) die iemand in het maatschappelijke veld inneemt en van de manier waarop de objectieve condities ervan (tot disposities) werden verinnerlijkt. Via het begrip distinctie kan daarmee ook verandering worden begrepen. Met smaken en voorkeuren, onder meer via consumptie, trachten individuen en groepen zich steeds van elkaar te onderscheiden. Voor een beter begrip daarvan moeten de verschillende soorten kapitaal worden aangehaald. Voeren individuen en actoren (onbewust) statusverhogende strategieën uit, dan gebeurt dat door het verwerven van verschillende vormen van kapitaal. Naast het evidente economisch kapitaal is er ook sociaal en cultureel kapitaal. Het eerste kan worden begrepen als het sociaal netwerk waaruit individuen (kunnen) putten en dat historisch onder meer kan worden gesitueerd in het belang van familiale netwerken en netwerken tussen burens. Catharina Lis en Hugo Soly, bijvoorbeeld, hebben niet enkel geopperd dat er een omgekeerd evenredige relatie bestond tussen hechte familiale netwerken enerzijds en een intens buurtleven anderzijds, maar hebben ook gesuggereerd dat relaties met burens belangrijker werden naarmate werd afgedaald op de sociale ladder, dat wil zeggen naarmate er minder economisch kapitaal voorhanden was⁽¹⁵⁾. Het hoger reeds aangehaalde cultureel kapitaal is complexer en kan in drie vormen

Bourdieu zag onderwijsinstellingen als instituten van 'symbolisch geweld'

voorkomen: in belichaamde staat, dat wil zeggen in de vorm van in het menselijk organisme 'neergelegde' disposities; in geobjectiveerde staat, dus in de vorm van cultuurgoederen als schilderijen en boeken; en in geïnstitutionaliseerde staat, dat in verband moet worden gebracht met het onderwijssysteem en diploma's.

Verwarring is er vaak met betrekking tot een vierde vorm van kapitaal, het symbolisch kapitaal. De neiging bestaat dit symbolisch kapitaal te verwarren met cultureel kapitaal, te meer daar Bourdieu zelf er niet altijd even duidelijk over is. Bourdieu noemt het symbolisch kapitaal: "*Ce capital dénié, reconnu comme légitime, c'est-à-dire méconnu comme capital (...) qui constitue sans doute (...) la seule forme possible d'accumulation lorsque le capital économique n'est pas reconnu*"⁽¹⁶⁾. Enerzijds plaatst hij symbolisch kapitaal specifiek tegenover economisch kapitaal, maar tegelijkertijd lijkt het ook te verschillen van sociaal en cultureel kapitaal. Lezen we het recente *La domination masculine* dan duikt bovendien de term 'symbolische orde' op, die wordt begrepen als een symbolische (of naamgevende) structuur die op zich indifferente objecten en lichamen van betekenis voorziet. Voor een duidelijk begrip van die symbolische structuur heeft de huwelijksmarkt een soort paradigmatische waarde in het boek. Het is de politieke economie van de huwelijksmarkt die aan de daar uitgewisselde geschenken, objecten en vrouwelijke lichamen betekenis toekent⁽¹⁷⁾. Bourdieu grijpt hier terug naar ideeën rond 'le don' van Marcel Mauss en naar het structuralisme van Claude Lévi-Strauss. Ook in de primitieve, door deze antropologen onderzochte maatschappijen kregen uitgewisselde objecten en gebaren slechts betekenis in de politieke economie van het ritueel. Bourdieu legt daarbij wel sterker de nadruk op dominantie en asymmetrische sociale verhoudingen. Voegen we daar bovendien de visie op taal van Ferdinand de Saussure aan toe, dan is duidelijk dat de rituelen en betekenisstoekkennende gebruiken die van elke uitwisseling meteen een machtsspel maken, een arbitraire, differentiële en tegelijk - via het habitusbegrip - onbewuste structuur vormen, bijna een 'symbolische orde' in lacaniaanse zin⁽¹⁸⁾. Via dergelijke inzichten zouden ook historici dieper kunnen ingaan op de relatie tussen de wereld van objecten en materiële goederen enerzijds, en de innerlijke wereld van subjecten anderzijds, vooral dan op de historische evolutie ervan. Als het individu via het aangeleerde spelgevoel anticipeert op de maatschappelijke noden - door te verlangen wat in de bestaande sociale orde impliciet wordt voorgeschreven - dan kan bijvoorbeeld inzicht worden verkregen in delinquentie en ander zogenaamd afwijkend en normoverschrijdend gedrag.

Bourdieu voorbij?

Veel van de door Bourdieu op de voorgrond gebrachte begrippen worden door historici gebruikt, vaak zonder naar Bourdieu te verwijzen of zelfs zonder zich ervan bewust te zijn. In de sociale geschiedenis en de geschiedenis van arbeid(sprocessen) duiken bijvoorbeeld regelmatig de termen *distinctie* en *symbolisch kapitaal* op, vaak

in ge vulgariseerde vorm. Waar wel expliciet aan Bourdieu wordt gerefereerd, gebeurt dat niet zelden in het kader van een soort 'cultural turn', waarbij wordt gewezen op het belang van betekenisgevende praktijken voor (het legitimeren van) bestaande sociale relaties⁽¹⁹⁾. Wat historici te weinig doen is de gehanteerde begrippen problematiseren. Niet alleen is het denken van Bourdieu in de loop der jaren sterk veranderd, maar ook hebben sociologen ondertussen van zijn wetenschappelijk werk min of meer afstand genomen. Een sociologe als Nathalie Heinich doet vanuit de sociologie van de kunst expliciet afstand van het geëngageerde en kritische model van Bourdieu, waarin distinctiestrategieën verbonden worden met verborgen vormen van macht en dominantie. De rol van wetenschappers is niet te beoordelen maar te beschrijven en te begrijpen; en alvast de houding van Heinich is vóór alles descriptief, akritisch en relativistisch⁽²⁰⁾. Volgens Heinich verwijst alles bij Bourdieu naar een unidimensionele wereld en wordt de diversiteit van de manier waarop verschillende actoren de werkelijkheid ervaren en waarden er miskend. Om op de pluraliteit van door actoren aangewende gezichtspunten en perceptiekaders vat te krijgen, valt Heinich terug op de veelbesproken conventietheorieën van Boltanski en Thévenot. Meer dan tegen Bourdieu hebben deze laatsten zich evenwel afgezet tegen (neo)klassieke economen die de coördinatie tussen verschillende actoren louter begrijpen als het resultaat van vraag en aanbod. Voor Boltanski en Thévenot, en voor een heleboel wetenschappers die zich op hun model baseren, gaan aan (economische) cont(r)acten en interacties steeds conventies vooraf. De sociale en economische werkelijkheid bestaat niet uit ontelbare, atomische individuen die elkaar op een vrije en transparante markt ontmoeten. Over de kwaliteit van producten zowel als over de competenties van producenten kan maar overeenstemming worden bereikt op basis van gemeenschappelijke (onbewuste) principes. Anders geformuleerd: een 'akkoord' tussen actoren is pas mogelijk als het gebaseerd is op "*un principe supérieur commun*". Elk dergelijk principe fundeert wat zij noemen 'une cité', het begrip dat in zekere zin 'veld' vervangt. In een 'cité' komt een legitieme orde tot stand en worden de eisen waaraan een "*principe supérieur commun*" moet voldoen expliciet gemaakt. Zes modellen hebben de socioloog en de econoom aldus onderscheiden, alle gebaseerd op een welbepaalde politieke filosofie, met name "*la cité inspirée*" (Augustinus); "*la cité domestique*" (Jacques-Bénigne Bossuet); "*la cité de l'opinion*" (Thomas Hobbes); "*la cité civique*" (Jean-Jacques Rousseau); "*la cité industrielle*" (Claude Henri de Saint-Simon); en "*la cité marchande*" (Adam Smith)⁽²¹⁾.

Zoals bij Bourdieu binnen een bepaald veld aan objecten en gedragingen betekenis en waarde wordt toegekend door een 'symbolische orde', zo wordt binnen deze 'cités' aan particuliere personen een zekere status toegekend door middel van zogenaamde 'objecten', die het mogelijk maken actoren in een orde onder te brengen. Deze objecten kunnen bestaan uit economisch kapitaal, maar ze kunnen ook immaterieel zijn, en de vorm aannemen van vaardigheden, gewoonten, regels en codes. Via de zogenaamde objecten veranderen 'cités' in ideaaltypische werelden waarin 'objectieve' oordelen mogelijk zijn over wat rechtvaardig en onrechtvaardig is. 'Le spectre de Bourdieu' blijft

duis rondwaren. Net als bij Bourdieu's 'symbolisch geweld' wordt ondanks objectieve verschillen en ongelijkheden een zekere harmonie geconstrueerd, en worden bestaande hiërarchieën als natuurlijk voorgesteld. Niettemin wordt Bourdieu intussen verweten dat hij enkel maar de keerzijde van het grote orthodoxe verhaal van de vrije markt heeft geschreven, terwijl de economische orthodoxie al lang wordt bekritiseerd vanuit heterodoxe opvattingen van de economische werkelijkheid. Volgens Olivier Favereau is het de verdienste van Bourdieu dat hij door het gebruik van economische termen (kapitaal, markt, investering, contract...) de confrontatie tussen economen en sociologen heeft mogelijk gemaakt, maar is zijn verhaal tot een 'orthodoxie van de kritiek' verworden, die als een soort schaduwzijde de echte orthodoxie zelfs in stand helpt houden.

De kern van de zaak blijft evenwel de problematische verhouding van het individu tot een groep. De Franse econoom is van mening dat een van de voornaamste uitdagingen bestaat uit het rekenschap geven van beslissingen van of in naam van een welbepaald collectief. In principe is een nationale economie net zo goed een veld als een huishouden of een onderneming. De kwestie is dat deze laatste 'beslissingsplaatsen' zijn, in tegenstelling tot het eerste. Een familie of onderneming is een veld maar tegelijk een eenheid die reproductiestrategieën ontwikkelt. Voor een goed begrip daarvan zou het begrip *habitus*, als tegenhanger van een veld, tekort schieten⁽²²⁾. Bovendien moet *habitus* zowel rekenschap geven van continuïteit als van verandering, wat eveneens onmogelijk is zonder op individuen te focussen. Conventietheoretici grijpen dan ook naar een methodologisch individualisme terug, zij het dat ze de individuen meteen weer in een collectief geheel situeren en zoeken naar gemeenschappelijke en belichaamde capaciteiten als know-how, sociale vaardigheden, disposities, wederzijdse verwachtingen en impliciete, gezamenlijke waarden en conventies. Opnieuw wordt van Bourdieu afstand genomen zonder dat hij helemaal overboord kan worden gegooit.

Ook historici zijn niet klaar met Bourdieu. In navolging van sociologisch onderzoek naar hedendaagse ondernemingen, kwaliteitsconstructie, coördinatie op en rond de werkvloer, en naar interne en externe arbeidsmarkten, werden in onderzoek naar ambachtsgilden de jongste jaren eveneens de conventietheorieën geïntroduceerd⁽²³⁾. Verschillende strategieën van producenten worden er in verband gebracht met verschillende 'régimes de valeurs', dat wil zeggen met conventiestructuren die aan objecten en acties een zekere waarde toekennen. De aandacht voor deze ontwikkelingen in de hedendaagse sociologie zou wel eens bijzonder vruchtbaar kunnen blijken, op voorwaarde dat we er voldoende kritisch mee blijven omgaan. De zwakke plekken van de conventietheorieën zijn immers te vinden in het schijnbaar ahistorische karakter ervan, zelfs al worden ze met een dateerbare politieke filosofie verbonden. Het probleem is dat door de betrokken sociologen zelf te weinig op de genese van conventiestructuren wordt ingegaan, net zoals Bourdieu te weinig is ingegaan op de genese van specifieke velden. Daar ligt voor historici precies de uitdaging. In het verlengde daar-

van kan ook de kritiek van Josée Lamoureux op de conventietheorieën worden begrepen. Lamoureux verwijt de conventionalisten dat ze zich te gemakkelijk neerleggen bij de compromissen die er bij voorbaat in worden verondersteld. Volgens Lamoureux wordt ten onrechte gesuggereerd dat voor elk conflict een consensus kan worden bereikt, omdat iedereen er nu eenmaal belang bij heeft de mogelijkheid van gecoördineerde acties te verzekeren. Hoewel ze het bestaan ervan niet ontkennen, zien conventionalisten conflicten inderdaad niet als constitutief voor sociale relaties. Lamoureux dringt er daarentegen op aan uit te gaan van machtsverhoudingen, dominantie en asymmetrische sociale verhoudingen, dat wil zeggen van maatschappelijke conflicten. Terwijl de conventietheorieën teruggaan op het durkheimiaanse consensusmodel, keert Lamoureux met andere woorden terug naar het marxistische conflictmodel: *“Les institutions ne sont pas principalement des modes de coordination visant à surmonter l'incertitude. Elles expriment des conflits qui débouchent certes sur des compromis, mais qui relèvent d'une dynamique sociale beaucoup plus fondamentale que ne laisse entrevoir l'analyse en terme d'ordre de justification et de mondes”* ⁽²⁴⁾.

Kortom, het lijkt wel of het aloude conflict tussen degenen die de klassenstrijd voorstaan en de zogenaamde corporatisten, in een nieuwe vorm opduikt. Het kan dus goed zijn terug te grijpen naar Bourdieu, die ten slotte een werkbaar compromis tussen Marx en Durkheim had gevonden. Bovenal echter kunnen zowel conflicten als collectieve identiteiten en coördinaties via de geschiedenis en de ontwikkeling ervan worden benaderd. Historici kunnen niet enkel van de sociologische begrippen gebruik maken maar kunnen ze vanuit de geschiedenis ook kritisch bekijken. Hoe, wanneer en waarom is welke conventiestructuur ontstaan, of hoe en onder impuls van welke factoren zijn welbepaalde (relatief) autonome velden kunnen ontstaan? Bourdieu zelf heeft inderdaad de neiging te vertrekken van één veld (in een primitieve maatschappij), dat zich doorheen de geschiedenis opdeelt in verschillende gespecialiseerde en zich autonominiserende deelvelden. Dat neigt naar het evolutionaire en teleologische, wat uiteraard botst met de opvattingen van historici. In het bekende essay *Kwaliteit is klasse* van Abram De Swaan wordt de bourdiaanse distinctiezucht bijvoorbeeld gekoppeld aan het civilisatieproces van Norbert Elias ⁽²⁵⁾. Dat is een interessant langetermijn-perspectief, maar het houdt dezelfde gevaren in. Net als Elias is Bourdieu (voor historici) belangrijker wegens zijn theoretische inzichten dan voor zijn empirisch onderzoek. In beide gevallen kan enkel historisch onderzoek de waarde van hun modellen en theorieën vaststellen.

Terug naar wat voorafging

Samengevat kunnen we stellen dat het integreren van de sociologische inzichten van Bourdieu in historisch onderzoek geen zwaktebod is, integendeel. De meerwaarde van het interdisciplinaire karakter van historici zou groter zijn mochten ze het gebruik

van theoretische modellen en begrippen kritischer bevragen. Zowel de 'velden' van Bourdieu als de 'cités' van conventionalisten zijn historisch contingente constructies, die enkel vanuit hun geschiedenis kunnen worden begrepen. Hetzelfde geldt voor begrippen als 'distinctie', 'strategieën', 'akkoorden', 'conventies' enzovoort. Door deze begrippen historisch te bevragen zouden historici niet alleen kritisch reflecteren over de sociale theorie die eraan ten grondslag ligt, maar ook over de concepten waar ze zelf gebruik van maken. Gezien het feit dat veel van deze concepten van Bourdieu afkomstig zijn, of dat Bourdieu er alleszins fundamentele inzichten in heeft verschaft, kunnen we nog niet om deze veldheer heen, hoe omstreden hij ook zal blijven. Af en toe moeten we er willens nillens naar terugkeren. Vooral sinds de verschuiving naar het actorperspectief worstelen historici met een aantal impliciete vooronderstellingen die veel van hun inzichten vertroebelen en die een gevolg zijn van een onoordeelkundig gebruik van sociale theorieën. Kunnen conventietheorieën beter rekenschap geven van individueel gedrag, dan blijft bijvoorbeeld ook voor hen de vraag naar de incorporatie van conventies en gemeenschappelijke competenties en perceptiekaders bestaan, dus de vraag naar socialisering en opvoeding. Tegelijk blijft Bourdieu net in het denken over educatie en opvoeding actueel. In een artikel rond volwasseneneducatie staat Dirk Van Damme bijvoorbeeld stil bij het begrip strategie. Hij wijst er op de wisselwerking tussen sociale en culturele opportuniteiten enerzijds en de processen die bij primaire actoren tot beslissingen leiden anderzijds. Het perspectief van waaruit die wisselwerking moet worden onderzocht, is voor alles historisch, aldus Van Damme. Gaat hij echter in op de onderliggende 'drive' van actoren om bepaalde stappen (naar volwasseneneducatie) al dan niet te zetten, dan komt hij bij Bourdieu terecht, meer bepaald bij diens kritiek op de zogenaamde 'rational choice theory', die ervan uitgaat dat actoren bewuste, rationele en intentionele beslissingen nemen. Via het begrip strategie kan de tegenstelling tussen de sociale determinatie en de vrije keuze van actoren worden opgeheven. Van Damme neemt daarbij afstand van het begrip overlevingsstrategie omdat het de indruk wekt dat alternatieven uitgesloten zijn. Via de theorieën van James C. Scott komt hij bij het begrip onderhandelingen uit, en bij de autonomie van actoren die in die onderhandelingen op het spel staat. Zelfs de mogelijkheid van individuen zichzelf als autonome entiteit te zien, is historisch contingent, net zoals de perceptie van de eigen mogelijkheden op het eigen traject in te grijpen. De concepten veld en habitus van Bourdieu kunnen als vertrekpunt dienen om hier verder op in te gaan, zij het dat ze empirisch en theoretisch moeten worden verfijnd. Historisch onderzoek moet uitwijzen welk soort habitus voor welke actoren in een bepaalde context dominant werd en waarom. Historici kunnen ook nagaan welke kennis, vaardigheden en houdingen in welke historische context van belang zijn⁽²⁶⁾.

De eerste uitdaging lijkt mij daarom het openbreken van de 'zwarte doos' die actoren nog steeds zijn, niet zozeer om een psychologiserende toer op te gaan, wel om een meer historische toer op te gaan. Wijst Bernard Lahire bijvoorbeeld op de pluraliteit van (de geïnterioriseerde habitus van) actoren, dan komt het er niet op aan voor eens en

voor altijd uit te maken wat de graad van uniciteit of pluraliteit is, maar wel “*de se demander quelles sont les conditions socio-historiques qui rendent possible la production d'un acteur pluriel ou d'un acteur caractérisé par une profonde unicité.*” De coherentie van de habitus of de disposities die erin vervat liggen, hangt immers af van de socialisatie die aan de basis ervan ligt. Hoe meer een individu zich simultaan of successief in niet-homogene of zelfs conflictuele contexten beweegt, en hoe vroeger deze ervaringen bij het individu optreden, hoe meer zijn of haar persoonlijkheid zal worden gekenmerkt door niet-homogene en niet-unitaire disposities en vaardigheden⁽²⁷⁾.

Kortom, historici doen er goed aan de voeling met sociologen en sociale theorieën niet te verliezen en kunnen een meerwaarde aan hun werk geven door de recente evoluties te volgen. De geleende concepten en begrippen zelf moeten echter historisch worden benaderd. Precies historici lijken mij in staat te onderzoeken hoe het interioriseren van objectieve structuren gebeurt, wat de resultaten daarvan zijn en welke evoluties daarin voorkomen. Socialisatie is zowat op alle terreinen cruciaal: in het gezin, in onderwijsinstellingen, in ondernemingen, sociale bewegingen en ambachten, in alle mogelijk subculturen, enzovoort. Overal staat de relatie van het individu met het collectief of de sociale context op het spel. Het is uiteraard onmogelijk voor elke actor elke mogelijke socialiserende context met telkens het cognitief-mentale resultaat daarvan in kaart te brengen, maar historici zijn het aan zichzelf verplicht gedragingen historisch te situeren. Hoe vaak ook wordt herhaald dat we in een vrije en individualistische wereld leven, het gedrag van individuen kan enkel worden begrepen vanuit de historische context waarin ze leven en opgroeien. Vanuit die context kan het huidige, zogenaamde vrije en autonome individu, worden ontmaskerd als een complexe, veelgelaagde, pluriforme en voor de eigen condities (soms) blinde entiteit.

(1) Goede Nederlandstalige inleidingen in het werk van Pierre Bourdieu: M.-J. DE JONG, Pierre Bourdieu: veldheer van de moderne sociologie. In: M.-J. DE JONG (ed.), *Grootmeesters van de sociologie*, Amsterdam, 1997, pp. 320-359; D. PELS, *Pierre Bourdieu. Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*, Amsterdam, 1992.

(2) Pierre Bourdieu, intellectueel geweten van links Frankrijk, overleden. In: *De Morgen*, 25.01.2002.

(3) Cf. Pierre Bourdieu vu par la presse internationale. In: *Le Monde*, 25.01.2002.

(4) Bourdieu et Bourdiable. In: *De Morgen*, 26.01.2002.

(5) DE JONG, Pierre Bourdieu [...], p. 324.

(6) P. BOURDIEU, *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*, Parijs, 1992.

(7) D. SAINT-JACQUES en A. VIALA, A propos du champ littéraire: histoire, géographie, histoire littéraire. In: B. LAHIRE (ed.), *Le travail sociologique de Pierre Bourdieu. Dettes et critiques*, Parijs, 2001, pp. 59-74.

(8) C. CHARLE, Histoire sociale et sociologie: un itinéraire. In: *Le Bulletin de la S.H.M.C.*, (nummer naar aanleiding van de *Table-ronde de la S.H.M.C. le 6 mars 1999*) 3-4, p. 15.

(9) Cf. M. DEPAEPE, *De pedagogisering achterna. Aanzet tot een genealogie van de pedagogische mentaliteit in de voorbije 250 jaar*, Leuven, 1998, p. 28.

- (10) Cf. D.K. MÜLLER, F. RINGER en D. SIMONS (eds.), *The Rise of the Modern Educational System. Structural change and social reproduction, 1870-1920*, Cambridge-Parijs, 1987.
- (11) F. RINGER, *Education and Society in Modern Europe*, Bloomington, 1979.
- (12) R. LOWE, Schooling as an Impediment to social mobility in nineteenth and twentieth century Britain. In: C. MAJOREK, E.V. JOHANNINGMEIER en F. SIMON (eds.), *Schooling in changing societies: historical and comparative perspectives*, Gent, 1998, (*Paedagogica Historica. International Journal of the History of Education, Supplementary Series*, Volume IV), pp. 57-69.
- (13) Cf. P. BOURDIEU, Les stratégies matrimoniales dans le système de reproduction. In: *Annales. Economie, Société, Civilisation* (1972) pp. 1105-1125.
- (14) P. BOURDIEU, *La distinction. Critique sociale du jugement*, Parijs, 1979, p. 268.
- (15) C. LIS en H. SOLY, Beter een goede buur dan een verre vriend. Buurtschap en buurtleven in Westeuropese steden aan het eind van het Ancien Régime. In: B. DE VRIES, E. NIJHOF, L. HEERMA VAN VOSS, M. PRAK en W. VAN DEN BROEKE (eds.), *De kracht der zwakken. Studies over arbeid en arbeidersbeweging in het verleden*, (Opstellen aangeboden aan Theo Van Tijn bij zijn afscheid als hoogleraar Economische en Sociale Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht), Amsterdam, 1992, pp. 81-107.
- (16) P. BOURDIEU, *Le sens pratique*, Parijs, 1980, p. 200-201.
- (17) P. BOURDIEU, *La domination masculine*, Parijs, 1998.
- (18) Cf. B. DE MUNCK, Jawoord aan een gebod? Over daders en slachtoffers van "Rapt de Séduction" in de Oostenrijkse Nederlanden. In: C. LIS en H. SOLY (eds.), *Tussen dader en slachtoffer. Jongeren en criminaliteit in historisch perspectief*, Brussel, 2001, pp. 195-226.
- (19) J.R. FARR, Cultural analysis and early modern artisans. In: G. CROSSICK (ed.), *The Artisan and the European Town, 1500-1900*, Aldershot-Brookfield, 1997, p. 59.
- (20) N. HEINICH, *Ce que l'art fait à la sociologie*, Parijs, 1998.
- (21) Van dit belangwekkende boek zijn twee versies verschenen: L. BOLTANSKI en L. THEVENOT, *Les économies de la grandeur*, Parijs, 1987; L. BOLTANSKI en L. THEVENOT, *De la justification. Les économies de la grandeur*, Parijs, 1991. Voor een kennismaking met de zogenaamde conventietheorieën, zie J.-P. DUPUY, F. EYMARD-DUVERNAY, O. FAVEREAU, A. ORLEAN, R. SALAIS en L. THEVENOT, Introduction. In: *Revue Économique*, 40(1989)2, pp. 141-145. (Inleiding tot een themanummer rond *L'économie des conventions*).
- (22) O. FAVEREAU, L'économie du sociologue ou penser (l'orthodoxie) à partir de Pierre Bourdieu. In: LAHIRE (ed.), *Le travail sociologique*, pp. 255-314.
- (23) H. DECEULAER en M. JACOBS, Qualities and conventions. Guilds in 18th-century Brabant and Flanders: an extended economic perspective. In: S.R. EPSTEIN, H.-G. HAUPT, C. PONI en H. SOLY (eds.), *Guilds, Economy and Society*, Sevilla, 1998, pp. 91-107; H. DECEULAER, *Pluriforme patronen en een verschillende snit. Sociaal-economische, institutionele en culturele transformaties in de kledingsector in Antwerpen, Brussel en Gent, 1585-1800*, Amsterdam, 2001.
- (24) J. LAMOUREUX, Naissance et transformation des institutions: apports de la théorie de la régulation, de la théorie des conventions et de J.R. Commons. *Cahiers de recherche*, nr. 9608, (CRISES: Collectif de recherche sur les innovations sociales dans les entreprises et les syndicats), <http://www.er.uqam.ca/nobel/crises/9608.htm>
- (25) A. DE SWAAN, Kwaliteit is klasse. In: *Kunst en staat. Teksten (1981-1985) van Abram de Swaan over kunst en cultuur*, Amsterdam, 1990, pp. 49-70.
- (26) D. VAN DAMME, Adult learning as strategic behaviour and strategic learning as competence. In: P. ALHEIT, J. BECK, E. KAMMLER, R. TAYLOR en H. SALLING OLESEN (eds.), *lifelong learning inside and outside schools. Contributions to the second European conference on lifelong learning*, (Bremen, 25-27 February 1999), Vol. 2, Roskilde, 2000, pp. 444-472.
- (27) B. LAHIRE, De la théorie de l'habitus à une sociologie psychologique. In: LAHIRE (ed.), *Le travail sociologique*, p. 140.

De schatkamers van KADOC

... een caleidoscoop van religie en samenleving in Vlaanderen

Jan De Maeyer, directeur KADOC

KADOC bestaat vijftienvintig jaar en we zullen het geweten hebben: gedurende het hele jaar worden activiteiten, tentoonstellingen enz... georganiseerd om die verjaardag te vieren. Op 2 mei 2002 was er een academische zitting met lezingen over verleden, heden en toekomst van de instelling. De toespraak van directeur Jan De Maeyer illustreert de enorm rijke collectie die in de loop der jaren is totstandgekomen.

Het KADOC omvat tweehonderd jaar religie en samenleving in circa achttien strekkende kilometer archief, boek en beeld. Het is de geschiedenis van een permanente, vaak boeiende, soms intrigerende maar ook bij wijlen gespannen interactie tussen Kerk, katholieken en samenleving. Gewoonlijk wordt deze geschiedenis gebracht in een verhaal van structuren, strategieën en zuilen. Ik ga dat niet doen... Want de ark van het KADOC omvat veel meer dan structuren en organisaties. Hij omvat de worsteling van de 19e- en 20e-eeuwse mens met de moderniteit, de spanning tussen traditie en modernisering, tussen geloof en wetenschap, individualiteit en collectiviteit. De ark van het KADOC omvat mensen en menselijke structuren, het verhaal van groot- en kleingelovigen, priesters en leken, leiders en leden. Als een bijbelse Noach wil ik u zeven types van historische katholieken brengen, geen statische maar een dynamische geschiedenis van opeenvolgende culturen en mentaliteiten, van generatiegebonden identiteiten. Zo wordt de caleidoscoop een typologische geschiedenis, de ark een pantheon: de reveilmens; de kruisridder van Petrus; de Rerum-novarumkatholiek; de Katholieke Actieman of -vrouw; de personalistische mens; de conciliechristen, vrij en vrunk; het overspoelde (kerk)lid

Felix de Hemptinne als zoeaaf in Rome ca. 1866. De Hemptinne, zoon van de Gentse textielbaron Joseph de Hemptinne, treedt later in bij de benedictijnen en wordt in 1890 abt van Maredsous (KADOC Leuven)

De reveilmens

Het katholiek reveil is een van de meest merkwaardige fenomenen uit de eerste helft van de 19e eeuw. Deze religieuze heropleving werd gekenmerkt door een romantisch onderbouwd zin zoeken, een individueel en collectief beleefde kerkpraktijk, vrome devoties en publieke geloofsmanifestaties, zoals processies en bedevaarten, en een bijna emotionele gehechtheid aan heilige plaatsen, relikken en symbolen. Het katholiek reveil werd in belangrijke mate gedragen door de herstelde oude orden en de vele nieuwe (vooral actieve) religieuze instituten. Bij wijze van boutade kan worden gesteld dat zowat elke dorpspastoor die zichzelf respecteerte een lokale (veelal vrouwelijke) kloostercongregatie stichtte.

De christen uit het reveil had perspectief. Perspectief op het eeuwig heil. Devotie doordrong hem zoals ook de gedachte dat religie een moreel-educatieve zending had, in onderwijs, ziekenzorg, begeleiding van gevangenen, opvang van gehandicapten en van psychische patiënten. De reveilmens maakte zich het devies "*La vraie piété est agissante*" eigen. Dit geloof van de daad vertaalde zich voor vrouwen in devotionele praktijken als de eeuwigdurende aanbidding, het vervaardigen van liturgische gewaden in naaikransjes, het lidmaatschap van vrome genootschappen of sociale hulp. Sommigen van hen gingen de geschiedenis in als 'les quêteuses', gejaagd als ze steeds op stap waren voor het goede doel. Mannen uit de volksklassen werden lid van het Aartsbroederschap van de H. Familie (onder de auspiciën van de paters redemptoristen) of van de Xaverianenbonden (oorspronkelijk een jezuïetenwerk); een burgerman concretiseerde zijn overtuiging door zijn toetreding tot het Sint-Vincentiusgenootschap, het wekelijkse armenbezoek dat weliswaar de burgerlijke fatsoensnormen doorbrak maar door zijn paternalistische benadering dan weer systeembestendigend werkte.

De schatkamer van KADOC is rijk aan documentatie uit het reveil. Van honderden moreel-religieuze en educatieve traktaten (het is opvallend hoeveel er geschreven werd over meisjeseducatie) tot maatschappelijke en culturele tijdschriften, van met papierkant omlijste devotieprentjes tot de eerste missiepropaganda. Inderdaad, hoeveel offers een nachtelijke aanbidding in de koude kapel van een pensionaat of een kloosterkerk wel mocht vergen, missionarissen en zeker diegenen die de marteldood stierven waren toen al veel grotere helden. De archieven van de tienduizenden leden tellende broedersschappen en bepaald de archieven van de Vincentianen, zijn bijzonder interessant voor de studie van de sociale realiteiten.

De kruisridder van Petrus

Vanaf circa 1850 en zeker vanaf 1860 maakte de reveilmens plaats voor de kruisridder van Petrus, het ideaal van de pauselijke zocaaf. Vrouwen verschoven naar het achterplan. Het was oorlog: de strijd tussen klerikalen en antiklerikalen - die in se een strijd

was over de richting die de moderniteit zou uitgaan - greep wel elke katholiek aan. Pauselijke encyclieken deden het veeleer pragmatische Belgische episcopaat en de leidende liberaal-katholieken verstaan dat er grenzen waren aan de liberalisering van de samenleving. De geleidelijke opslorping van de pauselijke staten in de Italiaanse eenheidsstaat (1861-1870) samen met de Frans-Duitse oorlog en de gruwelen van de Parijse Commune deden zelfs de nuchtere katholieken ook haast geloven dat het einde nabij was.

Een golf van antiliberalisme en van solidariteit met de onfortuinlijke paus Pius IX sloeg over West-Europa en België. De rekken van KADOC torsen daarvan het resultaat. Pauselijke portretten en bustes, de archivalia van de Pauselijke Werken met bijvoorbeeld het ronselen van zoeaven voor de verdediging van de pauselijke staten, de organisatie van de Sint-Pieterspenning met het oog op de noodzakelijke financiële ondersteuning, de organisatie van publieke geloofsmanifestaties met alles wat dit meebracht aan iconografie (affiches, processiealbums verlucht met prachtige kleurenlitho's), het is er allemaal. De ware katholiek werd een kruisridder, verschanste zich in een neogotisch kasteeltje, werd 'homme d'oeuvres' of een discrete 'femme d'oeuvres' en spendeerde tijd en fortuin aan de opbouw van het organisatiekatholicisme: van persactie tot schoolstrijd, van patronaat voor volkskinderen tot Sint-Lucaskunstschool. Twee archieven willen wij vandaag in dit verband voor het voetlicht brengen. Primo, het archief van de Gentse familie Casier (ca. 1842-1877). Een blik op de kersverse inventaris laat schatten vermoeden. Het archief Casier is zeer rijk voor de cultuurbeleving aan katholieke zijde. Ik verwijs naar de prachtig geïllustreerde reisverhalen (inclusief een maandenlange huwelijksreis naar Rome), de bedrijfsvoering van een neogotisch glasatelier en de belangstelling voor fotografie en voor het pittoreske. Secundo, het voor de politieke en maatschappelijke geschiedenis zo relevante familiearchief Lammens-Verhaegen (ca. 1820-1950), nu raadpleegbaar aan de hand van een inventaris. In één fonds wordt de spanning tussen religie en moderniteit in vier generaties weerspiegeld: van de onlangs opgedoken dagboeken van Jules Lammens (1822-1908) tot een lidmaatschap van de loge, over de archivalia van de sterke, intellectuele, en genereus levende Pierre-Théodore Verhaegen ((1796-1862), achtbaar logemeester en medestichter/promotor van de Université Libre de Bruxelles), die van de liberaal-katholieke Eugène Verhaegen (1820-1878) en ten slotte die van Arthur Verhaegen (1847-1917), ultramontaan en eens gegrepen door *Rerum novarum*, een 'rode baron'. Tot slot was er Pierre Verhaegen (1873-1953), die na de Eerste Wereldoorlog een van de boegbeelden werd van het Belgisch nationalisme en rechts conservatisme in Vlaanderen. Honderden brieven en een bijna dag aan dag minutieus bijgehouden *Livre de Famille* wijden de onderzoeker in in de mentaliteit en cultuur van de 19e eeuw.

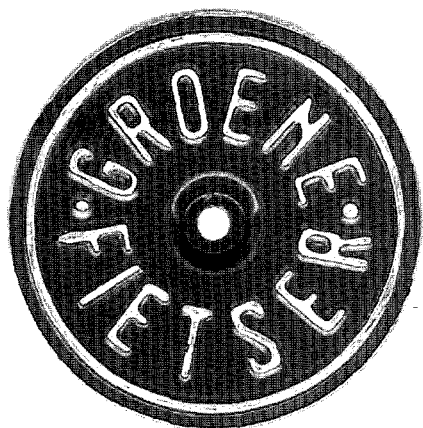
De Rerum-novarumkatholiek

Slechts weinig encyclieken zijn zoals *Rerum novarum* uitgegroeid tot een maatschap-

pelijk referentiepunt. Het belang van deze wereldbrief van Paus Leo XIII uit 1891 schuilt in de oriëntering van de katholieke wereld op de 'Nieuwe Zaken'. Kerk en katholieken isoleerden zich niet langer, de burchtmentaliteit werd verlaten, de droom van een nieuwe tijd met de opbouw van een christelijke, sociaal-harmonieuze samenleving wenkte. Om de samenleving te behoeden voor schokgolven werd het laïciserend geachte liberalisme afgewezen, het voor het individu en familie nefast geachte collectivistisch socialisme verketterd, en de roep om democratisering en sociale emancipatie opgevangen in wat we definiëren als verzuilde organisaties. De gouden driehoek van de verzuiling aan katholieke zijde was naargelang de invalshoek 'Godsdienst, Huisgezin en Eigendom' of 'Godsdienst, Huisgezin, Moedertaal'. Het was de tijd van het ontstaan van de katholieke Vlaamse beweging, de Boerenbond en andere antisocialistische landbouwersorganisaties, de antecedenten van de christelijke arbeidersbeweging of - rond de gilden van ambachten en neringen - de eerste bescheiden aanzet tot organisaties voor zelfstandige ondernemers. Volksbibliotheken, ontwikkelingsavonden, mutualiteiten, aan- en verkoopvennootschappen, verbruikscoöperaties, spaarkassen, vakverenigingen enz. moesten dit maatschappelijk project concretiseren. Het resultaat van dit organisatorisch geweld laat zich allicht raden in de KADOC-rekken. KADOC herbergt stilaan het archief en de publicaties van zowat alle katholieke maatschappelijke organisaties (nationale en regionale structuren) - zowel de organisatorische als de technische - maar ook reeksen van bijvoorbeeld de opkomende en toen nog echt zeer lokale parochiebladen en de openwaaierende binnenkerkelijke structuren. Toch komt temidden van deze organisatorische ontplooiing ook de Rerum-novarummens naar boven: correspondentie van sociaal geëngageerde, vaak Vlaamsgezinde proosten; de aantekenboeken of de dagelijkse briefwisseling van vakbondsleiders. Maar de Rerum-novarumkatholiek bezigde ook de eerste Nederlandstalige misalen, volgde de eerste arbeidersretraites en las sociale traktaten die de corporaties uit de Vlaamse middeleeuwse steden als glorierijk voorbeeld prezen en dit gevat in een voorzichtig art-nouveaubandje. Van 'nieuwe zaken' gesproken...

De Katholieke Actie'er: onttoverd en gekaderd

De Eerste Wereldoorlog of Groote Oorlog heeft de Rerum-novarumkatholiek onttoverd of ontnuchterd. De opgaande zon van de nieuwe tijd was in het slijk van de IJzervlakte verzonken. In de jaren 1920 manifesteerden intellectuelen in steeds grotere mate hun onbehagen met de moderniteit en zochten nieuwe modellen in het nationalisme of het ideaal van de nog onbestemde volksgemeenschap. Of zij kozen voor het tegendeel: het pacifisme en de christen-democratie. De Kerk hield een verinnerlijking voor, steunend op componenten die er reeds vóór de Eerste Wereldoorlog waren, zoals de volksliturgie, de kindercommunie, de eucharistische devotie en kruistocht, de bescherming van het H. Hart. De Kerk wilde een volkskerk zijn, de Liturgische Bewe-

Fietsplaat van de Antwerpse Groene Fietzers, uit het archief van de jezuïet Luc Versteylen, een van de stichters van de beweging Anders Gaan Leven

ging wier impact op gemoed, kunst en architectuur wordt onderschat creëerde de vormelijke contouren van een kerkelijke massificatie. Opvallend was de aandacht voor de nieuw ontdekte groepen en thema's: de jeugd, de vrouwen, cultuur en ontspanning. Er tekende zich een religieuze modernisering af met een antimoderne inslag, via de alternatieven die de massa werden geboden in de Katholieke Actie.

Temidden van de massificatie, muntontwaarding en economische crisis, internationale spanningen en fascistische sirenenzangen kreeg de volksmens een eigentijds alternatief voorgehouden: de jeugd vond in de Katholieke Actie-organisaties in Vlaanderen een uitweg voor haar idealisme, onder het devies *"Alles voor Vlaanderen, Vlaanderen voor Christus"* en dit tot in verre landen, getuige de bloei van de missionerende instituten. Het tweede Vlaamsche Volkstoneel, de Katholieke Lector- en Filmcentrale, de Katholieke Vlaamse Radio-omroep, de kunstenaarsvereniging De Pelgrimbeweging: het waren allemaal organisaties die de katholieke kinderen van hun tijd lieten zijn en toch toelieten hun overtuiging te verdiepen.

Hier raken we een merkwaardige paradox. Hoezeer het interbellum ook de tijd was van de massificatie, toch was het evenzeer de tijd van de levensverdieping, retraite en recollectie. De Katholieke Actie-mens ondervroeg voortdurend zichzelf en leerde voor zichzelf een weg uit te stippelen in de vormingsorganisaties. Het maatschappelijke optreden van deze generaties in de decennia onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog is zonder de lectuur van hun geestelijke dagboeken, hun neergeschreven dagelijks gewetensonderzoek niet te vatten. Het zijn deze egobronnen die de tientallen meters Katholieke Actie-organisatiearchieven in het KADOC tot leven brengen.

De personalistische mens

Een overtuigend bewijs dat de geschiedenis door mensen en niet alleen door structuren wordt gemaakt, wordt geleverd in de jaren 1950. Historici en sociologen zijn er

trouwens meer en meer van overtuigd dat de jaren 1950 het toneel vormden van ingrijpende, zij het nog onder de oppervlakte gebleven mentale mutaties. Fenomenen als het Linkse Katholicisme, de 'Nouvelle Théologie', het opkomen voor een meer persoonlijk onderbouwde religiebeleving, liefde en seksualiteit, het recht van elk individu op persoonlijke ontplooiing in relatie tot de gemeenschap waartoe hij of zij behoorde (inclusief de vrouwenemancipatie), de democratisering van het onderwijs en het idee van Vlaamse economische ontvoogding en regionale expansie zijn niet zonder de personalistische component te begrijpen.

Bleven de maatschappelijke en Katholieke Actie-organisaties grotendeels op hun vooroorlogse leest geschoeid, de pleidooien voor de personalistische mens klinken op uit de notulen van de vergaderingen die toen nog echte verslagen waren. Maar zij klinken ook op uit de nota's die vanuit het nieuwe fenomeen van de studiediensten van de maatschappelijke organisaties werden gefabriceerd of uit de omvangrijke archieven van de unitaire CVP-PSC en niet te vergeten het invloedrijke Centrum voor Politieke, Economische en Sociale Studies (CEPESS).

Vandaag willen we eveneens twee nieuwe inventarissen voorstellen van archieven van maatschappelijke topfiguren die goed de personalistische visie op mens en maatschappij weerspiegelen.

Vooreerst is er het archief van Anton A. Jozef (Jef) Van Bilsen (1913-1996). Hoeft het nog gezegd dat dit archief een schat aan informatie bevat over het politieke reilen en zeilen in België, in het bijzonder over de Tweede Wereldoorlog (Verdinaso) en het naoorlogse Belgische ontwikkelingsbeleid, toen Van Bilsen als pleitbezorger voor Kongo en voor een humane, op de mens gerichte ontwikkelingssamenwerking naam maakte.

De tweede inventaris beschrijft het omvangrijke archief van André baron Vlerick (1919-1990). Dat zijn naam verbonden is aan een economische managementschool is geen toeval: als econoom, hoogleraar en politicus stond hij een synergie voor tussen het bedrijfsleven en de universiteiten, wilde hij ten koste van veel inspanningen het groeipotentieel van de Vlaamse familiale bedrijven tot ontwikkeling brengen en werd hij de pleitbezorger van de regionale of streekeconomie, wat neerkwam op een grootse Vlaamse inhaalbeweging. Het mooie aan het archief is dat we naast de vele technische of financiële dossiers zijn visie op mens en economie neergeschreven vinden in de vele nota's voor lezingen of tussenkomsten op publieke fora.

De conciliemensen: vrij en vrak

Denk niet dat KADOC de archieven van concilievaders of hun entourage bewaart. Die worden op een uitstekende wijze bewaard door het Centrum voor de Geschiedenis van Vaticanum II in de bibliotheek Godgeleerdheid en de papieren van kardinaal Suenens op het Aartsbisshoofdkantoor archief te Mechelen. Maar KADOC herbergt wel de

enorme weerslag die het concilie had op het vlak van inhoud en organisatie. Het gaat van de stroom aan publicaties over en rond de interpretatie van de conciliaire constituties tot de stencilcultuur waarmee de vernederlandsing van de liturgie (jeugdmissen, kindernevendiensten) gepaard ging. Wellicht is er nooit méér over Kerk en geloof gediscussieerd in de laatste twee eeuwen dan in de periode onmiddellijk voor, tijdens en vooral na het concilie. De discussies waren vaak heel persoonlijk en vrank, de vele verslagen van raden en commissies, binnenkerkelijke of binnen de maatschappelijke of jeugdorganisaties spreken boekdelen. Maar de christen van het concilie is ook vaak verstrengeld met de sociaal-culturele revolutie van de jaren 1960. De transformatie van tal van bestaande organisaties werd ingezet, de oude Katholieke Actie-organisaties transformeerden zich en gingen vaak 'gemengd' werken, allicht is nooit méér gediscussieerd over de christelijke identiteit van tal van organisaties. De discussies leidden ook tot de oprichting van nieuwe sociale bewegingen: Christenen voor het socialisme, Wereldscholen, gelovige homogroepen, Anders Gaan Leven, Informatief Spelmateriaal, Vredeseilanden enz. In de archieven van KADOC vindt men evenwel evengoed de persoonlijke ontboezemingen als de organisatorische vormgeving van die concilie-christenen die zich in de postconciliaire kerk niet meer thuisvoelden, met name de restauratiekatholiken. Kortom, de magazijnen van KADOC herbergen een schat aan informatie voor toekomstig onderzoek.

Het overspoelde (kerk)lid

Het zal u maar overkomen. Momenteel komen op KADOC meer dan duizend tijdschrifttitels lopend toe. Het lijkt wel alsof de creativiteit op het vlak van publicaties zowel binnenkerkelijk als binnen de maatschappelijke organisaties niet meer stuk kan. Dan spreek ik nog niet van de aangroeiende groep van elektronische tijdschriften, het aanzwellende aantal internetsites, en de uitgevers die een relatief hoog aantal boeken rond religie en zingeving op de markt brengen. Ook deze actuele stroom aan documentatie komt toe op KADOC. Particulieren die ons begiftigen met dozen of plastic zakjes met materiaal zuchten soms diep en verklaren de stroom niet meer te kunnen lezen. De actuele christen en/of het lid van een christelijk geïnspireerde organisatie moet blijkbaar de kunst van het onderscheiden beheersen. Hier op KADOC bekwaamen we ons met veel ijver in de kunst van de selectie. We doen dit bijbels gestreng, even streng als Noach op zijn ark: we behouden slechts één exemplaar, alle dubbelen worden herbestemd. Maar de huidige stroom overspoelt ons zonder meer: in verhouding tot de achttien kilometer materiaal, de zorgvuldig te bekijken en te selecteren instroom heeft KADOC, zoals de andere privaatrechtelijke documentatiecentra geen mensen en middelen te veel, maar te weinig. Wij hopen dan ook dat de Vlaamse overheid met deze verzoeken rekening wil houden.

De ark van KADOC heeft immers nog een lange vaart voor de boeg.

De socialistische Guldensporenviering, 11 juli 1939

Een oproep voor een 'gemene geschiedenis'

Vlaamse beweging en socialistische arbeidersbeweging naar aanleiding van de Vlaamse Feestdag anno 2002

*Bart De Nil, Amsab m.m.v. Hendrik Defoort,
aspirant FWO en Bart De Wilde, historicus*

Lezers die vertrouwd zijn met de historiografie van de socialistische arbeidersbeweging zullen misschien een déjà vu krijgen bij het lezen van de ondertitel van deze bijdrage. Het is echter niet mijn bedoeling om de Vlaamse Leeuw wat roder in te kleuren met een apologie van de Vlaamsgezindheid van het socialisme in Vlaanderen. Ik wens eerder van deze invalshoek gebruik te maken om een bepaalde benadering ervan binnen de geschiedschrijving op de voorgrond te brengen.

Feest van de Vlaamse Gemeenschap

Hoewel het binnen bepaalde maatschappelijke stromingen nog altijd niet vanzelfsprekend is moeten we volgens mij, uit erkentelijkheid, zoals voor het Feest van de Arbeid op 1 mei, aandacht besteden aan de viering van de Vlaamse emancipatiestrijd. We (dat is een ongedefinieerde Vlaamse bevolking) zijn er immers schatplichtig aan. Gewoon al het feit dat deze strijd ertoe heeft bijgedragen dat *Brood & Rozen* kan verschijnen in de taal van de meerderheid van de bevolking is reden genoeg om even te blijven stilstaan. Het mag vandaag voor velen een evidentie zijn, maar vóór 1930 was bijvoorbeeld de vernederlandsing van het hoger onderwijs een concrete eis in de ontvoogdingsstrijd van een volk. Het heeft wel nog een lange en bitsige sociale emancipatiestrijd gevergd vooraleer het hoger onderwijs ook financieel toegankelijk werd voor brede lagen van de bevolking. Dit terzijde werden we er een week lang aan herinnerd dat het op 11 juli 2002 precies 700 jaar geleden was dat de Guldensporenslag op de Groeninghekouter in Kortrijk werd beslecht. De Vlaamse regering wenste dat deze mythische dag werd

gevierd met een week vol feesten. Om de mensen over de streep te trekken werd zelfs een reclamecampagne opgezet en een pot subsidies ter beschikking gesteld. Blijkbaar is 'het feest', naast een dagelijks cultureel fenomeen, door de huidige beleidsvoerders herontdekt als een wondermiddel tegen allerlei maatschappelijke kwalen of ideologische tegenstanders. Dat bij deze evolutie kanttekeningen worden gemaakt, zoals door Koenraad De Wolf in *Tertio*, is dan ook begrijpelijk⁽¹⁾. Maar 11 juli is nu eenmaal een geïnstitutionaliseerd propagandamiddel geworden dat op tijd en stond door iedereen wordt geaccapareerd.

Terecht, want op 'een emancipatiestrijd' en de symbolen ervan (monumenten, herdenkingen) staat geen kleur. Hoewel historici als Lode Wils de verstrengeling van de Vlaamse en christen-democratische bewegingen op vaak overtuigende wijze hebben aangetoond, kunnen ook zij er niet omheen dat die Vlaamse beweging niet exclusief deze of gene maatschappelijke stroming toebehoort⁽²⁾. En dit omdat de culturele, sociale, politieke en economische vruchten van deze strijd ons allemaal toebehoren.

Ook de socialistische beweging heeft op bepaalde momenten getracht om, op een rituele wijze, aansluiting te vinden bij de Vlaamse beweging door het organiseren van 'rode' guldensporenvieringen. Een chronologische analyse van de relatie tussen de socialistische beweging en de socialisten enerzijds en de Vlaamse beweging anderzijds, kan men lezen in de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. In een deskundig opgebouwd en overtuigend artikel situeren Guy Vanschoenbeek en Hendrik Defoort indirect het Vlaamse socialisme als een onderdeel van de 'minimalistische' strekking in de Vlaamse beweging⁽³⁾. De auteurs erkennen dat hun bijdrage deel uitmaakt van een discussie tussen de ideologisch-politieke families. Die discussie is op haar beurt onderdeel van een debatcultuur onder historici die onder andere gekenmerkt wordt door een ideologische parti-pris waarbij elke maatschappelijke stroming haar historische gelijk zoekt. Zoals dit ook het geval is in de discussie rond de wel of niet vermeende vrijzinnigheid van de eerste arbeidersorganisaties in het 19e-eeuwse Gent of de eerder aangehaalde verstrengeling van de christen-democratie met de Vlaamse beweging. Vanschoenbeek en Defoort geven voornamelijk politiek-institutionele verklaringen voor de houding van de Vlaamse sociaal-democraten ten opzichte van de Vlaamse beweging. Een begrijpelijke werkwijze, wetende dat men een inhoudelijk breed onderwerp, gesitueerd over een lange periode moet gaan synthetiseren tot een kort en leesbaar geheel.

Een verschil tussen werelden

Toch was het mogelijk ook anderssoortige, culturele verklaringen aan te brengen. Meer concreet: de auteurs hadden het taalemancipatorische gehalte van de socialistische arbeidersbeweging ook kunnen benaderen vanuit het oogpunt van de toeschouwers. Met andere woorden: de brede onderlaag die de basis vormde van de socialistische

arbeidersbeweging, gaande van de rank and file-militanten tot de brede cirkel van sympathisanten. Dit zou een heel ander verhaal opleveren dan het haast traditionele discours waarbij de houding en de initiatieven van dé roergangers worden gehanteerd als graadmeter voor de Vlaamsgezindheid van de beweging. Een voorbeeld van zo'n voor de hand liggende verklaring, die er in de literatuur voor het grijpen zijn, is het culturele verschil tussen de wereld van de socialisten en die van de flaminganten. Een verschil dat voornamelijk is terug te voeren tot de sociale milieus waaruit beide bewegingen ontstonden en rekruteerden en dat bepalend is geweest voor de beeldvorming die men van elkaar en zichzelf bleef hebben. Een 'verschil tussen werelden' betekent geenszins een schematische voorstelling van afzonderlijke leefwerelden tussen flaminganten keuvelend in Vlaamse huizen en socialisten ergens ver weg in hun volkshuizen. Een beeld dat in hoge mate wordt gevoed door een historiografie die vooral het verschil met 'de anderen' benadrukt, tot meerdere eer en glorie van de eigen exclusiviteit.

In het dagelijkse leven communiceren mensen met elkaar, afhankelijk van hun sociaal-economische context, vanuit een specifieke culturele habitus (taalgebruik, elitarisme, symbolen,...). Betekenisvol hiervoor was de debatcultuur tussen flaminganten en socialisten vóór de Eerste Wereldoorlog. Tijdens zeer druk bijgewoonde publieke meetings bracht ieder zijn standpunten naar voor. Zoals bijvoorbeeld het debat tussen de stichter van het Algemeen Nederlands Verbond, Hippoliet Meert, en de Gentse socialistische voorman, Ferdinand Hardijns bijgenaamd 'den harden', waarvan een wijdverspreide brochure werd uitgegeven⁽⁴⁾. Meert viel vooral uit naar Hardijns omdat de socialisten weigerden zich aan te sluiten bij de Guldensporenviering in 1910. Een ander beproefd en gesmaakt kanaal waren de debatten via de eigen persorganen. Zo haalde Hector Planquart in 1913 in *Het Recht* scherp uit naar de dubbelzinnige houding van *Vooruit* ten opzichte van de Vlaamse beweging. Prompt reageerde Edward Anseele via 'zijn' *Vooruit* met een artikelenreeks, getiteld *Vooruit en de Vlaamse beweging*. Later werden de artikelen gebundeld en uitgegeven in brochurevorm. Hoewel in 1959 door Leo Picard omschreven als "*een onsamenhangend betoog met een vlucht in de literatuur*" schetst Anseeles discours toch treffend de toen vigerende socialistische beeldvorming van flaminganten en vice versa. Flaminganten waren "*burgers*" die opgaan in hun "*taal- en stammenstrijd*" en onverschillig staan tegen de sociale problemen van de arbeiders, "*die gemeene soort*", waarvan ze "*vies en bevreesd*" zijn, aldus Anseele. Voorts hekelde hij het karikaturale beeld dat door de Vlaamse 'burgerlijke' flaminganten werd opgehangen: dat van een socialist die van niets anders spreekt dan van "*beafstukken, nog beafstukken en altijd beafstukken*"⁽⁵⁾.

Het hoeft geen betoog dat de socialistische arbeidersbeweging met recht en rede kon zeggen dat ze een beweging van arbeiders was. Een - in de werkelijke zin van het woord - proletarische beweging waarvan de militanten en een groot deel van de kaders uit autodidacten bestond. Deze 'republiek van kameraden' werd een gesloten sociale groep die haar beheerders rekruteerde uit eigen kring. Dit resulteerde in een burchtmentaliteit.

teit van waaruit argwanend werd gekeken naar alle buitenstaanders. Deze houding manifesteerde zich niet enkel tegenover de flaminganten maar ook intern. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de periodiek opduikende ergernis bij de militanten over het intellectualisme en het elitaire karakter van de Socialistische Jonge Wachten.

Bij de Vlaamse beweging werd het discours gevoerd door een geletterde middenklasse. Talloze flaminganten geloofden dat de geestelijke en zedelijke emancipatie vooral via onderwijs de arbeiders als het ware zou 'opheffen' naar betere materiële levensomstandigheden. Anseeles tegenwerping dat hij met "*geletterde lijken*" niets kon aanvangen verwoordt kernachtig de tegengestelde zienswijze van de sociaal-democraten. Binnen de traditioneel-flamingantische kringen werd dan ook een beeldvorming gecultiveerd van een socialisme dat zich enkel bezighield met de stoffelijke welvaart, wat zich vertaalde in het alomgekende verwijt van biefstuksocialisme. Een verwijt dat, gezien de initiatieven die de Vlaamse socialisten ontwikkelden voor de 'geestelijke verheffing' van arbeiders, gedeeltelijk onterecht was. "*Leest, Leert en Denkt*" was niet zomaar een vrijblijvende slogan, hij verwoordde de noodzaak om tot de intellectuele emancipatie van de arbeiders te komen. Want wat was de arbeider met acht uur vrije tijd als hij die niet nuttig kon invullen? Hoewel de term biefstuksocialisme binnen de socialistische arbeidersbeweging evolueerde van een scheldwoord naar "*een verwijt, waarop we fier zijn*" wordt toch onrecht gedaan aan de reële drang tot zelfontwikkeling die leefde bij een arbeidersbevolking aan wie - in tegenstelling tot veel flaminganten uit de middenklasse - louter om economische en sociale redenen de toegang tot voorgezet onderwijs werd ontzegd. Maar ondanks alle culturele initiatieven had biefstuksocialisme voor de Vlaamse socialistische arbeidersbeweging ook een connotatie die hout sneed. Immers, de economische en sociale eisen waren, om evidente redenen, steeds prioritair. Zelfs de hoofdredacteur van *Vóoruit* en dé culturo van de Gentse socialisten vóór de Eerste Wereldoorlog, Aimé Bogaerts, schreef in 1902 in *Vóoruit*: "*Het vraagstuk der voeding is overigens een der meest belangrijke. Een deensch schrijver, M. Carvling, hoofdredacteur van Poliitken, het groote dagblad uit Copenhagen, verklaarde mij eens lachend, dat heel het socialisme slechts een vraagstuk was van bufstuks. En inderdaad, het heeft er veel van*"⁽⁶⁾.

De beeldvorming van de socialistische voormannen als anti-Vlaamse politici werd ook nog eens gevoed door de houding die zij zich moesten aanmeten om tot de cenakels van de macht door te dringen. En de macht was, in deze periode, hoofdzakelijk Belgisch en francofoon ingevuld. Vooral Edward Anseele was in dat verband een meester in het bespelen van twee violen. Hij was een volkstriebun die zijn achterban aansprak in een ongezoeten Gents patois en de eisen ervan

als geen ander kon verwoorden. In andere milieus voelde Anseele zich evenzeer op zijn gemak. Zo was hij, evenals bisschop Stillemans, lid van de 'Association flamande pour la vulgarisation de la langue française', die zich toelegde op de verspreiding van de Franse cultuur in Vlaanderen⁽⁷⁾. Anekdotisch is volgend verslag van Lodewijk De Vriesse: "*En nu, eene persoonlijke herinnering. Ik was, te dien tijde [1911], een der Voorzitters van Gent voorwaarts. Ik bevond mij onder de inrichters der Meeting [een meeting tegen het rechtekken*

van de Leie, n.v.d.a.]. Wij werden te Deurle, op uiterst vriendelijke wijze ontvangen door den Burgemeester, Baron della d'Huyse, die er ons, in eene knappe Vlaamsche rede, het welkom toeriep. (...) Vriend Edward Anseele stond er aan mijne zijde. En dáár, onder het ledigen van een beker schuimwijn tikte de voorman der Gentsche werkerspartij met de katholieken edelman"⁽⁸⁾. In *Het Volk*, het Gentse dagblad van de christelijke arbeidersbeweging, werd trouwens vaak de draak gestoken met Anseeles kameleongedrag, hij werd er vaak als "dubbel gekleed" in voorgesteld, "als mijnheer bij de rijken en als vetklakke bij de armen"⁽⁹⁾.

Nog een hele tijd na de Tweede Wereldoorlog kan men spreken van een socialistische partij waarvan de kern van militanten een sterk proletarische achtergrond had. Een gevolg hiervan is dat adjectieven als 'gewoon' en 'eenvoudig' als een soort eretitels waren doorgedrongen tot het socialistische canon, net zoals het Engelse woord 'plain' (eenvoudig, duidelijk, onversierd) de denkwereld van de Amish' geloofsgemeenschap in Lancaster County (VS) weergeeft. Een sociaal achtergestelde achtergrond verhoogde de legitimiteit van politici bij een achterban die koos voor het socialisme als de verdediger van de 'kleine man'. Net zoals de pioniers leggen nu vele socialistische voormannen, zoals bijvoorbeeld Willy Claes, in hun biografische schetsen een verband tussen hun eenvoudige afkomst en hun keuze voor het socialisme. Ook Karel Van Miert haalde een deel van zijn legitimiteit uit zijn 'gewone' afkomst. De verandering van het sociologische profiel van de partij, waarbij de nomenclatuur uit de goedopgeleide middenklasse wordt gerekruteerd, maakt dat de afstand tot de leefwereld van de lagere strata steeds groter wordt. Het betreft hier uiteraard een internationaal verschijnsel. De Britse historicus Jonathan Rose schrijft: "*Within the Labour Party, the shift from a working-class self-educated leadership to a middle-class university-educated leadership brought with it a shift from economic protest to cultural protest. By now the right has won the battle for privatization, lower taxation, and a hospitable climate for business; while multiculturalism, feminism, gay rights, and government support for the 'creative industries' have become potent issues for the left. These change began with these scholarship children, whose anger was directed primarily against a hopelessly bourgeois working-class culture. No doubt they sincerely desired an end to poverty and fair shares for all, but Kathleen Betterson admitted she had other priorities. What she really wanted was a socialism that would abolish 'lace curtains and aspidistras'*"⁽¹⁰⁾.

Hetgeen niet wil zeggen dat de socialistische arbeidersbeweging vóór de Eerste Wereldoorlog een totaal gesloten burcht was. Vanschoenbeek en Defoort wijzen bijvoorbeeld op het toetreden van Vlaamsgezinde intellectuelen, zoals Johan Lefèvre, tot het socialisme. Een eerdere casestudy in *Brood & Rozen* rond de Limburgse dichter-onderwijzer Steven Prenau bewijst afdoende dat een dergelijke keuze niet evident was⁽¹¹⁾. Figuren als Prenau en Lefèvre tonen dat de socialistische arbeidersbeweging vóór 1914 zich niet in een sociaal isolement bevond. Dat werd namelijk doorbroken door een groep witte raven, die door Vanschoenbeek getypeerd worden als "*socialistische fellow-travellers in de middenklasse*". Het waren militanten - in de zachte zin van het woord - en sympathisanten die opereerden in een schemerzone tussen sociaal-democratie, flamingantisme en liberalisme. Het zal echter veel onderzoeksinspanningen vergen om

UITGAVE

van het

P. 8. 19.

GULDENSPORENCOMITEIT

GENT

DEBAT

Meert-Hardyns

over het

11^e JULIFEEST

en de

VLAAMSCHE BEWEGING

PRIJS : 10 CENTIEMEN

GENT

Drukkerij Ad. De Baeker, Ootergemessensteenw., 139.

1910

Brochure met het debat tussen Hippoliet Meert, stichter van het Algemeen Nederlands Verbond en de Gentse socialist Ferdinand Hardijns

deze groep in kaart te brengen. Want doorslaggevend voor het blootleggen ervan is het reconstrueren van een fijnmazig 'ons-kent-ons-netwerk' eerder dan het onderzoek naar de traditionele structuren waarin traditionele militanten zich bewogen.

Een benadering van onderuit kan bepaalde zaken naar boven halen of nuanceren. Zo wordt in de bijdrage van Vanschoenbeek en Defoort algemeen gesteld dat de 19e-eeuwse socialisten minder aandacht hadden voor de taalkwestie omdat ze - terecht - de economische en sociale discriminatie van de arbeiders centraal stelden. Maar men kan ook de onkunde en de manifeste onwil van sommige socialistische voormannen aanduiden als een element dat meespeelde. Meer bepaald van de tenoren van de Brusselse federatie ten opzichte van de Vlamingen in Vlaamse rand rond Brussel, zoals een onderzoek dat ook aandacht had voor de lokale militanten, aan het licht bracht⁽¹²⁾.

Zoals elk degelijk historisch overzicht bevat ook de tekst van Vanschoenbeek en Defoort een pareltje: *"De loyaliteit van de militanten ging in de eerste plaats uit naar het eigen kleine 'vaderland' dat ze rond hun Vólkshuizen hadden opgebouwd ('organisationspatriotismus') en vervolgens identificeerden ze zich eerder met de eigen gemeente en beroepsgroep dan wel met België of Vlaanderen"*. Een zeer intrigerend besluit dat, hoewel het werd geschreven in het kader van een historiografie van de socialistische arbeidersbeweging, eigenlijk een oproep impliceert tot een anderssoortige sociale geschiedschrijving. Eén die de mensen niet meer beschrijft vanuit het standpunt van een beweging, organisatie of instelling maar vertrekt van hun dagelijks leven.

Gemene geschiedenis

In deze bijdrage wil ik - aan de hand van de relatie tussen de socialistische arbeidersbeweging en de Vlaamse beweging - aantonen dat enkel een aanpak van onderuit tot nieuwe inzichten kan leiden. Meer nog, de focus zou moeten verschuiven van een 'piramidale aanpak', naar grootschalig en diepgaand basisonderzoek op lokaal vlak, waarbij getracht wordt het dagelijkse leven van mensen en hun sociale relaties te reconstrueren. Deze descriptieve verhalen (van feestende, etende, ijdele en corrupte mensen,...) dienen vervolgens geplaatst in ruimere verklaringsmodellen wil men het verwijt vermijden dat men louter heemkundig (lees: copycat-historiografie) bezig is. Het is een benadering die door Bart De Wilde treffend werd omschreven als een 'gemene geschiedenis', naar analogie met de Duitse 'alltagsgeschichte' en de Angelsaksische 'history from below'⁽¹³⁾.

Taalkundig betekent 'gemeen' gewoon, gemeenschappelijk, vulgair of van het volk. 'Gemene' geschiedenis focust dan ook op het volk, de personele en groepsgebonden uitingen van een brede massa. Voor een sociaal historicus ligt, naast de 'vreugden van Houssaye' zoals beschreven in het gelijknamige boek van Jo Tollebeek en Tom Verschaffel, ook nog een grote voldoening in het maatschappelijk effect van een gemene geschiedenis. Men maakt het verleden van mensen levend door te vertrekken van hun

dagelijkse leefwereld. Door hen de geschiedenis terug te geven in een vorm waarin ze zich kunnen herkennen wordt hun een identiteit verleend.

Op deze wijze sociale geschiedenis beoefenen roept bepaalde weerstanden op. Er is de onvermijdelijke weerstand van de bronnenfetisjist die zweren bij de almacht van klassieke archiefstukken (tellingen, verslagen,...) als de unieke bron. Of het weerwerk van onderzoekers die louter het gebrek aan bronnen of het soort bronnen aanklagen. Het antwoord hierop wordt door Jonathan Rose omschreven met de term 'scholarly retooling', het anders hanteren van een (nieuw) instrumentarium⁽¹⁴⁾. Daarbij moet men gaan sprokkelen in een bos van bronnen, vertrouwde bronnen anders gaan lezen en interpreteren en ook anderssoortige bronnen (muziek, advertenties,...) onder ogen nemen. Met steeds in het achterhoofd het verschil tussen doelstellingen en verwachtingspatroon van de producent en de consument van de desbetreffende bron. Men moet tevens openstaan voor wat in het Engels met de juridische term 'circumstantial evidence' wordt omgeschreven; men moet de zoektocht naar het ultieme bewijs (het moordwapen) niet koppig volhouden, maar een synthese maken (het verhaal) van de gegevens verstrekt door alle mogelijke aanwijzingen, bronnen en - vooral - de bronnen plaatsen in hun historische context. De lectuur van onder meer Carlo Ginzburg kan hiervoor verhelderend werken⁽¹⁵⁾. Daarnaast is er het wetenschappelijke karakter van een dergelijke benadering dat door structuralisten of de 'grote' verhalenmakers vlug wordt omschreven als volkskunde of folklorisme, uiteraard met een negatieve connotatie. Daarop kan men enkel antwoorden met concrete resultaten en, belangrijk, met verwijzing naar de evolutie van de historiografie in het buitenland. Ook in Vlaanderen worden pareltjes geproduceerd maar iedereen die vertrouwd is met de vaklectuur weet dat de oogst in de ons omringende landen groot is. Uiteindelijk zit de angel in wat ik ooit omschreef als het institutioneel elitaire karakter van de Vlaamse geschiedschrijving: het feit dat instellingen en vorsers bepaalde onderzoeksvelden 'opeisen als hun jachtterrein'⁽¹⁶⁾.

Bij wijze van besluit

Eerder dan het benadrukken van het Vlaamse karakter van de eigen ideologisch-politieke familie zou het feest van de Vlaamse Gemeenschap (sociale) historici moeten aansporen om mensen in hun dagelijks leven centraal te plaatsen, los van ideologische adjectieven. Want de concrete emancipatiestrijd werd niet gevoerd door de Huysmans en Van Cauwelaerts van deze wereld maar door mensen die in economisch penibele omstandigheden een gezin moesten onderhouden of door arbeiders die naar Brussel spoorden en gediscrimineerd werden omdat ze Vlaamse boerkens van 'den buiten' waren. Uiteraard werden de noden van de lagere strata structureel vertaald door de sociale bewegingen en hun organisaties, maar de omgekeerde redenering dat deze bewegingen hun legitimiteit haalden uit de brede massa snijdt ook hout. Het schrijven

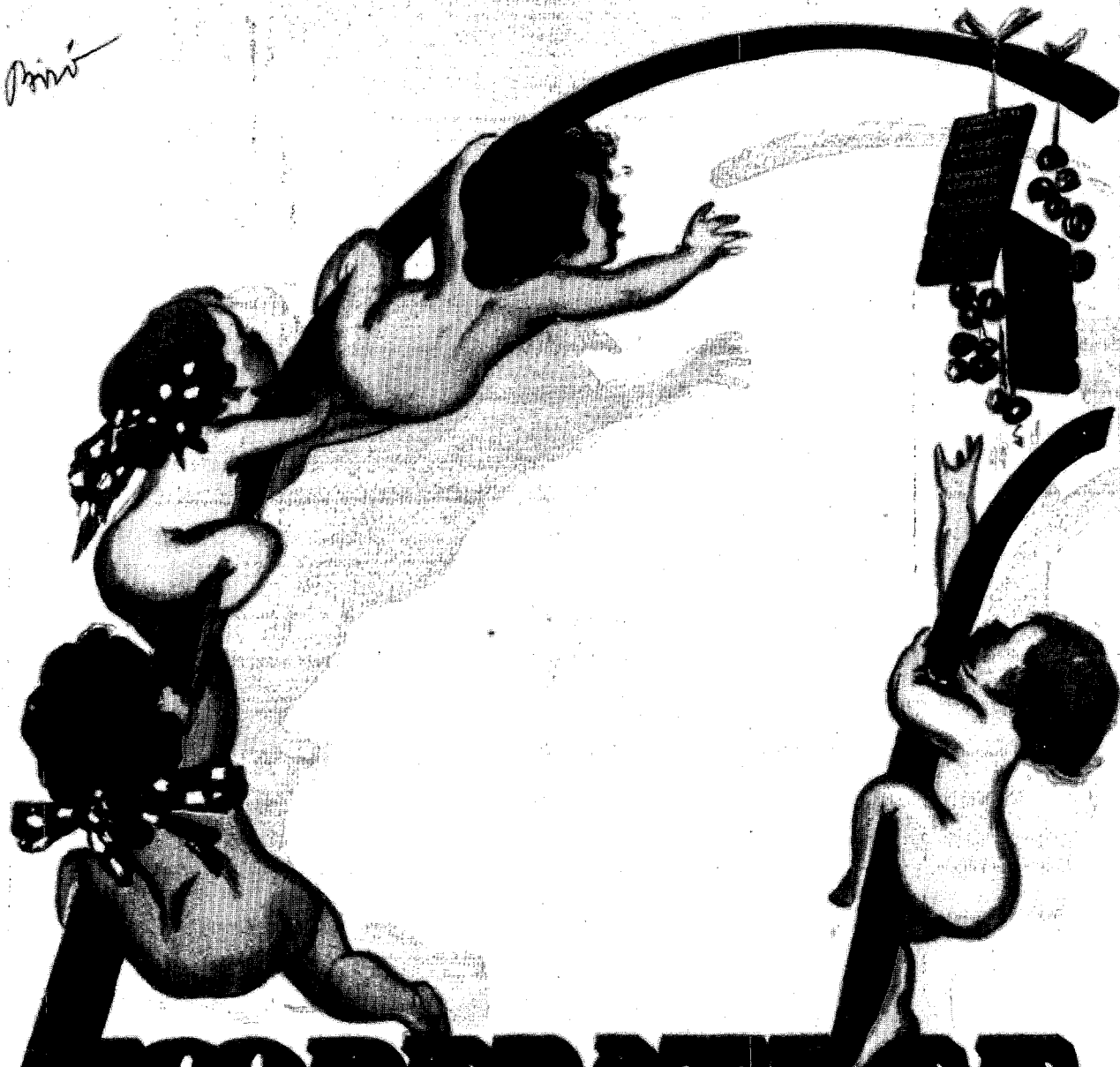
van een gemene geschiedenis veronderstelt wel een vorm van nederigheid waarbij men het hiërarchische organigram van een instelling soms eens moet loslaten om het dagelijkse en kleinsamenlijke centraal te stellen.

Dán pas kunnen we concreet peilen naar de mate waarin verschillende symbolen (11 juli, 1 mei, *Rerum novarum*) vaak onbewust werden beleefd door een individu als onderdeel(tje) van zijn identiteit. Ten slotte bepaalt iedereen vanuit de eigen context zijn eigenste vaderland: *“Laat ieder het recht kringen rond zich te vormen die concentrisch uitdeinen tot aan de horizon, tot zover de mogelijkheden van taal en communicatie reiken. En heb respect voor het stukje vaderland van de andere. Mijn vaderland is niet zo ‘kleen’, het reikt tot waar ik te voet/te paard één dagmars afleg. Wie ooit te voet of te paard door Vlaanderen naar zee getrokken is, wie genoten heeft van de open ruimtes die er nog zijn, en in de verte torens ‘entre Bruges et Gand’ uit de eeuwige mist van het verleden zag opdoemen, die weet dat zijn vaderland bestaat: ‘ubi bene, ibi patria’⁽¹⁷⁾.”*

Een herinnering aan Guy Vanschoenbeek

- (1) *Tertio*, (2002)112, p. 1.
- (2) L. WILS, *Van Clovis tot Happart: de lange weg van de naties in de Lage Landen*, Leuven: Garant, 1992.
- (3) G. VANSCHOENBEEK en H. DEFOORT, Socialistische Partij. In: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt: Lannoo, 1998, pp. 2777-2789.
- (4) H. MEERT en E. HARDIJS, *Debat Meert-Hardijs over 11e julifeest en de Vlaamse Beweging*, Gent: De Backer, 1910, (uitgave van het Guldensporencomiteit, Gent).
- (5) E. ANSELE, “Vooruit” en de Vlaamse beweging, Gent: Volksdrukkerij, 1913, p. 23.
- (6) *Vooruit*, 13.07.1902.
- (7) G. VAN SEVEREN, *Soixante années de vulgarisation de la langue française*, Gand: Hoste, 1957, pp. 49-50.
- (8) L. DE VRIESE, Een wandelinsken in “t ronde van Gent. Herinneringen en schetsen. In: *Zondagsblad*, II(1916-1917)27, p. 220.
- (9) *Het Volk*, 08.03.1902.
- (10) J. ROSE, *The Intellectual Life of the British Working Classes*, London: Yale University Press, 2001, p. 145.
- (11) B. DE NIL, Als sterke eik te midden der dorre heide. Steven Prenau alias Steven Boersen (1866-1929): facetten van een Limburgse socialist. In: *Brood & Rozen*, IV(1999)3, pp. 101-109.
- (12) B. DE NIL, Les villes tentaculaires. De socialistische propaganda in de Vlaamse rand rond Brussel vóór 1914. In: *Brood & Rozen*, V(2000)2, pp. 37-55.
- (13) B. DE WILDE, *Gemene verhalen over een gemeente: mogelijkheden voor een sociale geschiedschrijving op lokaal vlak*. Erfgoedlezing op 12 april 2002 georganiseerd door de Erfgoedcel Oosterzele.
- (14) J. ROSE, *The Intellectual Life [...]*, p. 4.
- (15) C. GINSBURG, *Omweg als methode. Essays over verborgen geschiedenis, kunst en maatschappelijke herinnering*, Nijmegen: SUN, 1988.
- (16) B. DE NIL, De geschiedenis van de Vlaamse Beweging “from below”? Een stelling voor Driekoningen. In: *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, XXXV(2001)4, pp. 61-62.
- (17) G. VANSCHOENBEEK, Mijn vaderland is niet zo klein. In: *De Standaard*, 25.07.1996.

Prin

KOOPERATIEF VERBOND

Eischt de **CHOCOLADEN** en het **SUI-
KERGOED** vervaardigd in uw eigen
Fabrieken van Micheroux.

Van Nevelsteen tot Detiège. De archieven van het Koöperatief Verbond Antwerpen en voorlopers

Jan Laplasse, Amsab

Als afsluiter van de rij archieven van lokale verbruikskoöperaties die in het kader van het Max Wildiersproject 'Valorisatie van het bronnenmateriaal van de socialistische coöperatieve beweging in Vlaanderen (1880-1980)' aan bod kwamen, werd het fonds Koöperatief Verbond Antwerpen (KVA) geïnventariseerd. De bestaande toegang tot het archief vroeg om een grondige heraanpak, vooral nadat een belangrijke aanvulling ontdekt werd in het onlangs bij Amsab gedeponeerde fonds van de Algemene Coöperatieve Vennootschap, de maatschappij die in 1982 het ter ziele gegane KVA overnam.

Hoewel de Antwerpse socialistische coöperatieve beweging collectief herinnerd wordt als Koöperatief Verbond, en nog beter met haar bedrijfslogo Kavé, nam ze pas vanaf 1920 deze benaming aan, toen ze een afdeling werd van de 'Union Coopérative' van Luik. Die kortstondige toetreding tot Luik had de voorwaarden gecreëerd om uit te groeien tot de voornaamste financiële en organisatorische steunpilaar van de gehele socialistische

arbeidersbeweging in Antwerpen. Parallel met de evolutie op politiek vlak begon de Antwerpse coöperatie begin jaren '20 aan een inhaalbeweging op de Gentse 'wereld rond Vooruit'⁽¹⁾.

De voorgeschiedenis van KVA (1880-1920) was er een van kortstondige initiatieven onder erg wispelturige benamingen en juridische vormen en illustreert goed de moeizame doorbraak van de samenwerking in Antwerpen vóór de Eerste Wereldoorlog. Overigens hadden historici tot nu toe nauwelijks aandacht voor de coöperatie, laat staan voor haar instellingengeschiedenis⁽²⁾. Tijd dus voor een beknopt overzicht.

Eerste poging: de firma Nevelsteen en Cie - De Vrije Bakkers (1880-1896)

De wortels van de Antwerpse coöperatieve beweging reiken terug tot een kleine en zwak uitgebouwde groep militanten die in het verlengde van de besluiten van de uiteengevallen Eerste Internationale de hoop had gekoesterd om de socialistische ideeën bij de arbeiders ingang te doen vinden via de oprichting van coöperaties. In het voorjaar van 1880 besliste deze groep - met onder meer Constant Goetschalck en de latere koekjesfabrikant, Eduard De Beuckelaer - om een coöperatieve bakkerij, De Vrije Bakkers, op te starten. De benaming op zich doet al vermoeden dat de inspiratie werd gevonden bij de Gentse Vrije Bakkers, de bakkerij waarvan zich eind 1880 een uitgesproken socialistische minderheid onder de naam Vooruit afscheurde. Net zoals bij de Gentse Vooruit was in Antwerpen het huwelijk tussen politieke beweging en coöpe-

Affiche van het Koöperatief Verbond met reclame voor de fabrieken van Micheroux, ca. 1930 (ontwerp Biro)

ratief ideaal van meet af aan een feit. Maar aan het Gentse commerciële wonder zou Antwerpen zich in de periode 1880-1920 niet kunnen spiegelen.

De stichting van De Vrije Bakkers gebeurde overigens zonder veel overtuiging. Nadat 38 leden intekenden op een aandeel van 10 fr. begon de maatschappij te bakken in een keldertje in de Beukenstraat te Borgerhout. Het bescheiden succes zorgde voor een uitbreiding van de handelsactiviteiten met een kleding-, een kruidenierswinkel en een kolenmagazijn, en deed de zetel in 1884 verhuizen naar de Keyzerlei, waar men een bakkerij met bloemzolder opende en waar reeds het politieke leven en de krant *De Werker* gehuisvest waren. Toen zich een jaar later nogmaals een verhuis opdrong en de keuze uiteindelijk viel op de aankoop van een uitgebreid gebouwencomplex in de Diepestraat, was een kapitaalsuitbreiding en dus een juridisch statuut noodzakelijk. Op 1 januari 1886 stelde men zich in regel en tekenden 358 personen in op de stichting van: *"De handelsvennootschap in collectieve naam, de firma A. Nevelsteen en Cie, voor doel hebbende de inrichting en exploitatie eener bakkerij met alle de daartoe noodige goederen ... De vennootschap zal ook de naam voeren van collectief samenwerkend en verbruikend vennootschap De Vrije Bakkers van Antwerpen"*⁽³⁾. De benaming vonden de stichters bij de uit Brussel overgekomen eerste bakker, Aloïs Nevelsteen. In augustus 1887 werd het complex in de Diepestraat ingehuldigd en nog in datzelfde jaar opende in de Dambruggestraat een eerste volksapotheek. Hoewel de maatschappij geen slechte cijfers voorlegde, groeide in de bestuursorganen een strijd om de macht. De groeiende conflicten

kregen hun beslag in 1892 toen een minderheid zich afscheidde en een nieuwe maatschappij, de firma Welters en Cie - De Wacht oprichtte⁽⁴⁾.

Eind 1895 kwam het einde van de tienjarige bestaansduur in zicht en begon een driekoppige delegatie zich te buigen over een reorganisatie van de maatschappij. Op 26 januari 1896 werd De Vrije Bakkers ontbonden.

Tweede poging: de firma De Metz en Cie - De Werker (1896-1903)

De rechtsopvolger van De Vrije Bakkers werd opgericht op 19 december 1895. Het werd de vennootschap in collectieve naam, De Metz en Cie - De Werker. Het merendeel van de stichters-vennoten bestond uit sigarenmakers onder wie Abraham De Metz. De vennootschap stelde zich tot doel: *"De uitbating eener bakkerij, klee- en ellegoedwinkel, schoenmakerijen café, nu bestaande Diepestraat nr 136 en Lange Vlierstraat 28, eene apotheek Dambruggestraat nr 42 en desnoods de inrichting en uitbating van gelijkaardige instellingen"*⁽⁵⁾.

Hoewel ze alle karaktertrekken van een coöperatie vertoonde, werd toch opnieuw gekozen voor de vennootschap in collectieve naam, wat erop neerkwam dat de vennoten onbeperkt en collectief (elk voor het geheel) verantwoordelijk waren voor het beheer. Hoewel men met een onafhankelijker houding ten opzichte van de partij en een machtsinperking van de algemene aandeelhoudersvergadering duidelijk lessen wou trekken uit de perikelen van 1892, kregen de interne twisten toch nog een vervolg. Uiteindelijk nam Goetschalck, die ervan beschuldigd werd

als aankoper commissielonen te hebben aanvaard, ontslag. Hij werd als beheerder vervangen door zijn opponent Frans Verhees.

Eind 1896 kon men met een nettowinst van 26.000 fr. nog gunstige cijfers voorleggen, maar vanaf 1898 gingen de zaken sterk achteruit. Vooral de broodverkoop - toen nog de beste commerciële barometer - daalde pijlsnel: van 98.000 broden per week in 1897 over 64.000 in 1900 naar nog slechts 48.000 in 1902, een halvering dus op vijf jaar tijd. De crisissituatie impliceerde een forse bezuiniging, niet alleen op de personeelsuitgaven maar vooral op de toelagen aan partijpropaganda en pers. De partij verloor haar aanzienlijke subsidies en het blad *De Werker* hield er in juli 1902 mee op te bestaan⁽⁶⁾. De Metz en Cie stond op de rand van het faillissement toen ze er niet in slaagde een achterstallige schuld van 60.000 fr. terug te betalen. Daarom besliste de algemene vergadering eind 1902 om de firma met ingang van 1 juli 1903 te ontbinden.

De zwakheid van de Antwerpse coöperatie vóór 1914 wordt in de literatuur vaak gezocht in persoonlijke twisten en een nalatige administratie, zoals dat duidelijk naar voor was gekomen met de afsplitsing van een dissidente groep rond De Wacht en later nog met het ontslag van Goetschalck. Als bijkomende oorzaak moet ook gewezen worden op de onmacht om de diverse versnipperde initiatieven te overkoepelen, ondanks de oprichting in 1900 van een 'Fédération des Sociétés Coopératives Belges'. Liever nog dan toenadering te zoeken, wachtte men elkaars faillissement af. Illustratief in dat opzicht is de mislukte start in de periode

1896-1901 van een derde en een vierde socialistische coöperatie: 'Adamas' en 'La Sociale'.

'Adamas', ontstaan als weerstandskas en opgestart in februari 1901 als consumptiecoöperatie voor de Antwerpse Diamantbewerkerbond, werd al in 1910 geliquideerd⁽⁷⁾. Opmerkelijk was de oprichting op 3 augustus 1896 van 'La Sociale', met als eerste beheerders de klerken Alfred Cools en Alfred Bource en dokter Modeste Terwagne. 'La Sociale' vormde geen concurrentie voor De Werker en De Wacht (die overigens inschreven op het kapitaal van 'La Sociale') maar nam zich voor: "*Nevens en met hen en zeker niet tegen hen de propaganda en de verspreiding der socialistische gedachten te bespoedigen*". 'La Sociale' was duidelijk de eerste poging om onder de vorm van een coöperatie de socialistische beweging in Antwerpen van een organisatorische poot te voorzien: "*Le but principal... c'est la création, au centre de la ville, d'un grand local où tous les services politiques de la Fédération Anversoise pourraient être concentrés, où seraient installés un café, une bibliothèque, un cabinet de lecture, une salle de réunion, et où même la vente des journaux, brochures, revues et ouvrages socialistes serait organisée d'une façon méthodique et continue*"⁽⁸⁾. Het project mislukte en de algemene vergadering besliste al op 15 juni 1900 de coöperatie te ontbinden.

Derde poging: SM De Werker **(1904-1920)**

Na de liquidatie van De Metz en Cie wilden de beheerders de maatschappij omvormen tot een coöperatieve vennootschap. Zo werd op 1 juli 1904 de Samen-

werkende Maatschappij (SM) De Werker opgericht. Door de uitgifte van nieuwe aandelen van 150 en 250 fr. wist men 25.000 fr. vers kapitaal bijeen te brengen. Juridisch gezien realiseerde men in feite een versmelting van de twee maatschappijen: in ruil voor de toekenning van aandelen van SM De Werker aan de ex-aandeelhouders van De Metz en Cie, werd SM De Werker eigenares van de volledige maatschappelijke inboedel van De Metz en Cie, die bestond uit het gebouwencomplex in de Diepestraat en enkele percelen grond in Rumst.

De reorganisatie resulteerde in een nettowinst in 1906 van 40.000 fr. Ook de balans van 1907 toonde een winst van 75.000 fr. maar de echte commerciële sprong voorwaarts zou er vóór de Eerste Wereldoorlog niet meer komen. SM De Werker bleef door de afbouw van haar verlieslatende handelstakken een rendabele maar niettemin erg bescheiden onderneming die zich enkel nog concentreerde op haar bakkerij. De teruggeschoefde activiteiten tijdens de Eerste Wereldoorlog en de moeilijkheden om de maatschappij daarna terug uit de bouw, leidden ertoe dat de Antwerpse coöperateurs hun hoop stelden op de coöperatieve concentratiebeweging die op dat moment volop aan de gang was in het Luikse.

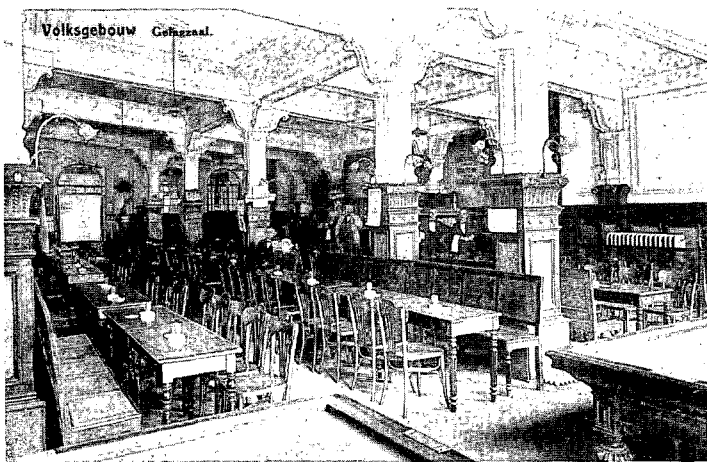
Onder Luikse vleugels (1920-1924)

De Eerste Wereldoorlog dreef met haar bevoorradings- en wederopbouwproblemen de talrijke coöperaties dichter bij elkaar. De algemene vergadering van SM De Werker besliste op 26 augustus 1920

de maatschappij te ontbinden. Voorzitter Alfred Cools had allicht weinig moeite om de 72 aanwezige vennoten het nut aan te tonen om voortaan deel uit te maken van de 'Union Coopérative' van Luik, op dat ogenblik de grootste Belgische regionale verbruikscoöperatie⁽⁹⁾. De vereffening van De Werker (onder andere de inbreng in de 'Union Coopérative' van haar eigendommen in Antwerpen en Rumst) gebeurde mits toekenning van 600 Luikse aandelen. Antwerpen werd nu dus een afdeling van Luik, vandaar haar nieuwe benaming Koöperatief Verbond Antwerpen (KVA).

Hoewel de meeste coöperateurs in de praktijk wellicht weinig zullen gemerkt hebben van de afhankelijkheid van Luik, had de operatie toch verregaande gevolgen. De beheerders realiseerden een belangrijke omzetverhoging, meegedreven door een algemene tendens van ongebreidelde expansie tijdens de jaren '20. De stijgende verkoopcijfers waren vooral het gevolg van een gevoelige uitbreiding van het aantal verkooppunten. Zo steeg het aantal winkels van 5 in 1921 naar 15 in 1923. In 1921 was ook de SM De Toekomst in Boom opgegaan in de 'Union Coopérative'⁽¹⁰⁾, waardoor KVA met een tweede bakkerij kon beginnen.

Een belangrijke groeifactor was bovendien dat Antwerpen mee kon profiteren van de nationale productieafdelingen die de 'Union Coopérative' in handen had met de fabrieken te Micheroux (Soumagne), waar onder eigen naam onder andere chocolade, siroop, confituur, tabak, zeep en margarine werd geproduceerd. In 1923 begon KVA met de fabricatie van speculaas onder het merk Pax. In de gemeen-

*Het café van het
Volksgebouw aan
de Meir te
Antwerpen*

ten Boom, Ekeren, Essen en Merksem werden volkshuizen geopend. De kroon op het werk was de aankoop van een grote feestzaal met café op de Meir, dat Volksgebouw werd gedoopt.

Eindelijk zelfstandig (1924-1982)

Bemoedigd door de successen die begin jaren '20 onder Luikse vleugels werden gerealiseerd, groeide bij de Antwerpenaars de wil om de maatschappij voortaan zelf te beheren. Zo werd op 13 juli 1924 een nieuwe - volledig autonome - vennootschap opgericht: de SM Koöperatief Verbond Antwerpen. Op dat ogenblik telde ze zo'n 8560 gezinnen en 180 personeelsleden en strekte haar werkingsveld zich uit over 21 gemeenten.

Hoewel het boekjaar 1925 afsloot met verlies zette men in de tweede helft van de jaren '20 de expansiepolitiek in een snel tempo verder. Zo werd in 1928 een derde bakkerij geopend in Hoboken en voorts exploiteerde KVA in dat jaar al 39 winkels, een apotheek, een spaarkas, een fiet-

senwinkel, een boekhandel, een café-restaurant (De Koöperateur, het Leopoldspaleis aan de Keyzerlei, later cinema Rex) en 5 volkshuizen. Aan het centraal magazijn in de Lamorinièrstraat waren nog een koffiebranderij, een olie- en wijnperserij, een chocoladefabriekje en een inpakdienst voor rozijnen en pruimen verbonden. Behalve de bakkerij in Hoboken was er onder andere nog een schildersatelier, een schrijnwerkerij en een autogarage. In diezelfde zucht naar uitbreiding kaderde het initiatief om melk en kolen te verkopen door samenwerking met particuliere firma's.

De te hoog gegrepen investeringen, juist vóór een periode van algemene economische recessie, waren er de oorzaak van dat de verliezen vanaf 1930 opliepen tot meer dan 1 miljoen fr. In een poging om de coöperatie alsnog boven water te houden wendde men zich tot het 'Office Coopératif Belge' (OCB), dat in zijn controlerapport van december 1931 voorstelde om de broodproductie boekhoudkundig af te splitsen van de overige maatschappelijke activiteiten door de oprich-

ting van een afzonderlijke vennootschap. Deze beslissing resulteerde op 7 april 1932 in de oprichting van de SM Kavebrood. Kavebrood leidde de broodproductie in de drie bakkerijen terwijl KVA het brood verkocht en de winkels en volkshuizen verder exploiteerde. De reorganisatie had tenslotte ook tot gevolg dat de spaarkas op dezelfde wijze losgekoppeld werd van KVA door de oprichting op 22 juni 1931 van een SM Spaarkas Koöperatief Verbond Antwerpen.

De operatie, die tot doel had het hoofd te bieden aan de crisis, werd mogelijk gemaakt door een verhoging van het maatschappelijk kapitaal en door de financiële solidariteit vanwege de Antwerpse vakbonden en enkele grote coöperaties. Vanaf 1936 wierp dit zijn vruchten af en maakte men plannen om de twee maatschappijen opnieuw samen te smelten. Een jaar nadien werd SM Kavebrood ontbonden en kwam de broodproductie terug in handen van KVA. Intussen was ook de SM Spaarkas geliquideerd en werd het beheer van de spaargelden toevertrouwd aan Coop-Deposito's, een nieuw centraal financieel organisme dat in 1935 werd opgericht in het kader van een volledige herstructurering van de Belgische socialistische coöperatieve beweging.

De tweede helft van de jaren '30 stond in het teken van een rigoureuus beleid waarin enkel plaats was voor strikt noodzakelijke investeringen. De bakkerijen noteerden een hogere omzet maar de meest opmerkelijke vooruitgang werd geboekt in de apotheken, waarvan er in 1937 al 7 waren geopend. Geleidelijk aan won KVA aan aantrekkingskracht op de kleinere naburige coöperaties. Zo hield ze vanaf

1938 administratief toezicht op de SM De Volkswil te Turnhout, waarmee ze uiteindelijk op 29 december 1941 fuseerde⁽¹¹⁾.

Tussen 1944 en 1954 voerde KVA opnieuw een expansiepolitiek, ditmaal zonder nieuwe activiteiten te ontplooiën. Na de bevrijding vormde kapitaalgebrek het meest nijpende probleem, onder meer om de heropgestarte bevoorrading te kunnen financieren. Uiteindelijk vond de beheerraad voor deze dringende kapitaalverhoging inspiratie bij het Zwitserse ristorosysteem. De aandelen werden verhoogd tot 1000 fr. en men besliste dat elke aandeelhouder vanaf 1946 20% van zijn ristoro zou afstaan om zijn aandeel volledig te kunnen onderschrijven. Op die manier werd het maatschappelijk kapitaal verhoogd van 3,5 tot 30 miljoen fr. Daarna werd het aandeel op 1500 fr gebracht. De totale omzet van KVA, zo'n 50 miljoen fr. in 1946, was tegen 1955 ruim verdrievoudigd. Tijdens de jaren '50 ging ook meer en meer aandacht naar propaganda en samenwerking met de coöperatieve vrouwenbeweging.

Van 1955 tot 1962 - toen de broodverkoop sterk achteruitging - verschoof het accent eerder naar een kwalitatieve transformatie van de activiteiten. Vooral op het vlak van de distributie van voedings- en huishoudproducten trachtte men de nieuwe trends te volgen zoals de modernisering van de klassieke kruidenierswinkels, de introductie van self-service en de opening van verkooppunten met grote oppervlakte (een superette en een grootwarenhuis). Het actieterrein breidde zich in die periode uit naar het Waasland door de fusie met de SM Arbeiderscoöperatie van 't

Waasland-De Toekomst Sint-Niklaas op 16 december 1960. KVA was nu actief in de arrondissementen Antwerpen, Turnhout en Sint-Niklaas en positioneerde zich eind 1961 met een omzet van 262 miljoen fr. als derde grootste socialistische verbruikskoöperatie, na Luik (1 miljard fr.) en Charleroi (614 miljoen fr.). Het exploiteerde op dat moment 3 bakkerijen, 65 winkels, 22 apotheken 'De Werker', 14 volkshuizen, 3 optiekwinkels en een grootwarenhuis voor de verkoop van meubels en huishoudartikels.

In 1962 werd de laatste hand gelegd aan een nieuw prestigieus centraal depot aan de Sint-Bernardsesteenweg te Hoboken, dat de uit 1925 daterende oude stapelplaats moest vervangen. De schaaluitbreiding moest ook zichtbaar worden in de maatschappelijke benaming, die in 1964 werd gewijzigd in Koöperatief Verbond voor Antwerpen, Turnhout en het Waasland.

De daaropvolgende jaren kon KVA wel nog profiteren van een gunstige algemene conjunctuur maar vanaf de jaren '70 kreeg het toch te kampen met financiële moeilijkheden. In oktober 1977 sloot de industriële bakkerij en werd het brood geleverd door de SM Vooruit Mechelen-De Proletaar, waarmee het al enkele jaren samenwerkte op het vlak van de groente- en fruitdistributie. In 1978-1979 ontving KVA ruim 55 miljoen fr. staatssteun, waarmee het een drastische herstructurering diende door te voeren. De *ristorno* werd afgeschaft (behalve in de apotheken en optiekwinkels), personeel vloede af (van 417 in 1975 naar 235 in 1979) en de verkooppunten moesten worden teruggebracht tot een rendabel aantal. Deze sneringsinspanningen ten spijt, diende

men op 1 november 1980 alle commerciële activiteiten stop te zetten. Voorzitter Léona Detiège kondigde op 13 juni 1981 de ontbinding van KVA aan, met het oog op de opslorping ervan door de Algemene Coöperatieve Vennootschap-Coop België. Het fusieplan voorzag de overname van enkele winkels door de SM Vooruit Mechelen-De Proletaar en de verdere uitbating van de apotheken door de SM De Voorzorg Mechelen en het Huis der Mutualisten te Brussel. Coop België kreeg voortaan het beheer over de immobiëlen van KVA toegewezen.

De archieven

Het archief van KVA en zijn historische rechtsvoorgangers loopt van 1888 tot 1983, beslaat 3,5 meter en verwijst voorts naar ruim 70 archiefbescheiden die in het departement Beeld & Geluid en in de hoofdzetel van Coop België in Brussel worden bewaard. De basis van het fonds kwam kort na de ontbinding van KVA in 1983 in Amsab terecht en werd snel met een beknopte plaatsingslijst ontsloten. Het betreft voornamelijk notulen en boekhoudkundige stukken, met de nadruk op de periode vóór 1930. Jammer dat een erg omvangrijk archieffragment, met onder andere heel wat administratieve stukken en het archief van het directiecomité, over het hoofd werd gezien en tenslotte door de nieuwe eigenaar van de depots in Hoboken werd vernietigd⁽¹²⁾. In 2000 werd een belangrijk aanvullend fragment van het fonds aangetroffen in het archief van Coop België, dat bij de opslorping van KVA het archiefbeheer ervan ge-

deeltelijk overnam. Het ontdekte materiaal betekende zowel qua inhoud als qua datering (vooral stukken na 1930) een mooie aanvulling op de schenking uit 1983. Het geheel werd nu in een nieuwe inventaris ontsloten, waarbij rekening werd gehouden met de 'autonomie' van de diverse maatschappijen die elkaar opvolgden enerzijds en met stukken die zich op externe locaties bevinden anderzijds. In dat laatste opzicht moet gewezen worden op de aandeelhoudersregisters en de (voor het opstellen van een sociografie van KVA erg waardevolle) aandeelhoudersfiches die tot 2010 bewaard worden bij de zetel van Coop België te Brussel. Overigens bevinden enkele dossiers met betrekking tot het beheer van het patrimonium zich in het archief van Coop België aangezien deze maatschappij na 1982 het immobiëlenbeheer van KVA overnam. Deze dossiers kunnen retroacta bevatten die teruggaan tot de jaren '20 maar die wegens een duidelijke taakoverdracht in deze dossiers moeten blijven.

Verder bevat de inventaris nog vijf kleine gedeponeerde archiefjes van maatschappijen die een duidelijke band hadden met of overgenomen werden door KVA: SM 'La Sociale' Antwerpen (1896-1902), SM De Volkswil Turnhout (1908-1941), SM Arbeiderscoöperatie van 't Waasland-De Toekomst Sint-Niklaas (1909-1962), SM Ons Huis van Wilrijck (1925-1930) en SM Kavebrood (1932-1936).

Het fonds is te consulteren in het geautomatiseerde ontsluitingssysteem Pallas op www.amsab.be.

De gegevens omtrent de oprichting, statuten, fusies en liquidaties van de vennootschappen komen uit de *Bijlage tot het Bel-*

gisch Staatsblad (BS), een eersterangsbron voor dit soort institutioneel onderzoek.

- (1) Het politieke zwaartepunt van de Vlaamse sociaal-democratie lag tot Wereldoorlog I in Gent. Zie G. VANSCHOENBEEK, *Novecento in Gent. De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, Antwerpen-Baarn-Gent: Hadewijch-AMSAB, 1995. Nadien verschoof dit centrum naar Antwerpen. Een vergelijking van de cijfers van de Gentse met deze van de Antwerpse verbruikcoöperaties leert dat die evolutie parallel loopt met de coöperatieve machtsverschuiving.
- (2) Een uitzondering is G. VAN GOETHEM, *De Samenwerkende Maatschappij De Werker (1880-1914)*. De mislukte start van de Antwerpse socialistische coöperatieven. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXII(1991)1-2, pp. 311-335. Maar ook dit artikel zaait in zijn titel verwarring en biedt verder een onvolledige institutionele reconstructie.
- (3) De oprichtingsakte vermeldt eigenaardig genoeg geen statuten. Merkwaardig is ook dat Antwerpen niet koos voor de coöperatieve vennootschapsvorm maar voor een oudere formule: de vennootschap in collectieve naam. Overigens bleef men nadien nog sukkelen met de statuten. De algemene vergadering van 9 januari 1887 diende de officiële benaming te wijzigen: "*Deze werd bij misslag aangeduid als collectief samenwerkend vennootschap der Vrije Bakkers van Antwerpen, terwijl het vennootschap slechts eene maatschappij in collectieve naam is*". Daarom besliste ze de volgende benaming toe te kennen: "*De handelsvennootschap in collectieve naam gevormd onder de firma A. Nevelsteen en C^e en de benaming de Vrije Bakkers van Antwerpen*".
- (4) Net zoals de Vrije Bakkers liet De Wacht haar wetelijke stichting pas enkele jaren later bekendmaken in het *Staatsblad*. De Wacht was niet de enige dissidente organisatie. In feite was de gehele socialistische arbeidersbeweging in twee kampen verdeeld. In 1905 sloot De Wacht zich opnieuw aan bij De Vrije Bakkers, die intussen de SM De Werker was geworden (ut infra).
- (5) *Bijlage tot het BS*, 09.01.1896, nr. 105.
- (6) Van de totale nettowinst van 26.000 fr. die De Werker in 1896 realiseerde, vloeide 14.000 fr. naar de partijpropaganda. Typerend voor het Belgisch socialistisch coöperatief model was dat het van een 'doel' onmiddellijk evolueerde naar een 'middel' ten dienste van de partij. Anseele had die tactiek al treffend geformuleerd: "*Chez nous, ce qui caractérise surtout la coopération, c'est qu'elle est l'oeuvre des socialistes qui se servent d'elle pour propager leurs idées*" (E. ANSEEELE, *Histoire du Vooruit de Gand*. In: *Almanach de la Coopération française*, I(1893)).

- (7) M. VERMANDERE, *Adamastos. 100 jaar algemene diamantbewerkerbond van België*, Antwerpen: Amsab, 1995, pp. 25-26.
- (8) Amsab, Archief 'La Sociale', nr. 258: brief aan 'Au Progrès' Jolimont, 28.06.1897.
- (9) Tijdens de Eerste Wereldoorlog voltrok zich een concentratie van kleine plaatselijke coöperaties in grotere regionale eenheden, waarvan de Luikse 'Union Coopérative' de meest indrukwekkende was.
- (10) SM De Toekomst in Boom werd opgericht op 20 augustus 1898 met een startkapitaal van 14 fr. Op 25 juni 1921 werd ze ontbonden en sloot ze door een fusie met 'Union Coopérative' Luik aan bij KVA.
- (11) SM De Volkswil Turnhout werd gesticht op 31 maart 1908. De maatschappij breidde na 1920 haar werking uit over een groot deel van de Antwerpse Kempen maar kampte met een voortdurend gebrek aan kapitaal en een beperkt cliënteel.
- (12) Na de ontbinding van KVA vestigde zich in de voormalige opslagplaatsen in Hoboken het wapenen munitiebedrijf 'Commerce International Incorporated'. De bedrijfsleiding trof er begin jaren '80 in de kelder het sterk beschadigde KVA-archief aan en besloot het te vernietigen.

Selectieve bibliografie

- L. BERTRAND, *Histoire de la coopération en Belgique. Les hommes - les idées - les faits*, Bruxelles: Dechenne & Cie, 1903, deel 2, pp. 397-410.
- D. DE WEERDT, 90 jaar coöperatie in Antwerpen. Het begin 1880-1914. In: *Socialistische Standpunten*, (1971)4, 18 p.
- V. SERWY, *La Coopération en Belgique, tome II: La Formation de la Coopération 1880-1914 (suite et fin)*, Bruxelles: Les Propagateurs de la Coopération, 1946, pp. 143-162.
- V. SERWY, *La Coopération en Belgique, tome III: Le développement de la Coopération 1914-1944*, Bruxelles: Les Propagateurs de la Coopération, 1946, pp. 219-233.
- G. VAN GOETHEM, De Samenwerkende Maatschappij De Werker (1880-1914). De mislukte start van de Antwerpse socialistische coöperatieven. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXII(1991)1-2, pp. 311-335.
- G. VAN GOETHEM, *Vaandels ruisen, vuisten groeten: 100 jaar socialistische beweging in Sint-Niklaas*, Gent: Amsab, 1996, 157 p.
- A. VAN LAAR, *Geschiedenis van de Arbeidersbeweging te Antwerpen en omliggende*, Antwerpen: De Ontwikkeling, 1926.

Z
H
Z
Z
O
R
B

Een ode aan de samenwerking tussen de departementen: de verwerking van het archief van de Vereniging België-DDR

Rita Calcoen, Piet Creve en Andrée Holsters, Amsab

Of je nu de definitie van archief opzoekt in het *Lexicon van Nederlandse Archiefieren* uit 1983, of in *Miscellanea Archivistica Manuale - Grondbegrippen en Terminologie* uit 1988, of in een cursus archivistiek van de KUL uit 2000, één term komt opvallend terug. Een archief is een geheel van stukken. In onze instelling durven wij tijdens de koffiepauze wel eens gewagen van het feit dat een archief een intellectuele eenheid bezit, in tegenstelling tot een soms uitermate grote diversiteit aan materiële dragers. Het eerste verplicht ons een archief in zijn totaliteit en samenhang te beschrijven; het tweede zorgt ervoor dat archiefstukken behandeld (moeten) worden in drie gespecialiseerde departementen van Amsab: de Bibliotheek, Beeld & Geluid en het Archief. Het is dan zaak het overzicht te behouden en de resultaten van de werkzaamheden in de drie departementen op het einde van de rit mooi te integreren. Dit artikeltje brengt het reëlaas van wat zoiets in de praktijk betekent.

De Vereniging België-DDR (hierna: de vereniging) werd officieel opgericht in 1963, maar was al enkele jaren eerder begonnen met het organiseren van activi-

Oost-Berlijn in de jaren '50 (fotoarchief Vereniging België-DDR)

teiten die het beeld van 'het andere Duitsland' in ons land moesten bijstellen. In volle Koude Oorlog was het oproeien tegen de westerse propagandastroom die de Duitse Democratische Republiek voorstelde als de meest slaafse bondgenoot van de Sovjet-Unie. Met de formele eenmaking van Duitsland in oktober 1990 verdween de bestaansreden van de vereniging. Bij de officiële ontbinding werd het archief expliciet toegewezen aan Amsab en in januari 1991 kwam het daar effectief terecht. Pas meer dan twee jaar later was er tijd om het archief aan te pakken, tenminste binnen het archiefdepartement. De talrijke foto's en de affiches die deel uitmaakten van het archief, werden naar het departement Beeld & Geluid overgebracht. Daar stonden andere prioriteiten op het lijstje en kwam er pas begin 2002 ruimte voor een grondige aanpak. Ook in de Bibliotheek waren er nog heel wat wachtenden vóór het bibliotheekmateriaal van de vereniging. Eind 2001 kon daar een begin gemaakt worden met de beschrijving.

Het aanpakken van het archief van de vereniging in het archiefdepartement eind 1993 was niet het gevolg van het afwerken van een takenlijstje. De stimulans kwam van buiten onze instelling. Hans Cottyn, student Geschiedenis aan de Gentse universiteit, wou een thesis maken over het fenomeen van organisaties die de solidariteit met één land als werkterrein nemen en zag in de vereniging wel een interessante casus⁽¹⁾. Daarvoor was toegang tot het archief een basisvoorwaarde. Een pragmatische oplossing was snel gevonden: samen met een archivaris zou

Cottyn een overzichtslijst van het archief maken⁽²⁾. Toen die vorm kreeg, werd duidelijk dat belangrijke onderdelen ontbraken. Naast een massa foto's en een volledige collectie van het eigen tijdschrift bevatte het archief vooral stukken in verband met de activiteiten van de vereniging: bezoeken van Oost-Duitse delegaties en georganiseerde reizen naar de DDR. Verslaggevende en financiële stukken ontbraken nagenoeg volledig. Bijkomende prospectie drong zich op. Eind 1994 kwamen deze stukken inderdaad boven water, samen met jaaroverzichten en ledenlijsten. In maart 1995 raakte een aanvulling op de overzichtslijst klaar.

Het overgrote deel van de fotocollectie bevat toeristische en culturele informatie, zo'n zes dozen. Foto's over de activiteiten van de vereniging uit de periode 1963 tot 1998 vullen twee dozen. De toeristische foto's geven een beeld van de heropbouw en de economische bloei van de DDR, de eigen versie van het 'Wirtschaftswunder' zeg maar. De constructie van nieuwe stadswijken met de typische blokkendozen, de bouw van nieuwe wegen, de aanleg van parken en pleinen met een terrasje erbij: alles heel netjes en onder een stralende zon. De foto's geven verder een goed idee van het rijke culturele leven in de DDR: grote nieuwe bibliotheken en musea, sport, de muzikale en literaire scènes. Een onderdeel van de collectie bestaat uit een aantal portretten van mensen die een rol speelden in dat culturele leven, zoals Bertholt Brecht en Kurt Weill. De foto's die directer verwijzen naar de activiteiten van de vereniging, tonen de grote inzet bij het promoten van

*Camille Huysmans bij de 'Brandenburger Tor' in Oost-Berlijn, 1964
(fotoarchief Vereniging België-DDR)*

de DDR: delegaties heen en weer, bezoeken aan steden, culturele uitwisselingen...

Het bibliotheekmateriaal omvat bijna 4000 items: een kleine 1000 boeken en brochures en meer dan 2900 exemplaren van 44 tijdschrifttitels, waarvan 19 nieuwe in onze collectie. Ze bieden een goede afspiegeling van de doeleinden, de interessesferen en activiteiten van de vereniging. Tijdens de periode dat de organisatie nog de naam Cultureel Comité België-DDR droeg, lag het accent vooral op het culturele vlak. Maar er waren onmiskenbaar ook politieke aspecten, zoals de aandacht voor het antifascisme en de vrede. Na de bouw van de Berlijnse muur in 1961 deed de DDR er alles aan om haar imago op te poetsen. Het zwaartepunt lag op de politiek-ideologische strijd met als speerpunt het ijveren voor de officiële erkenning van de DDR door België. Heel veel grijze literatuur van de Oost-Duitse communistische partij en andere officiële instanties vond haar weg naar de vereniging. Toen België de DDR erkende, was een belangrijke doelstelling van de vereniging gerealiseerd.

Vanaf 1973 lag de nadruk op activiteiten als bezoeken over en weer van delegaties, reizen, tentoonstellingen, concerten, lezingen en filmvoorstellingen; kortom meer het culturele luik. Bij deze initiatieven werkte de vereniging heel vaak samen met Oost-Duitse partners zoals vakbonden en hogescholen. Onder het motto "*Hoe ouder een staat, hoe beter hij geworteld is*", kregen verjaardagen en lustrums ook veel aandacht. Verder komen typische DDR-onderwerpen aan bod: sociale wo-

ningbouw, onderwijs, fotografie, literatuur en kinderboeken. Al deze thema's zijn massaal vertegenwoordigd in het bibliotheekmateriaal. Tientallen dubbels van brochures en tijdschriften zijn in overleg met de depotgever afgevoerd. Het depot van de vereniging heeft onze bibliotheek verrijkt met honderden nieuwe titels en tijdschriftnummers. Bij de nieuwe aanwinsten rekenen we ook de monografieën en brochures die we als summarische beschrijving ('groepsbeschrijving') opnamen. Hoewel die titels niet per stuk in de catalogus zijn ingevoerd, blijven ze voor de geïnteresseerde bezoeker makkelijk op te sporen via verwijzingen in de online-catalogus.

Van 1991 tot midden 2002: elf jaar heeft het geduurd voor het archief van de Vereniging België-DDR in zijn verschillende componenten is geordend en beschreven. Drie departementen met hun eigen werkwijze en prioriteiten, de communicatie tussen de afdelingen die niet altijd vlot verliep, technische obstakels: samenwerken is helemaal niet zo evident. Maar het resultaat ligt er: het geheel van de stukken is nu beschikbaar.

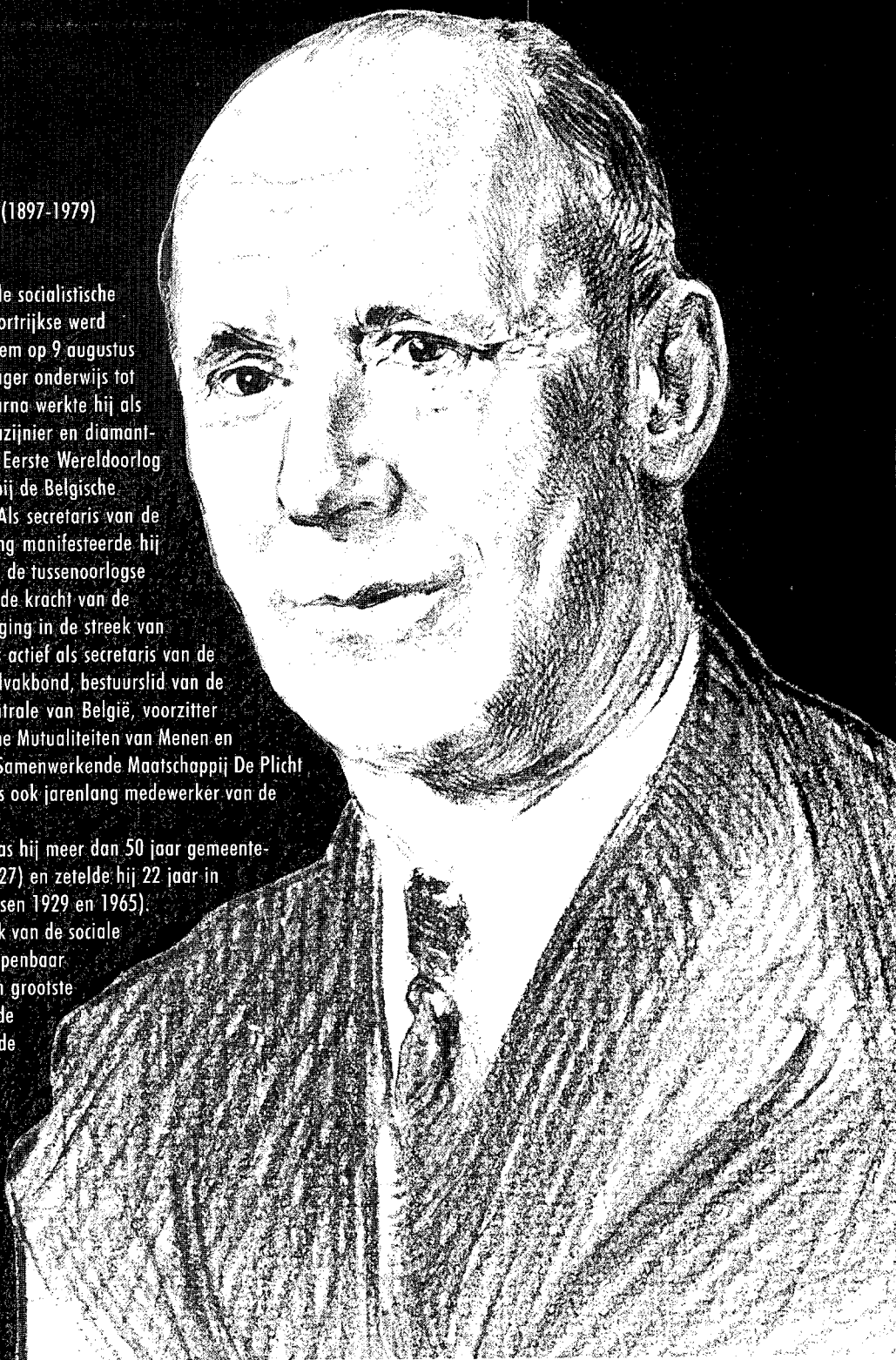
- (1) H. COTTYN, *De Vereniging België-DDR*, RUG, licentiaatsverhandeling, 1995, 141 p.
- (2) H. COTTYN, P. CREVE, *Overzichtslijst van het archief van de Vereniging België-DDR*, Gent: Amsab, 1994, 25 p. (publicatie in beperkte oplage).

JULES DECONINCK (1897-1979)

Deze pionier van de socialistische beweging in het Kortrijkse werd geboren te Wevelgem op 9 augustus 1897. Hij volgde lager onderwijs tot zijn dertiende, daarna werkte hij als vlasarbeider, magazijnier en diamantslijper. Tijdens de Eerste Wereldoorlog sloot hij zich aan bij de Belgische Werkliedenpartij. Als secretaris van de plaatselijke afdeling manifesteerde hij zich in de loop van de tussenoorlogse periode als drijvende kracht van de socialistische beweging in de streek van Wevelgem. Hij was actief als secretaris van de gewestelijke textielvakbond, bestuurslid van de Textielarbeiderscentrale van België, voorzitter van de Socialistische Mutualiteiten van Menen en beheerder van de Samenwerkende Maatschappij De Plicht van Menen. Hij was ook jarenlang medewerker van de krant Vooruit.

Op politiek vlak was hij meer dan 50 jaar gemeenteraadslid (vanaf 1927) en zetelde hij 22 jaar in het parlement (tussen 1929 en 1965).

Naast de thematiek van de sociale zekerheid en het openbaar onderwijs ging zijn grootste aandacht uit naar de problematiek van de vlasnijverheid.

Nieuws van het Fonds Erevolksvertegenwoordiger Jules Deconinck

Michel Vermote, Amsab

Vorig jaar werd een eerste oproep gelanceerd in het kader van het Fonds Erevolksvertegenwoordiger Jules Deconinck. Met dit initiatief wil de familie de nagedachtenis van de in 1979 overleden vakbondsman en politicus levendig houden.

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis nam het beheer van dit fonds op zich en kan daardoor het onderzoek naar de volkskundige en/of de sociale geschiedenis van Midden- en Zuidwest-Vlaanderen financieel ondersteunen. Het betreft jaarlijks toe te kennen subsidies aan onderzoekers en auteurs die binnen die specifieke onderzoeks-terreinen actief zijn. Naast onderzoeksresultaten komen ook onderzoeksvoorbereidende activiteiten in aanmerking voor financiering.

Op die manier kunnen dit jaar twee inzendingen rekenen op een wezenlijke financiële ondersteuning. Het betreft enerzijds de publicatie van het derde deel (1933-1940) van de geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging te Harelbeke, Stasegem en Hulste door Roger Verhelst. Het fonds wil met het toekennen van een subsidie zijn waardering laten blijken tegenover de auteur voor het reeds gepresteerde werk inzake de geschiedenis van de socialistische beweging in Zuidwest-Vlaanderen.

Daarnaast is er een origineel onderzoeksvoorstel van Martijn Vandenbroucke die een studie wil realiseren met betrekking tot de geschiedenis van de socialistische mutualiteiten in West-Vlaanderen. Uitgangspunt is het voorstel tot fusie tot één provinciaal ziekenfonds, dertig jaar na de splitsing tussen Brugge en Kortrijk. De auteur wordt gevraagd om voorafgaand aan die problematiek de geschiedenis van de socialistische mutualiteit in Midden- en Zuidwest-Vlaanderen te bestuderen. Voor de opvolging van dit project wordt in de schoot van Amsab een wetenschappelijke begeleidingscommissie opgericht.

Het reglement van het Fonds Erevolksvertegenwoordiger Jules Deconinck kan opgevraagd worden bij Amsab, Bagattenstraat 174, 9000 Gent, of via het telefoonnummer: 09/224.00.79.

Vragen naar Michel Vermote.

De brieven van Gerard Walschap

Bert Boeckx, Amsab-Centrum Antwerpen

In 1998 publiceerde uitgeverij Nijgh & Van Ditmar het eerste deel van de brieven van Gerard Walschap (1898-1989) uit de periode tussen 1921 en 1950. Eind mei 2002 verscheen het tweede en derde deel: *Brieven (1951-1956)* en *Brieven (1966-1989)*. Een uitgave van de nagekomen brieven volgt nog. De omvangrijke publicaties werden samengesteld en geannoteerd door Harold Polis, Carla Walschap en Bruno Walschap (overleden in 1999).

Het monumentale werk, 2308 brieven met uitgebreide annotaties, overspant 68 jaar. De brieven van Gerard Walschap overstijgen het anekdotisch-biografische. We leren Walschap niet enkel kennen als mens en schrijver. Hij schept in zijn brieven een beeld van de maatschappelijke, literaire en morele ontwikkelingen van een groot deel van de vorige eeuw.

Het grootste deel van de opgenomen brieven bevindt zich in het familiearchief van de erven-Walschap of is in particulier bezit. Een ander deel wordt bewaard in archieven en bibliotheken zoals de 'Archives et Musée de la Littérature' te Brussel, het Archief en Museum voor het Vlaams Cultuurleven te Antwerpen en de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en letterkunde te Gent. Samensteller Harold Polis maakte ook gebruik van de Amsabcollectie en vooral van het archief van *Volksgazet*.

Vanaf begin jaren '50 begon Walschap immers nauw samen te werken met de Antwerpse socialistische uitgeverij SM Ontwikkeling. Vóór 1950 beperkte de uitgeverij Ontwikkeling zich hoofdzakelijk tot de uitgave van het dagblad *Volksgazet* en het weekblad *ABC*. In 1946 kon Walschap afgevaardigde-beheerder én vriend Adolf Molter overtuigen om het *Nieuw Vlaams Tijdschrift (NVT)*, dat zou uitgroeien tot een toonaangevend literair orgaan, bij Ontwikkeling uit te geven. Walschap werd redacteur van het *NVT*. Via het *NVT* kon Ontwikkeling in de jaren '50 en '60 een bijzonder waardevol literair fonds opbouwen met titels van onder meer Piet Van Aken, Hugo Claus, Herman Teirlinck, Louis Paul Boon, Ivo Michiels, Achilles Mussche, Ben Cami en Paul de Wispelaere.

Gerard Walschap in zijn werkkamer omringd door heiligenbeelden

In 1954 publiceerde Gerard Walschap in het NVT het scherpe pamflet *Salut en Merci*, een essay waarin de vijftigplusser Walschap een balans opmaakt van zijn overtuigingen. Het geruchtmakende essay was de eerste titel van Walschap die bij uitgeverij Ontwikkeling verscheen. Op 27 november 1954 schreef hij aan Molter met de vraag *"het mooi uit te geven omdat het voor mij meer waarde heeft dan mijn zuiver literair werk"*⁽¹⁾. Walschap was bezorgd om de oplage en op 17 februari 1956 schreef hij: *"Hoe gaat het Salut en Merci? Ik ben ervan geschrokken dat er maar 500 ex. van verkocht zijn. Ik wil u graag een deel van mijn honorarium teruggeven als u er geld aan verliest"*⁽²⁾. Molter antwoordde dat de verkoop van het essay gezien de aard van het werk erg goed was (1220 ex.) en dat zelfs indien de verkoop slecht was *"we Cesar nog zouden geven wat hem toekomt"*.

Vanaf 1958 zou Gerard Walschap een groot deel van zijn oude titels, zoals *Houtekiet*, *De verloren zoon*, *Zuster Virgilia* en *De familie Roothoof* onderbrengen bij Ontwikkeling. Hij schreef aan "vriend" Molter dat hij het gevoel had *"eindelijk op mijn plaats te zijn. Ik hoop dat mijn werk moge bijdragen tot het omvang geven aan de jonge uitgeverij die gij hebt opgericht, cultuurdaad die u tot eer strekt"*. Tevens nodigde hij Molter en Willy Vaerewijck (directeur van Ontwikkeling) en hun beide vrouwen uit *"op een gezellig avondje in mijn mansarde"*⁽³⁾. Op 6 juli 1962 bedankte Walschap Molter nogmaals uitvoerig voor de heruitgave van zijn belangrijkste werken en deed hij volgende belofte: *"Nu moet Houtekiet II volgen en het beste zijn in de rij van Zuster Virgilia, Houtekiet, De verloren zoon en De Familie Roothoof. Heb a.u.b. patiëntie met een oude stielman, die voor de tweede maal helemaal opnieuw is begonnen omdat hij geen reden ziet nog een boek meer te schrijven als hij meteen niet een beetje beter doet"*⁽⁴⁾. *Houtekiet II* zou in 1961 door Ontwikkeling uitgeven worden onder de titel *Nieuw Daps*.

Hoewel Walschap kort voordien in een interview zei: *"Ik heb me nooit gehaast om van de ene kerk in de andere te springen"*⁽⁵⁾, schreef hij op 6 juli 1962 aan Vaerewijck: *"Op de 70^e verjaardag van Julien Kuypers⁽⁶⁾ wil ik lid van de socialistische partij worden. Ik ben dat al lang van plan, men kan nu niet meer zeggen dat het een geïnteresseerd gebaar is en het is een schone datum"*⁽⁷⁾. In hetzelfde interview in *Vrij Nederland* betuigde hij zijn sympathie aan Jos Van Eynde.

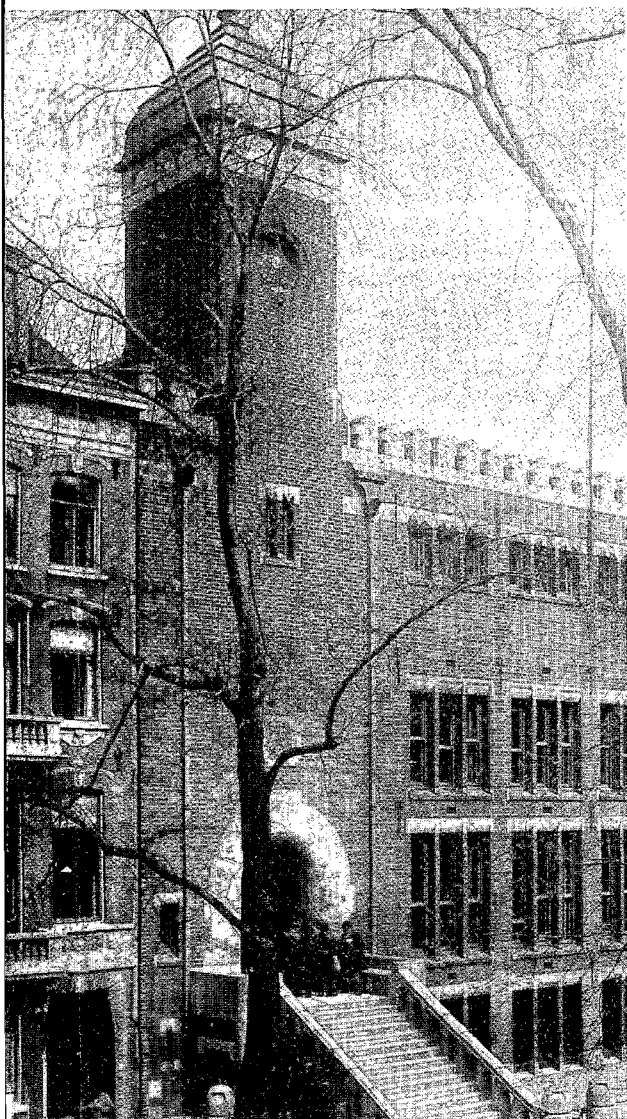
Vanaf 1965 probeerde Ontwikkeling overeenkomsten te sluiten met verschillende Nederlandse uitgeverijen. Een eerste samenwerking met de Nederlandse uitgeverij De Arbeiderspers mislukte. Midden de jaren '60 verschenen een aantal titels bij Heideland en Meulenhof, maar ook deze samenwerking liep op de klippen. In 1967 en 1968 waren de uitgeverijen Bekking en Donker aan de beurt. In 1969 waren er contacten met de Bezige Bij en vanaf 1972 waagde uitgeverij Querido haar kans. Het weinig beginselvaste uitgavenbeleid van Ontwikkeling, het chaotische management en de slordige administratie zouden uitmonden in een rechtenconflict. Walschap zelf bleef trouw aan zijn vrienden bij Ontwikkeling. Hij *"voelt er zich als een vis in het water"* en besloot zijn brieven vaak met *"Leve Ontwikkeling!"* Het was echter zijn vrouw Ninette die even scrupuleus als impulsief zijn zakelijke belangen behartigde. Walschap schreef aan Vaerewijck over zijn *"managerin"* en *"zoals gij misschien ook wel weet zijn man en vrouw één, maar niet altijd en niet in alles"*⁽⁸⁾. In 1968 riep Ninette de hulp in van Frans Van Isacker, romancier en jurist gespecialiseerd in auteursrecht, bij een conflict over de coproducties van Walschaps

boeken. Ze schreven samen een brief waarin Walschap vraagt om de overeenkomsten met andere uitgevers te verbreken. Van Eynde antwoordde dat alles op een misverstand berustte en dat hij ondertussen een brief van Walschap zelf ontvangen heeft, *“waarin deze op zijn erewoord verzekert niets te hebben afgeweten, niet eens te hebben vermoed van de brief die u namens hem hebt geschreven. Hij zegt uw brief die op een misverstand berust te betreuren”*⁽⁹⁾. Walschap heeft ondertussen inderdaad in aanwezigheid van Vaerewijk een briefje *“Aan mijn vrienden van Ontwikkeling”* geschreven, waarin hij de demarche van Ninette betreurt en vraagt om er geen rekening mee te houden. Hij schreef ook: *“Jullie zijn mijn politieke vrienden, ik heb als schrijver van jullie niets dan genegenheid en achting ondervonden, ik wil niet dat van mij nentwege tussen ons een enkel hard woord zou vallen”*⁽¹⁰⁾. Het conflict over de vertegenwoordiging van Walschap in Nederland zou de volgende jaren onder de oppervlakte blijven sluimeren. Walschap bleef echter trouw aan zijn vrienden bij Ontwikkeling. Ontwikkeling en vooral het dagblad *Volksgazet* zaten echter in slechte papieren. In de jaren '70 stapelden de financiële verliezen zich op en het faillissement werd onafwendbaar. Na het faillissement van Ontwikkeling in juli 1978 verhuisden het *NVT* en de titels van Walschap naar uitgeverij Manteau.

De lectuur van Walschaps brieven kent verschillende invalshoeken, zoals ook zijn contacten met zijn uitgever het louter professionele overstegen. De drie delen geven een overzicht van niet alleen achtenzestig jaar persoonlijk leven, maar ook van achtenzestig jaar literair leven. Vanaf de jaren '50 correspondeerde Walschap - hij is dan een erkend en geëerd schrijver - met iedereen die enige faam had in de literaire, culturele, wetenschappelijke en politieke wereld. Walschap was ook een verwoed reiziger die zijn reisverslagen in briefvorm naar het thuisfront stuurde. In het voorjaar van 1951 verbleef hij meer dan twee maand in Belgisch-Congo en in 1955 logeerde hij maandenlang in Peru bij zijn oudste zoon, Hugo, een diplomaat met standplaatsen over de hele wereld. We leren Walschap kennen als literator, polemist, reiziger, familievader... Walschaps brieven zijn, ook door de uitstekende annotaties van de redactie, een buitengewone getuigenis van bijna drie kwarteeuw cultuurgeschiedenis.

G. WALSCHAP, Brieven (1951-1965) en Brieven (1966-1989). Verzameld en toegelicht door Harold Polis, Bruno Walschap en Carla Walschap, Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar, 2002.

- (1) Brief 1162, 27.11.1954, aan uitgeverij Ontwikkeling/A. Molter, collectie Amsab.
- (2) Brief 1237, 17.02.1956, aan uitgeverij Ontwikkeling/A. Molter, collectie Amsab.
- (3) Brief 1278, 26.02.1958, aan uitgeverij Ontwikkeling/A. Molter, particuliere collectie.
- (4) Brief 1368, 28.10.1959, aan A. Molter, particuliere collectie.
- (5) *Vrij Nederland*, 16.06.1962.
- (6) Julien Kuypers (1892-1967). Vlaams schrijver en socialistisch politicus, secretaris-generaal van het ministerie van Openbaar Onderwijs, vanaf 1937 voorzitter van het NIR.
- (7) Brief 1480, 06.07.1962, aan Willy Vaerewijck, particuliere collectie.
- (8) Brief 1531, 05.12.1963, aan Willy Vaerewijck, particuliere collectie.
- (9) Amsab, Inventaris *Volksgazet*, nr. 989.
- (10) Brief 1715, 19.10.1968, aan uitgeverij Ontwikkeling/A. Molter, collectie Amsab.

PUBLICATIE **MARIEN VAN DER HEIJDEN, De Burcht**

Brigitte De Mulder, Amsab

De Burcht in Amsterdam is het voormalige vakbondsgebouw van de Algemene Nederlandse Diamantbewerkers Bond (ANDB). De architect H.P. Berlage, de schilder R.N. Roland Holst en de voorzitter van de ANDB, Henri Polak, waren de drijvende krachten achter de realisatie van de Burcht. Ze werd gebouwd in 1898-1899. In die periode zijn gebouwen met coöperatieven en grote vergaderzalen in België als 'volkshuizen' al heel gebruikelijk. Waarschijnlijk was Polak via zijn contacten met Belgische socialisten op de hoogte van Victor Horta's volkshuis. Polaks oorspronkelijke plannen gingen verder dan een bondsgebouw. Hij wilde - naar Belgisch model - een volkshuis met coöperatieve winkels, grote vergaderzalen en kantoorruimtes voor de ANDB.

Maar het gerealiseerde gebouw was bescheidener. Het omvatte kantoren, kleine vergaderzalen en een drukkerij. Er werd geen coöperatieve in huis-

vest en het lag ook niet in het centrum van de stad. Ook de decoratie verschilde. Holst en Polak kenden de muurschilderingen in Ons Huis, het hoofdkwartier van het Gentse socialisme. Roland Holst verkoos symbolische voorstellingen in plaats van realistische taferelen zoals in Gent.

Negentig jaar lang kende De Burcht een zeer bewogen geschiedenis. De laatste tien jaar kreeg het gebouw een nieuwe functie als vakbondsmuseum. In die tijd werd het verfraaid, maar er gingen ook belangrijke onderdelen verloren. Onlangs werd een groot restauratieproject voltooid waarbij de bondsraadzaal, het hart van De Burcht, in de oorspronkelijke toestand is hersteld. Reden genoeg voor Marien van der Heijden om het indrukwekkende verhaal van dit unieke gebouw opnieuw in een boek te vertellen.

Van opleiding kunsthistoricus en werkzaam bij het IISG en het Nationaal Vakbondsmuseum te Amsterdam is Van der Heijden zeer beslagen in de beeldvorming van de Nederlandse vakbeweging. Met beeldvorming bedoelt hij zowat alles: van kostbaar ingerichte gebouwen tot stickers met *"ik pik het niet"*.

De auteur schetst heel goed de tijdgeest van rond de eeuwwisseling: politieke en artistieke avant-garde waren naar elkaar gegroeid, een symbiose van sociaal-democratie en gemeenschapskunst met als resultaat een fraai en trots bondsgebouw met een enorme demonstratieve waarde. Ook de foto's van Thijs Quispel verdienen alle lof. Ze doen sterk denken aan de adembenemende foto's van Reiner Lautwein van het Feestlokaal Vooruit in Gent. Net als Lautwein realiseert Quispel een merkwaardige evocatie van de geschiedenis en de geest van dit imposante gebouw. De foto's tonen de stemming die er heerste, de sfeer van de lokalen.

De bondsraadzaal kan nu - na jaren restauratie - terug in volle en authentieke glorie bewonderd worden.

Wie *De Burcht* van Van der Heijden leest, kan alleen maar de smaak te pakken krijgen. Het Vakbondsmuseum is gelegen aan de Henri Polaklaan 9, 1018 CP Amsterdam. Doén!

M. VAN DER HEYDEN, *De Burcht: het bondsgebouw van H.P. Berlage, R.N. Roland Holst en de* ANDB, Amsterdam: Aksant, 2001, 72 p., ill.

Jan Debrouwere in Berlijn (collectie Jan De Brouwere)

Stipmomenten. Een relaas.

Impressies en indrukken van Jan Debrouwere

Bart De Wilde, historicus

Jan Debrouwere (1926), vrijgestelde van de Kommunistische Partij van België tussen 1952 en 1989, schreef in zijn nieuw boek Stipmomenten een aantal herinneringen aan zijn jeugd en aan zijn beroepsloopbaan op. In dit autobiografische werk komt hij naar voor als een leergierig, sociaal en nieuwsgierig man bij wie het reizen in het bloed zit. Het maakt dit ego-document meer dan lezenswaard.

Stipmomenten valt uiteen in twee grote delen. In een eerste deel, grofweg handelend over de periode 1930 - 1950, haalt Debrouwere herinneringen op aan zijn jeugd. Bijzonder nauwgezet wordt ons het verhaal verteld van een opgroeiend kind en jongvolwassene in de steenbakkerijgemeente Niel, als zoon van een Vlaamsgezinde directeur van de gemeentelijke lagere school. Aan de hand van de talloze beschrijvingen van gebeurtenissen en van de angsten, vreugdes, zorgen en bedenkingen van de jonge Debrouwere, krijgen we inzicht in de toen heersende mentaliteit ten aanzien van heel wat zaken in dit milieu. Zaken als de bestraffing van kinderen, de initiatie van jongeren op de werkvloer, het huishoudelijke geweld, de praktijk van de gemeentepolitiek, het cinemabezoek, het dagelijkse leven tijdens de oorlog en de gebruikelijke straatspelen (bijvoorbeeld het "titsen tellen" komen er aan bod.

Een tweetal bijzonder interessante onderdelen wil ik hier apart vermelden. Debrouwere beschrijft doorheen het verhaal haarscherp en zonder schroom de relatieproblemen van zijn ouders, *althans zoals hij die heeft ervaren*: de jaloezie, de ruzies, de verwijten (onder meer omdat moeder op een bepaald moment meer verdiende dan vader) en uiteindelijk de scheiding.

Een andere opmerkelijke passage is de beschrijving van het "zazouïsme", een vorm van jongerensubcultuur tijdens Wereldoorlog II. De aparte kleding en haartooi, de eigen gedragingen en gewoontes van de zazou's en het onbegrip bij het grote publiek maken parallellen met latere, meer bekende jongerensubculturen, overduidelijk.

Als 'rite de passage' tussen de twee boekdelen en blijkbaar ook in het echte leven van de auteur, wordt ons het verhaal gebracht over zijn oorlogsvrijwilligerschap kort na de oorlog en dan voornamelijk over zijn opleiding in Ierland waar hij een voor hem belangrijk liefdesavontuur met de Ierse Jill beleefde.

In het tweede deel verandert de toon ongemerkt. Alhoewel Debrouwere in vorm en stijl dezelfde observerende toon aanhoudt, is het desalniettemin duidelijk dat hij naast louter observant ook participant is geworden. Als vrijgestelde van de Kommunistische Partij van België tussen 1952 en 1989, maakte hij onder meer in zijn functie van reporter en later van internationaal partijsecretaris belangrijke gebeurtenissen, zoals de bouw van de Berlijnse muur mee en ontmoette hij belangrijke historische figuren zoals Honecker, Gierk en Ceausescu. Van een neutrale getuigenis kan geen sprake zijn. Het boek blijft echter interessant omdat Debrouwere ons opnieuw aan de hand van zijn indrukken en gedachten, soms over triviale ontmoetingen of vaststellingen in de landen van het voormalige Oostblok, een zicht geeft op de daar heersende mentaliteit. Zo verklaren de passages over humor in de DDR of het verhaal van de Poolse affiche met de slogan "*Eeuwige vriendschap met de Communistische Partij van de Sovjet-Unie*" waar iemand had overheen geschreven "*maar dan ook geen dag langer!!!*" meer de interne en externe verhoudingen in die landen. Aan de hand van zijn indrukken over restaurantbezoek, het onderscheid tussen Ossis en Wessis, de woning- en handelspolitiek enz. wordt ons een niet alledaags beeld opgehangen van het leven in de voormalige Oostbloklanden. Bovendien worden deze bedenkingen gekaderd in een kritische benadering van het systeem zoals het toen functioneerde. Dat alles maakt dit tweede deel zo mogelijk nog interessanter. Hier en daar heeft Debrouwere het trouwens over onderwerpen voor mogelijke volgende boeken. Dit lijkt mij alvast geen slecht idee.

De uitgave zelf zorgde enigszins voor moeilijkheden bij de lectuur. Een aantal storende fouten en slordigheden (zoals bijvoorbeeld 'wat' i.p.v. 'want' (p. 154) en 'the place tot go' i.p.v. 'to go' (p. 176)), het ontbreken van een duidelijke voetnotenpolitiek (waarom bijvoorbeeld de afkorting BWP in een voetnoot wordt verduidelijkt en ACOD dan weer niet is mij onduidelijk) en het onverklaarbaar gebruik van cursief gedrukte passages zorgden bij mij voor enige ergernis.

Stipmomenten. Een relaas werd uiteindelijk een impressionistische lezing van het leven van Debrouwere. Niet enkel de veelheid en gevarieerdheid van de onderwerpen zorgen daarvoor maar evenzeer de door de auteur gebruikte taal. Zinnen als grove borstel-vegen (dikwijls zeer kort en zonder onderwerp) versterken dit gevoel. Onuitgewerkte ideeën en beschouwingen doen dat eveneens.

Debrouwere zelf zegt ergens over dergelijke onuitgewerkte zijsprongen "*voor wat het waard is*". Het lijkt mij alvast een gepast motto voor het ganse boek en laat daarbij uit wat voorafging de waarde overduidelijk zijn.

J. DEBROUWERE, *Stipmomenten. Een relaas*, Leuven-Leusden: Acco, 2001, 225 p.

Op zondag 27 oktober om 10.30u wordt Jan Debrouwere in het Volkshuis, Sleepstraat 33, 9000 Gent over zijn boek geïnterviewd.

A A N K O N D I G I N G

ODIS-Workshop 'Nieuwe Sociale Bewegingen'

Op 22 november 2002 vindt de derde workshop van het ODIS-project (Onderzoekssteunpunt en Databank Intermediaire Structuren) plaats in de Congreszaal van de Kamer van Volksvertegenwoordigers en Senaat te Brussel (Leuvenseweg 21). De workshop handelt over de historische en sociologische benaderingen van Nieuwe Sociale Bewegingen in België. Niet alle Nieuwe Sociale Bewegingen zijn even nieuw: tijdens de studiedag zal de omstreden term in vraag gesteld en geanalyseerd worden, onder meer door middel van een confrontatie met enkele historische voorlopers. Daarnaast is er ruimte voor de presentatie van nieuwe visies op deze bewegingen, ontwikkeld sinds de jaren '90. Een laatste aandachtspunt is de ontsluiting en bewaring van archiefmateriaal en documentatie in verband met Nieuwe Sociale Bewegingen. ODIS verzamelt op 22 november 2002 een aantal onderzoekers op zijn derde workshop om dieper in te gaan op bovengenoemde vraagstelling, in een poging om het debat rond Nieuwe Sociale Bewegingen opnieuw op gang te trekken en zo mogelijk nieuwe perspectieven te bieden.

Voorlopig programma p. 92

Historische en sociologische benaderingen van Nieuwe Sociale Bewegingen

08.30u Onthaal

09.00u Verwelkoming (Jan De Maeyer)

Module: (Nieuwe) Sociale Bewegingen: definitie, probleemstelling en analyse

09.15u Inleidend overzicht van onderzoek naar Nieuwe Sociale Bewegingen (Marc Hooghe)

09.45u Comparatieve en levensloopenanalyse: anarchistische beweging einde 19e eeuw (Jan Moulaert) en 20e-eeuwse milieubeweging (Hein-Anton van der Heijden)

10.30u Koffiepauze

Module: Oud en nieuw in één? Confrontatie tussen een Nieuwe Sociale Beweging en haar historische voorloper(s)

10.45u Casus: Vrouwenbeweging (Leen Van Molle – o.v.b.)

11.15u Casus: Derdewereldbeweging (Anne Walraet – o.v.b.)

11.45u Casus: Vredesbeweging (Patrick Stouthuysen)

12.15u Voorlopige conclusies en publieke discussie (Jaak Billiet en Marc Hooghe)

12.30u Middagpauze

Module: Nieuwere visies op Nieuwe Sociale Bewegingen

14.00u "Weeral Nieuwe Sociale Bewegingen? Over 'nieuwe emotionele bewegingen' in België en elders" (Stefaan Walgrave)

14.30u Postmoderne sociologie en Nieuwe Sociale Bewegingen (Dick Houtman)

15.00u Koffiepauze

15.15u Anti/andersglobalisme als Nieuwe Sociale Beweging (Peter Van Aelst)

15.45u De seniorenbeweging als Nieuwe Sociale Beweging (Walter Leirman – o.v.b.)

Module: Bewaring en ontsluiting van documenten i.v.m. Nieuwe Sociale Bewegingen

16.15u Archiven en documentatie van Nieuwe Sociale Bewegingen (Piet Creve)

16.45u Conclusies en publieke discussie (Jaak Billiet en Marc Hooghe)

17.30u Einde

BELGIE-BELGQUE

P.B.

9040 ST. AMANDSBERG 1

3/5327